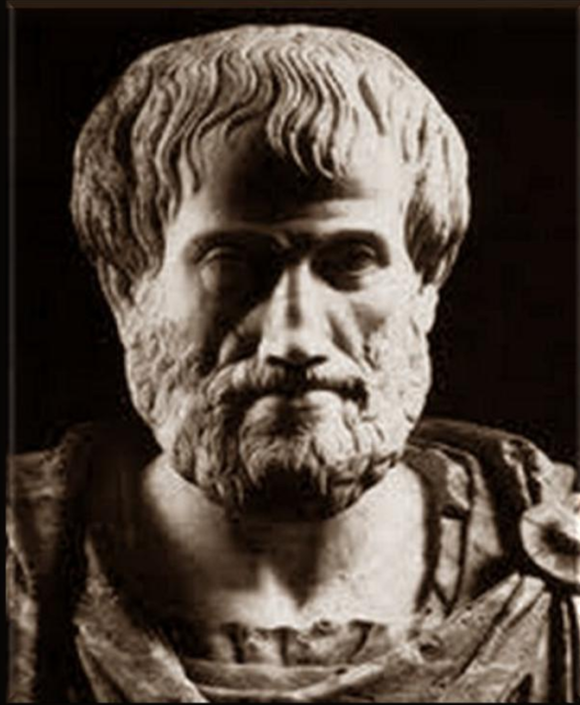
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΠΑΥΛΟΣ
ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΠΑΥΛΟΣ
ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΣ

schooltime.gr

Αριστοτέλης, «Περί Ψυχής»

Μετάφραση, Παύλος Γρατσιάτος

Ιούλιος 2013

Επιμέλεια έκδοσης: schooltime.gr

Εκπαίδευση & Πολιτισμός

Τηλ.: 6977554086

e-mail: info@schooltime.gr

website: www.schooltime.gr

Title: De Anima - On the Soul

Author: Aristoteles

Translator: Paul Gratsiatos

Posting Date: March 14, 2012 [EBook #27816]
First Posted: January 15, 2009
Last Updated: November 24, 2009

Language: Greek

Character set encoding: UTF-8

Produced by Sophia Canoni. Book provided by Iason Konstantinidis

Note: Footnotes have been converted to endnotes.

The edition has deficiencies in the numbering of paragraphs,etc. So that there is no concern that I have omitted paragraphs, while transcribing the book, I have added the missed paragraph numbers, or other errors within / /. I have used the same notation for one or two additional necessary remarks that I had to make. Words or phrases in bold characters have been placed within & &.

The translator uses very frequently the word ενεργεία. Please note that this is the correct accentutation, just imagine the περισπωμένη ! The tonic system has been changed from polytonic to monotonic. The spelling of the book has not been changed otherwise.

Σημείωση: Οι υποσημειώσεις των σελίδων έχουν μεταφερθεί στο τέλος του βιβλίου.

Η έκδοση είχε ατέλειες στην αρίθμηση των παραγράφων, κλπ. Για να μην θεωρηθεί ότι εκ λάθος στην μετατροπή του κειμένου σε ηλεκτρονικό έχουν παραληφθεί παράγραφοι του βιβλίου - κλπ, έχω προσθέσει τους αριθμούς των παραγράφων αυτών εντός δύο καθέτων //. Την ίδια σήμανση έχω χρησιμοποιήσει σε ένα-δύο επί πλέον αναγκαία σχόλια μου. Λέξεις- φράσεις με τονισμένους (bold) χαρακτήρες, έχουν συμπεριληφθεί εντός &&.

Ο μεταφραστής χρησιμοποιεί πολύ συχνά τον όρο 'ενεργεία'. Δεν είναι λάθος τονισμός και σας παρακαλώ να φανταστείτε την περισπωμένη ! Ο τονισμός έχει αλλάξει από πολυτονικό σε μονοτονικό. Κατά τα άλλα έχει διατηρηθεί η ορθογραφία του βιβλίου.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Π Ε Ρ Ι - Ψ Υ Χ Η Σ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΠΑΥΛΟΥ ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΠΑΥΛΟΥ ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΕΞΗ 1911

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Του Αριστοτέλους, του μεγάλου φιλοσόφου της αρχαιότητος, έν μόνον συγγραμμάτιον, η Ποιητική, έχει μεταφρασθή εις την νέαν γλώσσαν ημών. Εκ τούτου τα έργα του νομοθέτου εκείνου της ανθρωπίνης διανοίας είναι έτι χώρα άγνωστος εις ημάς, γνωστοτάτη όμως εις πάντα τα πολιτισμένα έθνη, ων τον πολιτισμόν εγαλούχησε και έθρεψεν απ' αιώνων μέχρι σήμερον. Διότι τα έθνη ταύτα ηυτύχησαν να μελετήσωσι τας πολυτίμους συγγραφάς του Σταγειρίτου όχι μόνον εν τη αρχική γλώσση, εν η εγράφησαν, αλλ' εν μεταφράσεσιν εις την εθνικήν γλώσσαν αυτών, αίτινες αναφαίνονται οσημέραι τελειότεραι. Επιθυμούντες ήδη να συντελέσωμεν το κατά δύναμιν εις πλήρωσιν του κενού τούτου εν ημίν αναγκαίαν προ πάντων κρίναμεν την μετάφρασιν της περί Ψυχής πραγματείας του Αριστοτέλους, ενός εκ των θαυμασιωτέρων και διδακτικωτέρων πονημάτων αυτού, περί ου βαθυνούστατος νεώτερος φιλόσοφος, ο Έγελος, έγραφεν εν τω τρίτω μέρει της Εγκυκλοπαιδείας των Φιλοσοφικών Επιστημών (παρ. 379) τάδε: «Εν τη φιλοσοφία του πνεύματος μόνα τα βιβλία του Αριστοτέλους περί Ψυχής και περί των καταστάσεων και δυνάμεων αυτής έχουσι την μεγίστην σπουδαιότητα, ή, κάλλιον ειπείν, είναι τα μόνα, άπερ έχουσι φιλοσοφικήν αξίαν. Το ουσιώδες αντικείμενον φιλοσοφίας του πνεύματος δεν δύναται να είναι άλλο παρά να επαναγάγη την επιστήμην ταύτην επί του εδάφους της καθαράς λογικής νοήσεως και ούτω να εμβαθύνη και αύθις εις τον ενδόμυχον νουν των συγγραμμάτων τούτων του Αριστοτέλους».

Εάν δε τόσον έξοχος σοφός ώριζεν, ότι αποστολή της φιλοσοφίας σήμερον έτι μετά μελέτην τόσων αιώνων είναι να μελετήση βαθύτερον τα έργα ταύτα της του Αριστοτέλους αριστονοίας, δύναται πας τις να εννοήση πόσον δύσκολος είναι η κατανόησις αυτών. Ευτυχώς αυτός ο Αριστοτέλης διευκολύνει την μελέτην ταύτην έν τινι μέτρω, διότι εφρόντισε να ορίση ακριβώς τας γενικωτάτας εκείνας εννοίας ή κατηγορίας, διά των οποίων συλλαμβάνεται και νοείται παν νόημα και παν πράγμα. Προς κατανόησιν λοιπόν και της ψυχολογίας αυτού ανάγκη να γνωρίση τις πρότερον τους κυριωτέρους φιλοσοφικούς όρους και την σημασίαν, ην δίδει εις αυτούς ο Αριστοτέλης. Προς τούτο παραθέτομεν ενταύθα σύντομον εξήγησιν ολίγων των όρων τούτων εκ της του Αριστοτέλους μεταφυσικής (βιβλ. IV, V).

Ορισμοί.

Αδύνατον λέγεται εκείνο, του οποίου το εναντίον είναι αναγκαίως αληθές. λ.χ. ότι αι ορθαί γωνίαι είναι άνισοι, τούτο είναι αδύνατον.

Αρχή λέγεται 1ον) η έναρξις αυτού του πράγματος· π.χ. η αρχή ενός λόγου· 2ον) η έναρξις των πραγμάτων ως προς ημάς, ήτοι όθεν πρέπει να αρχίσωμεν έν πράγμα, διά να το μάθωμεν ή να το κάμωμεν καλώς· 3ον) η πρώτη ύλη ή το ποιητικόν αίτιόν τινος· π.χ. τα θεμέλια είναι αίτια της οικίας, η ύβρις της

μάχης. 4ον) η απόφασις ήτις παράγει μεταβολήν, όθεν και αι πολιτικαί εξουσίαι λέγονται αρχαί· 5ον) αι υποθέσεις ή οι λόγοι με τους οποίους αποδεικνύομέν τι.

Αίτιον. Τας αυτάς σημασίας, τας οποίας έχει η αρχή, έχει και το αίτιον, διότι πάντα τα αίτια είναι αρχαί. Πάσαι αι αρχαί είναι το πρώτον εκ του οποίου υπάρχει έν πράγμα, ή γίνεται, ή γνωρίζεται. Και άλλαι μεν είναι εντός, άλλαι δε εκτός των πραγμάτων. Είναι δε τέσσαρα τα αίτια: 1ον) η ύλη/πράγματός τινος· λ.χ. ο χαλκός είναι ύλη του ανδριάντος· 2ον) το είδος και το πρότυπον αυτού, δηλ. η έννοια και η ουσία του πράγματος λ.χ. του ανδριάντος· 3ον)η αρχή της κινήσεως και της μεταβολής· λ.χ. ο ανδριαντοποιός· και 4ον) ο σκοπός και τα μέσα της εκτελέσεώς του· π.χ. η υγίεια είναι ο σκοπός του περιπάτου και μέσα είναι τα φάρμακα και η κάθαρσις κλπ. τα τέσσαρα λοιπόν αίτια είναι το υλικόν, το ειδικόν, το ποιητικόν και το τελικόν (ού ένεκεν).

Αναγκαίον λέγεται 1ον) το συνεργούν αίτιον, άνευ του οποίου είναι αδύνατον να υπάρχη τι· λ.χ. η αναπνοή αναγκαία εις την ζωήν 2ον) το μέσον άνευ του οποίου δεν δύναται να γείνη το αγαθόν ή να αποβληθή το κακόν λ.χ. τα φάρμακα· 3ον) ό,τι γίνεται εναντίον της θελήσεως μας και μας βιάζει· 4ον) **ό,τι δεν ημπορεί άλλως να γείνη**, και αυτή είναι η κυρία σημασία του αναγκαίου, από της οποίας πηγάζουσιν αι άλλαι. Ούτως η απόδειξις είναι εκ των αναγκαίων, διότι το καλώς αποδειχθέν δεν δύναται να είναι άλλως.

Αντικείμενα είναι 1ον) τα αντιφατικά· λ.χ. λευκόν και όχι λευκόν 2ον) το εναντίον· 3ον) ό,τι είναι σχετικόν προς τι· λ.χ. εντός- εκτός, πατήρ-υιός· 4ον) η στέρησις κλπ. Και τέλος ό,τι δεν ημπορεί να ευρίσκηται ηνωμένον με άλλο εις τρίτον τι· λ.χ. το λευκόν και το φαιόν. Εάν τοιαύτα πράγματα ανήκωσιν εις γένος διάφορον, τότε είναι **εναντία**. Έπειτα εναντία είναι τα εις το αυτό γένος ανήκοντα και έχοντα μεγίστην απ' αλλήλων διαφοράν, και εν γένει εκείνα των οποίων η διαφορά είναι μεγίστη.

Γένος είναι 1ον) η συνεχής γένεσις των εχόντων το αυτό είδος. Ούτω λέγεται: εν όσω υπάρχει το γένος των ανθρώπων, δηλαδή η συνεχής γένεσις αυτών 2ον) η πρώτη ποιητική αιτία της υπάρξεως των ατόμων λ. χ. λέγονται Ίωνες το γένος, διότι κατάγονται από Ίωνος του πρώτου γεννήσαντος· 3ον) τα καθόλου ή αι γενικαί έννοιαι· λ.χ. το επίπεδον των σχημάτων είναι γένος των μερικών ή ατομικών επιπέδων· 4ον) το είδος ή η μορφή, της οποίας αι διαφοραί είναι αι ποιότητες (βλέπε είδος).

Δύναμις είναι 1ον) η αρχή της κινήσεως ή της μεταβολής τινος, ήτις όμως είναι εις άλλο τι πράγμα· λ.χ. Η οικοδομική τέχνη είναι δύναμις, ήτις δεν ευρίσκεται εις την κατασκευαζομένην οικίαν, αλλ' εις τον αρχιτέκτονα, κλπ.· 2ον) το να δύναταί τι να μεταβάλληται ή να κινήται από άλλο διάφορον, ότε λέγομεν ότι πάσχει· 3ον) η ικανότης του να εκτελή τις καλώς πράγμα τι η απόφασιν π.χ. να ομιλήση καλώς ή να βαδίση· 4ον) το να μη δύναται τι να μεταβάλληται ή επί το χείρον να κινήται, ή τουλάχιστον το να πάσχη ταύτα

δυσκόλως. Δύναμις λοιπόν είναι **η ευφυία ή διάθεσις** του πράγματος εις το να δύναται να είναι και να μη είναι, να είναι ή να μη είναι τούτο ή εκείνο, η αρχή μεταβλητική άλλου εν άλλω υπάρχουσα.

Δυνατόν λέγεται εκείνο, του οποίου το εναντίον δεν είναι αναγκαίως ψεύδος· π.χ. ότι κάθηται άνθρωπος είναι δυνατόν. Δυνατόν είναι και το αληθές, ή ό,τι δύναται να είναι αληθές.

Είδος-ενέργεια-εντελέχεια. Είδος είναι το σύνολον των διορισμών πράγματός τινος, η νοητή ουσία αυτού. Η έννοια, ήτις ορίζει έν πράγμα, είναι η έννοια του είδους του. Το είδος, το καθόλου, ο εν γένει ίππος λ.χ. τότε γίνεται ουσία πραγματική, αισθητή, ούτος ο ίππος, όταν ενωθή με άλλο στοιχείον, **την ύλην**. Παν πράγμα λοιπόν σύγκειται από ύλην και είδος· η ύλη είναι το υποκείμενον, το υλικόν, το δε είδος διορίζει την ύλην και δίδει εις αυτήν ωρισμένην ύπαρξιν. Ο οίκος λ.χ. καθ' ύλην είναι λίθοι και πλίνθοι και ξύλα, κατ' είδος δε είναι αγγείον ικανόν να σκεπάζη σώματα και πράγματα. Το είδος είναι το κοινόν εις πάντα τα άτομα, εις πάσας τας οικίας, η δε ύλη ατομικεύει τούτο το γενικόν και ούτως αποτελείται το άτομον λ.χ. η οικία του Πέτρου. Δεν υπάρχει λοιπόν τελεία διαφορά και αντίθεσις μεταξύ ύλης και είδους· διότι πάντοτε η ύλη δύναται να γείνη ό,τι είναι το είδος. Η ύλη είναι εν δυνάμει ό,τι είναι το είδος **εν έργω ή ενεργεία**. Ο χαλκός π.χ. είναι δυνάμει ό,τι εν ενεργεία είναι ο ανδριάς· ο χαλκός δύναται να γείνη ανδριάς, λοιπόν είναι δυνάμει ανδριάς· ο σπόρος είναι δυνάμει φυτόν· ο παις είναι δυνάμει ανήρ κλπ. Και πάλιν έλασμα σιδήρου προς μεν τον ακατέργαστον σίδηρον είναι είδος, αλλά προς το ξίφος είναι ύλη. Η ύλη λοιπόν είναι η πρώτη ατελής κατάστασις του πράγματος, το σπέρμα ή το θεμέλιον αυτού, είδος δε είναι η πλήρης ενεργοποίησις των δυνάμεών του, η πραγμάτωσις του σκοπού και του τέλους του.— Η βαθμιαία μετάβασις από της ατελούς εις την τελείαν κατάστασιν γίνεται διά κινήσεως, ήτις είναι επομένως μία **ατελής ενέργεια**, λ.χ. η οικοδομία, και σκοπόν ή τέλος έχει να πραγματοποιήση το είδος, την οικίαν. Το πραγματωθέν και εν ενεργεία είδος είναι πραγματικότης, αυτή η οικία, ούτος ο ίππος, ήτις εν εαυτή έχει το τέλος της, είναι **εντελέχεια**.

Έξις (έχειν) λέγεται 1) ενέργεια μεταξύ του έχοντος και του εχομένου· λ.χ. μεταξύ του έχοντος την εσθήτα και της εχομένης εσθήτος είναι η έξις, ως σχέσις αυτών. 2) Διάθεσις, καθ' ην διακείμεθα καλώς ή κακώς· λ.χ. Η υγίεια είναι έξις. Και η αρετή των μερών λέγεται έξις.

Εναντία. Βλέπε αντικείμενα.

Έτερα. Η ετερότης είναι το εναντίον της ταυτότητος. Έτερα λέγονται τα πράγματα, τα οποία έχουσι διάφορα τα είδη ή την ύλην, ή τον ορισμόν της ουσίας.

Ουσία, λέγονται 1) τα απλά σώματα, γη, αήρ κλπ. Και εν γένει πάντα τα σώματα καθ' όσον δεν είναι κατηγορούμενα αυτά, αλλ' έχουσι κατηγορούμενα· λ.χ. **ούτος** ο ίππος είναι ουσία, αλλ' ο **ίππος** δεν είναι πρώτη

ουσία, διότι είναι το κοινόν κατηγορούμενον των ατόμων ίππων· 2) η ενυπάρχουσα αρχή και αιτία της υπάρξεως όντος, όπερ δεν είναι κατηγορούμενον λ.χ. Η ψυχή είναι η ουσία του ζώου· 3) ουσία είναι και όσα μέρη υπάρχουσιν εις τοιούτον σώμα και προσδιορίζουσιν αυτό, εάν δε αφαιρεθώσι, καταστρέφεται το όλον· λ.χ. **η επιφάνεια** σώματος. 4) το τι ην είναι, ήτοι το είδος και η νοητή ουσία, της οποίας η διά λόγου δήλωσις είναι ο ορισμός. Ούτως **Ουσία** (=**Υπόστασις**) λέγεται ή το τελευταίον υποκείμενον, το οποίον δεν είναι κατηγορούμενον άλλου, ή η διορισμένη και ανεξάρτητος μορφή ή το **είδος** εκάστου όντος.

Πάθος λέγεται 1) ποιότης, ήτις δύναται να μεταβάλληται· λ.χ. λευκόν και μέλαν, γλυκύ και πικρόν 2) αι ήδη υπάρχουσαι μεταβολαί· 3) βλαβεραί και λυπηραί μεταβολαί και κινήσεις· 4) μεγάλαι συμφοραί και λύπαι.

Πέρας λέγεται το άκρον του πράγματος, έξω του οποίου ουδέν υπάρχει, έσω δε τα πάντα· 2) το είδος, η μορφή.

Ποιόν λέγονται 1) αι διαφοραί των ουσιών· λ.χ. ο άνθρωπος είναι ποιόν τι ζώον, διότι είναι **δίπουν** ο κύκλος ποιόν τι σχήμα, διότι είναι **αγώνιον**· 2) τα πάθη ή αι ιδιότητες των μεταβαλλομένων ουσιών, θερμότης και ψυχρότης κλπ.· 3) το αγαθόν και το κακόν, αι αρεταί και κακίαι είναι ποιότητες κλπ.

Ποσόν. Το διαιρετόν εις μέρη, έκαστον των οποίων είναι προσδιωρισμένη ενότης (μονάς).

Πλήθος. Το διαιρετόν εις μη συνεχή μέρη.

Μέγεθος· Το διαιρούμενον εις συνεχή μέρη.

Πρότερα και **Ύστερα** λέγονται 1ον) κατά τόπον· πρότερον είναι το εγγύτερον, ύστερον το απώτερον 2ον) κατά χρόνον· πρότερον το απώτερον του νυν χρόνου, ύστερον το πλησιέστερον του νυν· 3ον) κατά κίνησιν ή μεταβολήν· το εγγύτερον του πρώτου κινήσαντος είναι πρότερον· 4ον) κατά δύναμιν, το δυνατώτερον είναι πρότερον 5ον) κατά τάξιν· 6ον) κατά γνώσιν λ.χ. εις ένα ορισμόν η γνώσις των μερών είναι προτέρα της του όλου, μολονότι πραγματικώς το όλον είναι πρότερον των μερών 7ον) κατά την φύσιν· πρότερον είναι το πράγμα, όπερ δύναται να υπάρχη άνευ άλλων, ταύτα δε ουχί άνευ εκείνων· λ.χ. Η ουσία είναι προτέρα των συμβεβηκότων· 8ον) κατά την δύναμιν και την ενέργειαν, δυνάμει ή κατά δύναμιν η ύλη είναι προτέρα του είδους, κατ' ενέργειαν όμως το εναντίον. Δυνάμει το μέρος είναι πρότερον του όλου, κατ' ενέργειαν δε το όλον προηγείται και είτα μερίζεται.

Στοιχείον είναι η πρώτη ύλη του πράγματος, ήτις δεν δύναται να διαιρεθή εις μέρη ετεροειδή, διότι τα μέρη των στοιχείων είναι ομοειδή· λ.χ. του ύδατος τα μέρη είναι ύδωρ, τα της συλλαβής όμως μέρη δεν είναι συλλαβή. Είναι λοιπόν τα στοιχεία τα καθολικώτατα όντα, διότι είναι τα απλούστερα και

ευρίσκονται εις πολλά σώματα ή και εις όλα. Διά τούτο και τα γένη λέγομεν στοιχεία μάλλον παρά τας διαφοράς, διότι είναι απλούστερα.

Συμβεβικός είναι 1ον) ό,τι υπάρχει εις τι **πραγματικώς**, αλλ' ούτε εξ ανάγκης, ούτε συχνά· λ.χ. σκάπτων τις εύρε θησαυρόν. Τούτο είναι συμβεβηκός. Το συμβεβηκός υπάρχει, όμως δεν έχει αίτιον ωρισμένον, αλλά το τυχόν αίτιον δεν είναι αφ' εαυτού, αλλά καθ' όσον το άλλο τούτο υπάρχει- λ.χ. ο χειμών εγένετο αίτιος ν' αναβάλω το ταξείδιον, ή να πλεύσω εις Αίγιναν 2ον) συμβεβηκότα λέγονται και αι ουσιώδεις ιδιότητές τινος, αίτινες δεν εμπεριέχονται εν τη ουσία και εν τω ορισμώ αυτών· λ.χ. ότι το τρίγωνον έχει δύο ορθάς γωνίας. Τα συμβεβηκότα ταύτα δύνανται να είναι αιώνια, ουχί δε τα πρώτα (άτινα είναι τυχαία).

Τέλος Βλέπε Αίτιον και Τέλειον.

Τέλειον 1ον) το έχον πάντα τα μέρη του· 2ον) ό,τι έφθασεν εις το άκρον και εν γένει ό,τι δεν ημπορεί να υπερβληθή υπό άλλου εις το είδος του· λ.χ. Τέλειος ιατρός, αυλητής, λέγονται, όταν δεν έχωσι καμμίαν έλλειψιν της προσηκούσης εις αυτούς αρετής. Μεταφορικώς λέγεται και συκοφάντης τέλειος, κλπ.· 3ον) ό,τι έχει αγαθόν τέλος (σπουδαίον), διότι η τελειότης έγκειται εις το τέλος, τον σκοπόν.

Το τι ην είναι. Όρος Αριστοτελικός δηλών το είδος, την έννοιάν τινος. Το τι ην είναι ανθρώπω δηλοί την νοητήν ουσίαν του ανθρώπου. Είναι λοιπόν η υπό της διανοίας συλληφθείσα ως αληθής και μόνιμος ουσία του πράγματος, ήτις διά λόγου δηλουμένη είναι ο ορισμός αυτού. Το τι ην είναι=τι ην ή τι εστί το είναι τω ανθρώπω=τι εστίν η ουσία του ανθρώπου.

Φύσις είναι 1ον) η γένεσις παντός, όπερ φύεται· 2ον) η ενυπάρχουσα ύλη, εξ ης προέρχεται παν ό,τι γεννάται· 3ον) η πρώτη αρχή της κινήσεως φυσικού πράγματος, ήτις είναι εν αυτώ και ανήκει εις την ουσίαν του· 4ον) η ουσία των φυσικών όντων, η μορφή και το σχήμα αυτών π.χ. ο χαλκός λέγεται φύσις του ανδριάντος, και τα στοιχεία, το πυρ, η γη, ο αήρ, το ύδωρ, λέγονται φύσις των φυσικών όντων 5ον) το είδος και η ουσία, καθ' όσον το είδος είναι το τέλος, ο σκοπός πάσης γενέσεως. Και μεταφορικώς πάσα ουσία λέγεται φύσις. Κυρίως λοιπόν **φύσις** είναι το είδος, η ουσία των όντων, τα οποία έχουσιν εν εαυτοίς την αρχήν της κινήσεώς των (των φυτών και των ζώων). Η ύλη καλείται φύσις μόνον, διότι είναι δεκτική τοιαύτης αρχής, του είδους, αι δε γενέσεις λέγονται ύλη, διότι από ταύτης της αρχής προέρχονται. Η εσωτερική αυτή αρχή των φυσικών όντων ενυπάρχει εις αυτά ή δυνάμει ή ενεργεία. Εν τοις έργοις όμως της τέχνης η αρχή αυτή είναι εκτός αυτών και πρώτον εν τη διανοία του τεχνίτου.

Ύλη. (Βλέπε είδος). Είναι έν των συστατικών της Ουσίας. Το έτερον συστατικόν είναι το είδος ή η μορφή, ήτις μετά της ύλης αποτελεί το πραγματικόν Όν. Δεν πρέπει όμως να νοώμεν την αισθητήν μόνον ύλην, ην έχουσι τα αισθητά. Διότι και επί των νοητών διακρίνομεν ύλην και είδος· λ.χ.

Αι έννοιαι και αι προτάσεις είναι η ύλη του συλλογισμού. Η μήνις του Αχιλλέως και τα ολέθρια αποτελέσματα αυτής εν τω στρατώ των Ελλήνων είναι η ύλη της Ιλιάδος. Το αθάνατον όμως έργον του Ομήρου δεν αποτελούσι τα υλικά ταύτα, αλλ' η μορφή, ην έδωκεν εις αυτά η μεγαλοφυία του ποιητού.

Διαίρεσις.

Η περί ψυχής πραγματεία του Αριστοτέλους διαιρείται εις τρία βιβλία. Οι αρχαίοι σχολιασταί έτασσον αυτήν, τρόπον τινά ως εισαγωγήν, προ των άλλων θαυμασίων έργων, τα οποία αποτελούσι την Φυσικήν Ιστορίαν, εις την εγκυκλοπαιδείαν του Αριστοτέλους. Διότι εν αυτή προτίθεται να εξετάση ουχί την ψυχήν καθ' εαυτήν ως μεταφυσικός, αλλά ως φυσιολόγος τα φαινόμενα αυτής, καθ' όσον είναι η αχώριστος «αρχή και ουσία (εντελέχεια) σώματος παραγομένου υπό της φύσεως και έχοντος όργανα διά να δύναται να ζη». Τοιαύτα έμψυχα όντα είναι το φυτόν, το ζώον και ο άνθρωπος. Ούτω διακρίνει · 1) την θρεπτικήν ή φυτικήν ψυχήν, 2) την αισθητικήν ή ζωικήν και 3) την νοητικήν ή ανθρωπίνην, ήτις είναι συνάμα θρεπτική και αισθητική και διά τούτο αυτήν κυρίως εξετάζει ο Αριστοτέλης.

Και εν μεν τω Αω βιβλίω θέτει τα ζητήματα ή τας απορίας, τας οποίας διεγείρει η μελέτη της ψυχής και εγκεφαλαιοί και κρίνει την λύσιν, την οποίαν έδωκαν εις αυτά οι προηγούμενοι φιλόσοφοι. Εν τω Βω δίδει και αποδεικνύει τον ανωτέρω γενικόν ορισμόν της ψυχής, είτα δε εξετάζει το θρεπτικόν, τας αισθήσεις, όρασιν, ακοήν, όσφρησιν, γεύσιν, αφήν και την αίσθησιν (συνείδησιν) της αισθήσεως. Εν τω Γω βιβλίω συμπληροί την θεωρίαν του αισθητικού και έπειτα πραγματεύεται 1) περί της φαντασίας, 2) περί του νου και 3) περί της κινήσεως.

Σημειούμεν ενταύθα ότι προς ευκολίαν του αναγνώστου εθέσαμεν πολλαχού του κειμένου επεξηγήσεις εντός παρενθέσεων, τας δε υπό το κείμενον σημειώσεις ελάβομεν τας πλείστας εξ αρχαίων και νέων σχολιαστών.

Εν Αθήναις τη 20 Φεβρουαρίου 1911
ΠΑΥΛΟΣ ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ
ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Ζητήματα. Κριτική εξέτασις των προγενεστέρων θεωριών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ. Σπουδαιότης και δυσκολίαι της ψυχολογίας.— Μέθοδος. — Δεν πρέπει μόνη η του ανθρώπου ψυχή να μελετάται. — Ζητήματα προς λύσιν. — Η ψυχή και το σώμα είναι αχωρίστως ηνωμένα. — Διά τούτο εις τον φυσιολόγον προ πάντων ανήκει η σπουδή της ψυχής.— Αναφοραί της φυσικής, των μαθηματικών και της πρώτης φιλοσοφίας.

1. Μολονότι νομίζομεν, ότι πάσα γνώσις και επιστήμη είναι από τα ωραία και πολύτιμα πράγματα, αλλ' ότι άλλη εκ των επιστημών υπερέχει άλλης ή διά την ακρίβειαν αυτής (Σημ 1) (ως τα μαθηματικά), ή διότι είναι γνώσις πραγμάτων υψηλοτέρων και θαυμασιωτέρων (ως η αστρονομία), όμως την ψυχολογίαν δυνάμεθα και διά τους δύο τούτους λόγους δικαίως να θέσωμεν μεταξύ των πρώτων επιστημών. Φαίνεται δε ότι η γνώσις της ψυχής είναι μεγάλη συμβολή εις την γνώσιν της όλης αληθείας (της φιλοσοφίας) και μάλιστα της φύσεως (της φυσικής)· διότι η ψυχή είναι τρόπον τινά η αρχή των όντων, τα οποία έχουσι ζωήν (Σημ 2) Ζητούμεν λοιπόν να εξετάσωμεν και να μάθωμεν πρώτον την φύσιν και την ουσίαν της ψυχής, έπειτα και πάντα τα συμβεβηκότα και τα φαινόμενα αυτής, από τα οποία άλλα μεν φαίνονται ότι είναι ιδιάζοντα της ψυχής πάθη [1], άλλα δε ότι υπάρχουσι και εις τα ζώα ένεκα της ψυχής [2].

2. Αλλ' οπωσδήποτε είναι βέβαια δυσκολώτατον πράγμα να αποκτήσωμεν αξιόπιστον (θετικήν) γνώσιν αυτής. Διότι, όπως και εις πολλά άλλα πράγματα, ούτω και εδώ προβάλλει το ζήτημα τι είναι η ουσία, τι είναι το πράγμα. Και ήθελέ τις νομίσει αμέσως ότι μία μόνη μέθοδος υπάρχει δι' όλα τα πράγματα, των οποίων θέλομεν να γνωρίσωμεν την ουσίαν, όπως μία μόνη υπάρχει απόδειξις των ιδιαιτέρων ποιοτήτων αυτών, και ότι επομένως πρέπει ταύτην να ζητήσωμεν την μέθοδον. Αλλ' εάν δεν υπάρχη μέθοδος μία και κοινή

προς γνώσιν του τι είναι τα πράγματα, ακόμη δυσκολωτέρα γίνεται η πραγματεία αυτή. Διότι τότε θα χρειασθή να εξετάσωμεν δι' έκαστον αυτών ποίαν ιδίαν οδόν θα ακολουθήσωμεν και όταν γείνη φανερόν ποία είναι η οδός αύτη, η απόδειξις [3] η διαίρεσις [4] ή και άλλη τις μέθοδος, πολλαί ακόμη πλάναι θα υπάρχωσι και απορίαι, από ποίας δηλαδή αρχάς πρέπει να ορμηθή η ζήτησις. Διότι αι αρχαί των διαφόρων πραγμάτων διαφέρουσιν αλλήλων άλλαι λ.χ. είναι αι αρχαί των αριθμών (Σημ 3) και άλλαι αι των επιπέδων.

3. Πρώτον δε είναι ίσως αναγκαίον να διακρίνωμεν εις ποίον από τα γένη του είναι ανήκει και τι είναι η ψυχή, αν δηλαδή είναι τούτο το (ατομικόν) πράγμα και ουσία [5] ή είναι ποιόν [6] ή ποσόν [7] ή και άλλη τις από τας αλλαχού αριθμηθείσας κατηγορίας (Σημ 4) Προσέτι δε αν είναι εκ των εν δυνάμει όντων ή μάλλον εντελέχεια (εντελής πραγματικότης)· η διάκρισις δε αυτή έχει ουχί σμικράν σπουδαιότητα [8].

4. Πρέπει να εξετάσωμεν και αν η ψυχή διαιρείται εις μέρη ή είναι αμερής [9] και αν είναι πάσαι αι ψυχαί του αυτού είδους ή όχι [10]. Και, αν δεν είναι του αυτού είδους, τότε πρέπει να εξετασθή αν αυταί είναι διάφορα είδη του αυτού γένους ή διάφορα γένη. Διότι σήμερον οι ομιλούντες και ερευνώντες περί ψυχής φαίνονται, ότι περί μόνης της ανθρωπίνης ψυχής πραγματεύονται.

5. Πρέπει δε να προσέξωμεν και όπως μη μείνη ανεξέταστον, αν είς μόνος ορισμός της ψυχής είναι π.χ. του ζώου εν γένει [11] ή υπάρχει διάφορος εκάστης ψυχής ή εκάστου είδους ζώων, άλλος του ίππου λ.χ., άλλος του κυνός, άλλος του ανθρώπου, άλλος του θεού· διότι το καθόλου ζώον [12] ή ουδέν πραγματικόν είναι ή είναι τι πολύ ύστερον παρά τα καθέκαστα (αφηρημένον). Το αυτό δε λέγομεν και αν εις άλλον (διάφορον του ζώου) κοινόν όρον ήθελεν αποδοθή η ψυχή. (Σημ 5)

6. Προσέτι, εάν δεν υπάρχωσι μεν πολλαί ψυχαί, υπάρχωσιν όμως πολλά μέρη (δυνάμεις) της ψυχής, τι εκ των δύο πρέπει να μελετήσωμεν, την όλην ψυχήν προ των μερών, ή αντιστρόφως, πρότερον τα μέρη. Δύσκολον δε είναι και να προσδιορίσωμεν ποία είναι τα μέρη, τα οποία εκ φύσεως διαφέρουσιν απ' αλλήλων, και αν τα μέρη, καθ' εαυτά πρέπει να εξετάσωμεν πρότερον ή τα έργα, την ενέργειαν των μερών λ.χ. την νόησιν πρότερον ή τον νουν [13], την αίσθησιν (ενέργειαν) πρότερον ή το αισθητικόν (δύναμιν)· ομοίως και περί των άλλων.

7. Εάν δε πρέπη να μελετώνται πρότερον αι ενέργειαι, πάλιν δύναται τις να ερωτήση αν πρέπει πρότερον αυτών να εξετάζωμεν τα

αντικείμενα, το αισθητόν ον λ.χ. πρότερον του αισθητικού, το νοητόν προ του νου.

8. Είναι δε φανερόν, ότι ου μόνον η γνώσις του τι είναι τα πράγματα είναι χρήσιμος εις το να ίδωμεν τας αιτίας των συμβεβηκότων των όντων (ως λ.χ. εις τα μαθηματικά πρέπει να γνωρίζωμεν τι είναι το ευθύ και το καμπύλον, ή τι η γραμμή και το επίπεδον, διά να μάθωμεν με πόσας ορθάς είναι ίσαι αι γωνίαι του τριγώνου). Αλλά και τανάπαλιν η γνώσις των συμβεβηκότων συντελεί μεγάλως εις το να γνωρίσωμεν τι είναι το πράγμα. Διότι, όταν δυνάμεθα κατά τας εικόνας τας οποίας σχηματίζει η φαντασία τας οποίας έχομεν των πραγμάτων (Σημ 6) να εξηγώμεν τα συμβεβηκότα, ή πάντα ή τα πλείστα, τότε θα δυνάμεθα κάλλιστα να δίδωμεν λόγον και περί της ουσίας. Διότι η ουσία, το τι είναι το πράγμα, είναι η αρχή και βάσις πάσης αποδείξεως, και επομένως εκείνοι εκ των ορισμών, όπου συμβαίνει να μένωσιν αγνώριστα τα συμβεβηκότα και να μη είναι εύκολον μήτε εικασίαν τινά να σχηματίση τις περί αυτών, είναι προφανές ότι άπαντες ελέχθησαν αντιλογικώς και κενολογικώς. (Σημ 7)

9. Απορίαν δε γεννώσι και τα πάθη της ψυχής, αν είναι πάντα κοινά και του σώματος του έχοντος αυτήν, ή υπάρχει και τι το οποίον ανήκει αποκλειστικώς εις την ψυχήν. Να μάθωμεν τούτο είναι αναγκαίον, αλλ' όχι εύκολον. Είναι όμως φανερόν, ότι κατά τα πλείστα ουδέν πάσχει, ουδέ ενεργεί η ψυχή άνευ του σώματος, ούτε οργίζεται, ούτε θαρρεί, ούτε επιθυμεί, ούτε όλως αισθάνηται άνευ αυτού. Ίδιον δε αυτής φαίνεται προ πάντων η νόησις· εάν δε και η νόησις είναι φαντασία ή δεν δύναται να υπάρχη άνευ φαντασίας [14], τότε ουδ' αυτή θα ηδύνατο να υπάρχη άνευ σώματος. (Σημ 8)

10. Εάν λοιπόν υπάρχη τι εκ των παθημάτων ή των ενεργειών της ψυχής, όπερ ανήκει αποκλειστικώς εις αυτήν, τότε αύτη θα ηδύνατο να χωρίζηται από του σώματος. Εάν όμως μηδέν ίδιον υπάρχη, δεν θα ηδύνατο να υπάρξη χωριστή. Αλλά καθώς το ευθύ, καθ' όσον είναι ευθύ (ευθεία γραμμή λ.χ.), δύναται να έχη πολλά συμβεβηκότα, λ.χ. να εφάπτηται της χαλκής σφαίρας εις τι σημείον, αλλ' όμως, εάν χωρισθή το ευθύ (η ευθύτης ως αφηρημένον) από του σώματος, δεν θα εφάπτηται της σφαίρας, διότι το ευθύ δεν υπάρχει χωριστόν, αλλ' είναι πάντοτε μετά τίνος σώματος [15], ούτω και πάντα τα πάθη της ψυχής είναι ηνωμένα μετά του σώματος, ο θυμός, η πραότης, ο φόβος, ο έλεος, το θάρρος, η χαρά και η φιλία και το μίσος. Διότι συγχρόνως με τα παθήματα ταύτα της ψυχής συμπάσχει κατά τι και το σώμα. Απόδειξις δε τούτου είναι ότι άλλοτε μεν, αν και ισχυρά και σαφή παθήματα συμβαίνουσιν είς τινα, ουδόλως ερεθίζεται ούτε φοβείται, ενίοτε όμως

συγκινείται υπό μικρών και σκοτεινών παθημάτων, όταν το σώμα εξερεθίζηται και έχη την διάθεσιν τοιαύτην, οποίαν έχει όταν οργίζηταί τις. Έτι δε μάλλον φανερόν γίνεται τούτο εκ των εξής: ενώ δηλ. ουδέν συμβαίνει το προξενούν φόβον, πολλοί όμως περιπίπτουσιν εις πάθη ανθρώπου όστις φοβείται. Και, αν τούτο είναι αληθές, είναι φανερόν, ότι τα πάθη είναι λόγοι ένυλοι [16]. Και επομένως εκφράσεις τοιαύται (Σημ 9) , ως το οργίζεσθαι, σημαίνουσι κίνησιν του εν τοιαύτη διαθέσει όντος σώματος, ή κίνησιν μέρους τοιούτου ή δυνάμεως τοιαύτης υπό τούτου του πράγματος χάριν τούτου του σκοπού.

11. Διά ταύτα είναι έργον του φυσικού (Σημ 10) να μελετήση την ψυχήν ή όλην ή μερικώς. Άλλως θα ορίση ο φυσικός και άλλως ο διαλεκτικός (φιλόσοφος) έκαστον πάθος της ψυχής, την οργήν λ.χ. Διότι ο μεν θα είπη, ότι η οργή είναι επιθυμία να προξενήση τις λύπην αντί λύπης ή ανάλογον τι, ο δε ότι είναι βρασμός του αίματος ή της θερμότητος πέριξ της καρδίας. Εκ τούτων λοιπόν ο μεν αποδίδει την ύλην, ο δε την μορφήν και την έννοιαν. Διότι η έννοια, ο λόγος είναι η μορφή του πράγματος, και είναι αναγκαίον ούτος να υπάρχη εν ύλη τινί ωρισμένη, εάν μέλλη να υπάρχη το πράγμα. Ούτω λ.χ. η μεν έννοια της οικίας είναι τοιαύτη: οικία είναι σκέπασμα, όπερ εμποδίζει την εκ των ανέμων και βροχών και καυσώνων βλάβην ημών. Αλλ' ο μεν (φυσικός) θα είπη ότι είναι λίθοι και πλίνθοι και ξύλα, ο άλλος όμως θα είπη ότι η μορφή της οικίας είναι τοιαύτη (Σημ 11) και έχει τοιούτον σκοπόν. Τις λοιπόν τούτων είναι ο φυσικός; άρά γε ο ομιλών περί της ύλης, αγνοών δε τον λόγον; ή ο γνωρίζων μόνον τον λόγον (την έννοιαν); ή μάλλον ο συνενών και τα δύο. Αλλά όποιός τις είναι έκαστος εξ αυτών των δύο ; Βεβαίως ουδείς εξετάζει τα πάθη της ύλης τα μη χωριστά απ' αυτής και καθ' όσον δεν είναι χωριστά, αλλά ο φυσικός ασχολείται περί πάντων, όσα είναι πάθη και ενέργειαι του τοιούτου ωρισμένου σώματος και της τοιαύτης ωρισμένης ύλης. Όσα δε δεν είναι τοιαύτα, άλλος παρά τον φυσικόν εξετάζει αυτά. Και διά τινα μεν ο άλλος ούτος είναι είς τεχνίτης (Σημ 12) , καθώς τύχη, τέκτων ή ιατρός. Εκείνα δε τα πάθη, τα οποία δεν είναι χωριστά, ταύτα, καθ' όσον δεν ανήκουσιν εις τούτο το ωρισμένον σώμα και εξετάζονται κατ' αφαίρεσιν, μελετά ο μαθηματικός, καθ' όσον δε θεωρούνται χωρισμένα, μελετά ο πρώτος φιλόσοφος (ο μεταφυσικός). Αλλ' ας επανέλθωμεν εις την αρχήν του λόγου ημών. Ελέγομεν ότι τα πάθη της ψυχής είναι αχώριστα από της φυσικής ύλης των ζώντων, εν τη οποία τα τοιαύτα υπάρχουσι, π.χ. ο θυμός και ο φόβος, και δεν είναι καθώς η γραμμή και το επίπεδον (τα οποία δύνανται να θεωρώνται χωριστά και άσχετα). [17]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ. —Αι περί ψυχής υπό των άλλων παραδεδομέναι δοξασίαι και διά ποίας αιτίας· διά την κίνησιν— δοξασίαι Δημοκρίτου, Λευκίππου, Πυθαγορείων και Αναξαγόρα. Διά την αισθητικότητα και την γνώσιν—δόξαι Δημοκρίτου, Θαλή κ.λ. Εξαίρεσις Αναξαγόρα. Διαφορά θεωριών περί του είδους και του αριθμού των αρχών των πραγμάτων.

1. Επειδή σκοπούμεν να εξετάσωμεν την ψυχήν, είναι αναγκαίον, ενώ συγχρόνως εκθέτομεν τας απορίας, τας οποίας πρέπει να έχωμεν λύσει, πριν ή προχωρήσωμεν, να συμπαραλάβωμεν τας δοξασίας των προγενεστέρων, όσοι είπον τι περί αυτής, όπως αποδεχθώμεν όσα είπον καλώς, αποφύγωμεν δε ό,τι δεν είπον καλώς.

2. Η αρχή δε της μελέτης ημών είναι να προτάξωμεν τας ιδιότητας, αίτινες σαφέστατα φαίνονται ότι ανήκουν εις την φύσιν της ψυχής. Το έμψυχον βεβαίως φαίνεται ότι διαφέρει του αψύχου κατά δύο προ πάντων, κατά την κίνησιν και την αίσθησιν. Παρελάβομεν δε και παρά των προγενεστέρων μόνα σχεδόν τα δύο ταύτα διακριτικά περί ψυχής. Τω όντι λέγουσί τινες, ότι η ψυχή είναι το κατ' εξοχήν και το πρώτον παράγον την κίνησιν νομίσαντες δε ότι το μη κινούμενον αυτό δεν δύναται να κινή άλλο, υπέλαβον ότι η ψυχή είναι εκ των κινουμένων. Όθεν ο Δημόκριτος λέγει ότι η ψυχή είναι πυρ και θερμόν τι· διότι, ενώ υπάρχουσιν άπειρα σχήματα και άτομα, καλεί πυρ και ψυχήν, τα σφαιροειδή άτομα ομοιάζοντα με τα εν τω αέρι σωμάτια τα καλούμενα ξύσματα, τα οποία φαίνονται εις τας διά των θυρίδων εισερχομένας ηλιακάς ακτίνας. Τα άτομα δε ταύτα διεσπαρμένα πανταχού λέγει ότι είναι στοιχεία της φύσεως. Όμοια εδόξαζε και ο Λεύκιππος. Εκ των ατόμων μόνα τα σφαιροειδή έλεγον ούτοι ότι συνιστώσι την ψυχήν, διότι τα τοιαύτα σωματίδια δύνανται ευχερέστατα να εισδύωσι πανταχού και αυτά κινούμενα να κινώσι τα λοιπά. Διότι επίστευον ότι η ζωή είναι η δίδουσα την κίνησιν εις τα ζώα. Διά τούτο είπον και ότι όρος της ζωής είναι η αναπνοή. Διότι το περιέχον (ο αήρ) συνάγει τα σώματα και ούτως εκθλίβει τα σφαιροειδή κατά το σχήμα άτομα τα δίδοντα την κίνησιν, διότι ουδέποτε ουδ' αυτά ηρεμούσιν εκ τούτου δε επέρχεται μεγάλη βοήθεια εις τα ζώα, διότι έξωθεν επεισέρχονται άλλα όμοια άτομα κατά την αναπνοήν, ταύτα δε εμποδίζουσι τα εν τοις ζώοις υπάρχοντα άτομα από του να εξέρχωνται, διότι βοηθούσι να απωθήται εκείνο όπερ τα συνάγει και πηγνύει. Λέγουσι δε και ότι τα έμψυχα ζώσιν, εφ' όσον χρόνον δύνανται να εκτελώσι τούτο.

4. Φαίνεται δε ότι και το υπό των Πυθαγορείων λεγόμενον έχει την αυτήν έννοιαν. Τινές δηλαδή αυτών έλεγον, ότι ψυχή είναι τα εν τω αέρι σμικρά σώματα, άλλοι δε ότι ψυχή είναι η αιτία η κινούσα αυτά. Είπον δε ούτω περί αυτών, διότι ταύτα φαίνονται πάντοτε κινούμενα, και αν έτι υπάρχη τελεία, νηνεμία. Εις το αυτό καταντώσι και όσοι λέγουσιν ότι η ψυχή είναι το κινούν εαυτό. Διότι πάντες ούτοι φαίνονται φρονούντες, ότι η κίνησις είναι οικειότατον χαρακτηριστικόν της ψυχής και ότι τα μεν άλλα πάντα κινούνται υπ' αυτής, αυτή δε κινείται υφ' εαυτής, διότι ουδέν βλέπουσι κινούν, όπερ δεν κινείται και αυτό.

5. Ομοίως δε και ο Αναξαγόρας (Σημ 13) λέγει, ότι η ψυχή είναι η αιτία της κινήσεως, και ει τις άλλος είπεν ότι το παν ο νους κινεί. Αλλ' όμως η δόξα τούτων δεν είναι εντελώς ομοία με την του Δημοκρίτου. Διότι ούτος λέγει, ότι απολύτως η ψυχή και ο νους είναι το αυτό πράγμα· και ότι το μέτρον του αληθούς είναι το αισθητόν φαινόμενον [18] και δια ταύτα καλώς ο Όμηρος παρέστησε τον Έκτορα ότι κατέκειτο αλλοφρονών (Σημ 14) , ότε κατέκειτο αναίσθητος [19] Τον νουν δεν θεωρεί ως δύναμίν τινα προς γνώσιν της αληθείας, αλλά λέγει ότι ψυχή και νους είναι το αυτό. Ο Αναξαγόρας όμως είναι ολιγώτερον σαφής περί αυτών [20], διότι εις πολλά μέρη λέγει ότι ο νους είναι το αίτιον του καλού και του ορθού, αλλαχού όμως λέγει ότι ο νους είναι η ψυχή· διό ο νους υπάρχει εις όλα τα ζώα, μεγάλα και μικρά, ανώτερα και κατώτερα. Φαίνεται όμως ότι ο λεγόμενος υπ' αυτού νους κατά την νόησιν δεν υπάρχει ομοίως εις πάντα τα ζώα, ουδέ εις πάντας τους ανθρώπους.

6. Όσοι λοιπόν απέβλεψαν εις το ότι το έμψυχον κινείται αφ' εαυτού, ούτοι υπέλαβον ότι η ψυχή είναι το κινητικώτατον ον, όσοι όμως απέβλεψαν εις το ότι η ψυχή γινώσκει και αισθάνεται τα όντα, ούτοι λέγουσιν ότι η ψυχή είναι αυταί αι αρχαί των πραγμάτων, τας οποίας άλλοι μεν παραδέχονται ότι είναι περισσότεραι, άλλοι δε ότι είναι μία μόνη αρχή. Ο μεν Εμπεδοκλής δοξάζων ότι η ψυχή αποτελείται εκ πάντων των στοιχείων, και ότι και έκαστον τούτων είναι ψυχή λέγει: «Διά της γης βλέπομεν την γην, διά του ύδατος το ύδωρ, διά του αιθέρος τον θείον αιθέρα, διά του πυρός το καταστρεπτικόν πυρ, διά της στοργής την στοργήν, διά της έριδος την ολεθρίαν έριδα».

7. Κατά τον αυτόν τρόπον και ο Πλάτων εν τω Τιμαίω την ψυχήν συνιστά εκ των στοιχείων [21], Διότι έλεγεν ότι διά του ομοίου γινώσκεται το όμοιον, και ότι τα πράγματα αποτελούνται εκ των αρχών. Τα αυτά εξετέθησαν εν τω συγγράμματι «Περί Φιλοσοφίας» επιγραφόμενον [22],

όπου ορίζει, ότι το ζώον αυτό καθ' εαυτό γεννάται εκ της ιδέας του ενός και εκ του πρώτου μήκους και πλάτους και βάθους [23], τα δ' άλλα όντα κατά τον όμοιον τρόπον. Προσέτι δε λέγει κατ' άλλην έποψιν, ότι ο νους μεν είναι το έν επιστήμη δε τα δύο, διότι αφ' ενός τινος κινουμένη φθάνει εις την ενότητα· δόξα δε είναι ο αριθμός του επιπέδου, και αίσθησις ο αριθμός του στερεού. Διότι έλεγεν, ότι οι αριθμοί είναι αυταί αι ιδέαι και αι αρχαί των πραγμάτων, και ότι αποτελούνται εκ των στοιχείων. Γινώσκονται δε τα πράγματα, άλλα μεν διά του νου, άλλα δε διά της επιστήμης, άλλα διά της δόξης και άλλα διά της αισθήσεως, ιδέαι δε των πραγμάτων είναι οι αριθμοί ούτοι.

8. Επειδή δε η ψυχή εθεωρείτο ότι είναι τι το οποίον και κινεί και γινώσκει, τινές [24] συνεδύασαν και τα δύο ταύτα χαρακτηριστικά και ώρισαν ότι η ψυχή είναι αριθμός κινών εαυτόν.

9. Διαφωνούσιν όμως οι φιλόσοφοι ούτοι περί των αρχών ποίαι και πόσαι είναι αυταί. Μάλιστα οι θεωρούντες αυτάς σωματικάς διαφωνούσι προς τους θεωρούντας αυτάς ασωμάτους· προς τούτους δε διαφωνούσιν εκείνοι, οίτινες συνεδύασαν ταύτα και είπον ότι αι αρχαί είναι εξ αμφοτέρων (σωματικαί και ασώματοι).

10. Διαφωνούσι δε και περί του πλήθους των αρχών (στοιχείων)· οι μεν λέγουσιν ότι είναι μία αρχή, οι δε ότι είναι περισσότεραι, συμφώνως δε με ταύτα εξηγούσι την ψυχήν. Προσέτι δε παρεδέχθησαν, ουχί άνευ λόγου, ότι το να παράγωσι κίνησιν είναι αυτή η φύσις των πρώτων αιτιών.

11. Όθεν τινές εδόξασαν ότι πυρ είναι η ψυχή· διότι το πυρ και μικρότατα έχει τα μέρη και είναι εκ πάντων των στοιχείων το μάλλον ασώματον, προσέτι δε είναι αυτοκίνητον και κινεί τα άλλα πρώτον αυτό.

12. Ο Δημόκριτος δε σαφέστερον εξηγήθη ειπών την αιτίαν εκάστου των δύο τούτων χαρακτηριστικών [25]. Είπε δηλ. ότι ψυχή και νους είναι το αυτό, διότι η ψυχή είναι εν εκ των πρώτων και αδιαιρέτων σωμάτων, και κινεί ένεκα της σμικρότητος των μερών αυτής και ένεκα του σχήματός της· ευκινητότατον δε εκ των σχημάτων έλεγεν ότι είναι το σφαιροειδές, και ότι τοιούτον έχει το σχήμα ο νους και το πυρ.

13. Ο Αναξαγόρας μεν φαίνεται ότι άλλο θεωρεί την ψυχήν και άλλο το σώμα, ως είπομεν και πρότερον μεταχειρίζεται όμως και τα δύο ως μίαν μόνην φύσιν, πλην ότι τον νουν θέτει προ παντός άλλου ως αρχήν πάντων των πραγμάτων. Ούτω λέγει ότι εκ των όντων μόνος ο νους είναι απλούς και αμιγής και καθαρός· αποδίδει όμως εις μίαν και την

αυτήν αρχήν αμφότερα, και το γινώσκειν και το κινείν, διότι λέγει ότι ο νους εκίνησε το παν.

14. Φαίνεται δε ότι και ο Θαλής, εξ όσων αναφέρουσι περί αυτού, υπέλαβεν ότι η ψυχή είναι κινητικόν τι, εάν αληθώς έλεγεν ότι η μαγνήτις λίθος έχει ψυχήν, διότι κινεί τον σίδηρον.

15. Διογένης δε ο Απολλωνιάτης έλεγε, καθώς και άλλοι τινές, ότι η ψυχή είναι αήρ, διότι επίστευσεν ότι εκ πάντων των σωμάτων ο αήρ έχει τα σμικρότατα μέρη και είναι η αρχή πάντων. Και διά τούτο η ψυχή και γινώσκει και κινεί, και καθ' όσον μεν είναι αιτία πρώτη και εκ ταύτης προέρχονται τα λοιπά, γινώσκει τα πράγματα, καθ' όσον δε έχει τα μέρη σμικρότατα, είναι κινητική.

16. Και ο Ηράκλειτος δε έλεγεν, ότι η ψυχή είναι η πρώτη αρχή, διότι παρεδέχετο ότι η ψυχή είναι η αναθυμίασις, εκ της οποίας ούτος συνιστά τα άλλα, και προσέτι ότι η ψυχή είναι το μάλλον ασώματον ον και εν αδιαλείπτω ροή, και ότι το κινούμενον γινώσκεται υπό του κινουμένου. Εφρόνει δε και εκείνος όπως και άλλοι πολλοί, ότι τα όντα είναι εν κινήσει.

17. Ομοίως δε προς τούτους φαίνεται ότι και ο Αλκμαίων εδόξαζε περί ψυχής· λέγει δηλ. ότι αυτή είναι αθάνατος, διότι ομοιάζει με τους αθανάτους· έχει δε το χαρακτηριστικόν τούτο, διότι πάντοτε κινείται· κινούνται δε και πάντα τα θεία αιωνίως, η σελήνη, ο ήλιος, οι αστέρες και ο ουρανός όλος.

18. Άλλοι δε, παχυλωτέρας έχοντες δοξασίας, είπον ότι και ύδωρ είναι η ψυχή, καθώς ο Ίππων. Φαίνονται δε ότι επείσθησαν περί τούτου εκ του ζωικού σπέρματος, διότι εις πάντα τα όντα το σπέρμα είναι υγρόν· διό και μέμφεται τους λέγοντας ότι αίμα είναι η ψυχή, διότι η γονή δεν είναι αίμα, αυτή δε (το σπέρμα) είναι η πρώτη (η στοιχειώδης) ψυχή.

19. Άλλοι όμως, καθώς ο Κριτίας, λέγουσιν ότι η ψυχή είναι το αίμα, διότι παραδέχονται ότι το οικειότατον χαρακτηριστικόν της ψυχής είναι η αίσθησις, ήτις υπάρχει εις την ψυχήν εξ αιτίας της φύσεως του αίματος. Ούτω πάντα τα στοιχεία έλαβον κριτάς (ψήφους) πλην της γης, την οποίαν ουδείς ανεκήρυξεν ως αρχήν της ψυχής, εκτός εάν τις είπεν ότι η ψυχή συνίσταται εκ πάντων των στοιχείων [26] ή ότι είναι πάντα τα στοιχεία.

20. Ορίζουσιν ούτοι πάντες την ψυχήν ούτως ειπείν διά τριών γνωρισμάτων, ήτοι της κινήσεως, της αισθήσεως και της αϋλότητος [27], έκαστον δε εκ τούτων αναφέρεται πάλιν εις τας στοιχειώδεις αρχάς. Διά

τούτο και οι ορίζοντες την ψυχήν διά του γνωστικού υπολαμβάνουσιν, ότι αυτή είναι ή στοιχείον ή αποτελείται εκ των στοιχείων, και πάντες λέγουσιν όμοια προς αλλήλους πλην ενός [28], διότι ισχυρίζονται ότι το όμοιον γνωρίζεται διά του ομοίου· και επειδή η ψυχή γινώσκει πάντα, διά τούτο συνιστώσιν αυτήν εκ πασών των αρχών (των στοιχείων).

21. Όσοι λοιπόν [29] λέγουσιν ότι μία μόνη υπάρχει αίτια και έν στοιχείον, ούτοι ισχυρίζονται, ότι και η ψυχή είναι έν στοιχείον, λ. χ. πυρ ή αήρ. Οι δε παραδεχόμενοι περισσοτέρας αρχάς, ούτοι λέγουσιν, ότι η ψυχή είναι πολλαπλή.

22. Μόνος δε ο Αναξαγόρας λέγει, ότι ο νους είναι απαθής και ουδέν κοινόν έχει με τα άλλα πάντα. Αλλά, εάν τοιούτος είναι ο νους, πώς δύναται να γνωρίζη και διά ποίαν αιτίαν, ούτε ο Αναξαγόρας είπεν ούτε εξ όσων έγραψεν είναι φανερόν. Όσοι δε παραδέχονται [30] αντιθέσεις μεταξύ των αρχών, ούτοι και την ψυχήν συνιστώσιν εκ των αντιθέτων· οι δε παραδεχόμενοι [31] το έν εκ των εναντίων, λ.χ. ή θερμόν ή ψυχρόν ή τοιούτον τι άλλο, ούτοι ισχυρίζονται ότι και η ψυχή είναι ομοίως έν εκ τούτων. Διά τούτο τινές παρακολουθούσι και την παραγωγήν των λέξεων και οι μεν λέγοντες ότι η ψυχή είναι το θερμόν, ισχυρίζονται ότι διά τούτο (διά το ζέειν) ωνομάσθη ζωή, οι δε λέγοντες ότι είναι το ψυχρόν, ισχυρίζονται ότι διά την αναπνοήν και την εκ ταύτης ψύξιν εκλήθη ψυχή.

Ταύτα είναι λοιπόν τα περί της ψυχής παραδοθέντα υπό των προγενεστέρων, και ούτοι οι λόγοι δι' ους τοιαύτα είπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Αναίρεσις των λεγόντων ότι η κίνησις είναι η ουσία της ψυχής.— Διαίρεσις της κινήσεως εις αυτοκινησίαν και ετεροκινησίαν. — Αναίρεσις δόξης Δημοκρίτου—και των θεωριών του Τιμαίου. — Πάσαι αι θεωρίαι περί ψυχής έχουσι το ελάττωμα ότι δεν εξετάζουσιν και το σώμα.

1. Πρέπει νυν να εξετάσωμεν πρώτον τα περί της κινήσεως λεχθέντα. Διότι ίσως όχι μόνον είναι ψεύδος το ότι η ουσία της ψυχής είναι τοιαύτη, όπως ισχυρίζονται [32] οι λέγοντες, ότι η ψυχή είναι το κινούν εαυτό ή το δυνάμενον να κινή εαυτό, αλλ' είναι των αδυνάτων να έχη κίνησιν [33]

2. Ότι λοιπόν δεν είναι αναγκαίον το κινούν να κινήται και αυτό, απεδείχθη πρότερον [34]. Επειδή δε κατά δύο τρόπους δύναται παν πράγμα να κινήται, δηλαδή ή υπ' άλλου (καθ' έτερον), ή υφ' εαυτού (καθ' εαυτό), καθ' έτερον λέγοντες εννοούμεν ότι πράγμα τι κινείται, διότι ευρίσκεται εντός άλλου κινουμένου, ως π.χ. οι επιβάται του πλοίου, οίτινες βεβαίως δεν κινούνται ομοίως, όπως κινείται το πλοίον διότι τούτο μεν κινείται καθ' εαυτό, οι δε πλέοντες κινούνται μόνον διότι είναι εντός του κινουμένου. Τούτο δ' είναι φανερόν και εις τα μέλη του σώματος· η βάδισις δηλ. είναι οικεία κίνησις των ποδών, αυτή δε είναι συνάμα και κίνησις του ανθρώπου, αλλ' όμως τώρα δεν είναι οικεία κίνησις των επιβατών. Επειδή λοιπόν κατά δύο τρόπους λέγεται η κίνησις, τώρα ας εξετάσωμεν αν η ψυχή κινείται καθ' εαυτήν ή μόνον μετέχει της κινήσεως (Σημ 15) .

3. Επειδή δε τέσσαρες είναι αι κινήσεις, τοπική κίνησις, μεταβολή, ελάττωσις και αύξησις [35], η ψυχή δυνατόν να κινήται ή κατά μίαν τούτων των κινήσεων ή κατά περισσοτέρας ή κατά πάσας. Και αν κινήται ουχί κατά συμβεβηκός (καθ' έτερον), η κίνησις θα υπάρχη εκ φύσεως εις αυτήν· και αν η κίνησις είναι φυσική εις αυτήν, έχει και οικείον τόπον, διότι πάσαι αι ειρημέναι κινήσεις γίνονται εν τόπω. Εάν δε η ουσία της ψυχής είναι το να κινή εαυτήν, η κίνησις θα υπάρχη εις αυτήν ουχί κατά συμβεβηκός, καθώς υπάρχει λ.χ. εις την λευκότητα ή εις μήκος τριών πήχεων· διότι και ταύτα κινούνται, αλλά κατά συμβεβηκός, ήτοι το σώμα, εν τω οποίω υπάρχουσιν, αυτό κινείται. Διά τούτο και δεν υπάρχει τόπος τούτων (των συμβεβηκότων), της ψυχής όμως θα υπάρχη τόπος, εάν εκ φύσεως κινήται [36].

4. Προσέτι δε εάν φύσει κινήται, δύναται και διά της βίας να κινήται· και αν διά της βίας τότε και εκ φύσεως [37]. Ταύτα λέγομεν και περί ηρεμίας. Διότι εις ταύτην την κατάστασιν, εις την οποίαν κινείται τι εκ φύσεως, εις ταύτην φθάνον ομοίως ηρεμεί εκ φύσεως, ομοίως δε και εις ην θέσιν κινείται διά βίας, εκεί και ηρεμεί διά της βίας. Ποίαι δε είναι αι βεβιασμέναι της ψυχής κινήσεις και ηρεμίαι, δεν είναι εύκολον να είπωμεν ουδέ κατ' εικασίαν, εάν θέλωμεν [38].

5. Προσέτι δε, εάν η ψυχή κινήται άνω, είναι πυρ, εάν δε κάτω, είναι γη, διότι των σωμάτων τούτων αυταί είναι αι κινήσεις.

6. Ο αυτός δε συλλογισμός ισχύει και περί των διαμέσων κινήσεων (εμπρός, οπίσω κ. λ.). Προσέτι, επειδή η ψυχή φαίνεται ότι κινεί το σώμα, εύλογον είναι να δίδη αυτώ τας κινήσεις, τας οποίας και αυτή κάμνει· και αν τούτο είναι αληθές, θα είναι αληθές, και αν είπωμεν αντιστρόφως, ότι τας κινήσεις τας οποίας ποιεί το σώμα, ταύτας κινείται

και αυτή. Αλλά το σώμα κινείται κατά τόπον, άρα και η ψυχή μεταβάλλει τόπον ως το σώμα, μετατιθεμένη ή όλη ή κατά μέρη. Και αν τούτο είναι δυνατόν, τότε δύναται και εξελθούσα να εισέλθη πάλιν εις το σώμα. Εκ τούτου δε έπεται το αδύνατον ότι τα αποθανόντα ζώα δύνανται να ανίστανται.

7. Την δε κατά συμβεβηκός κίνησιν [39] η ψυχή θα ηδύνατο και να δεχθή υπ' άλλου· διότι το ζώον δύναται να σπρωχθή διά της βίας. Αλλά δεν είναι ανάγκη εκείνο, όπερ έχει την αυτοκινησίαν εν τη ουσία του, να κινήται υπ' άλλου, ει μη μόνον κατά συμβεβηκός, όπως ουδέ το καθ' αυτό και δι' εαυτό αγαθόν είναι, αγαθόν δι' άλλο και χάριν άλλου. Η δε ψυχή δύναταί τις να είπη ότι, αν κινήται υπό τινος, προ πάντων υπό των αισθητών κινείται.

8. Αλλ' όμως, και αν η ψυχή κινή αυτή εαυτήν, και αυτή πρέπει να κινήται· και αν πάσα κίνησις είναι ως μία μετάστασις του κινουμένου, καθ' όσον κινείται, και η ψυχή πρέπει να μεθίσταται εκ της ουσίας της, εκτός εάν κατά συμβεβηκός κινή εαυτήν, αλλά η αυτοκινησία ανήκει εις αυτήν την ουσίαν της ψυχής.

9. Τινές δε λέγουσι και ότι η ψυχή κινεί ούτω το σώμα, εν τω οποίω είναι, όπως και αυτή κινείται [40]. Ούτως ο Δημόκριτος λέγει όμοια σχεδόν με τον Φίλιππον τον κωμωδοδιδάσκαλον, όστις έλεγεν ότι ο Δαίδαλος κατεσκεύασε ξυλίνην Αφροδίτην κινουμένην, εγχύσας χυτόν άργυρον (υδράργυρον). Και ο Δημόκριτος λέγει ομοίως ότι αι αδιαίρετοι σφαίραι (τα άτομα) κινούμεναι, διότι εκ φύσεως ουδέποτε μένουσιν ακίνητοι, συνεφέλκουσι και κινούσι πάντα τα σώματα. Αλλ' ημείς θα ερωτήσωμεν αυτόν, αν και ηρεμίαν παράγουσιν αυταί. Αλλά πώς θα την παραγάγωσιν, είναι δύσκολον ή μάλλον αδύνατον να ειπή [41]. Ουδόλως λοιπόν φαίνεται ότι η ψυχή κινεί τοιουτοτρόπως (σωματικώς) το ζώον, αλλά διά θελήσεώς τινος και νοήσεως κινεί αυτό.

10. Κατά τον αυτόν δε τρόπον όπως ο Δημόκριτος και ο Τιμαίος φυσικώς εξηγεί, πώς η ψυχή κινεί το σώμα· λέγει δηλ. ότι κινουμένη αυτή κινεί και το σώμα, μεθ' ου είναι συνδεδεμένη. Διότι λέγουν ότι είναι συντεθειμένη εκ των στοιχείων και διηρημένη κατά τους αρμονικούς αριθμούς, ίνα έχη έμφυτον το αίσθημα της αρμονίας και ίνα όλη εκτελή κινήσεις αρμονικάς, την ευθείαν γραμμήν ο Τίμαιος έκαμψεν εις κύκλον, και διαιρέσας τον ένα κύκλον εις δύο κύκλους κατά δύο σημεία ηνωμένους, πάλιν τον ένα διήρεσεν εις επτά κύκλους, διότι ενόμιζεν ότι αι κινήσεις (αι τροχιαί) του ουρανού είναι αυταί της ψυχής αι κινήσεις.

11. Αλλά πρώτον δεν λέγει ορθώς, ότι η ψυχή είναι μέγεθος [42]. Διότι δοξάζει ότι η ψυχή του κόσμου είναι σχεδόν τοιαύτη, οποίος είναι ο καλούμενος νους [43], ουχί δε βεβαίως οποία είναι η αισθητική ψυχή ουδέ οποία είναι η επιθυμητική ψυχή, διότι η κίνησις τούτων δεν είναι κυκλική φορά.

12. Ο νους όμως είναι είς και συνεχής, όπως και η νόησις· η δε νόησις είναι τα νοήματα· ταύτα δε συνεχόμενα αποτελούσιν ενότητα, όπως ο αριθμός [44] αλλ' ουχί όπως το μέγεθος [45]. Διά τούτο ουδέ ο νους είναι συνεχής κατά τοιούτον τρόπον αλλ' είναι ή αμερής ή ουχί συνεχής ως μέγεθός τι. Διότι, αν είναι μέγεθος, πώς νοεί; Νοεί όλος ή διά τινος των μερών του; και το μέρος τούτο έχει μέγεθος ή είναι έν σημείον, αν δύναταί τις και το σημείον να ονομάση μέρος;

13. Εάν δε είναι σημείον, επειδή τα σημεία είναι άπειρα, φανερόν είναι ότι ο νους ουδέποτε θα διατρέξη αυτά. Εάν δε είναι μέγεθος, τότε ο νους νοεί το αυτό πράγμα πολλάκις ή απειράκις [46]. Αλλ' ίνα ο νους νοή δύναται και άπαξ να νοήση τι· εάν όμως αρκή η ψυχή να θίξη τα πράγματα δι' οιουδήποτε των μερών της, τις η χρεία να κινήται κυκλικώς ή και να έχη μέγεθος; Εάν δε, ίνα νοή ο νους, αναγκαίον είναι να θίγη τα πράγματα κατά τέλειον κύκλον, προς τι η θίξις διά των μερών; Προσέτι πώς η ψυχή το έχον μέρη θα νοή διά του αμερούς, ή το αμερές πώς θα νοή διά του έχοντος μέρη; Κατ' ανάγκην όμως ο νους είναι ο κύκλος ούτος· διότι κίνησις του νου είναι η νόησις, όπως κίνησις του κύκλου είναι η περιφερική κίνησις.

14. Εάν λοιπόν η νόησις είναι περιφερική κίνησις [47] τότε και ο νους θα είναι αυτός ο κύκλος, του οποίου η νόησις θα είναι η περιφερική κίνησις. Και ο νους θα νοή τι αιωνίως και κατ' ανάγκην, αφού η περιφερική κίνησις είναι αιώνιος. Αλλ' είναι αδύνατον τούτο. Τω όντι τα μεν πρακτικά νοήματα έχουσι πέρατα, διότι πάντα έχουσι σκοπόν άλλον (εξωτερικόν)· τα δε θεωρητικά επίσης περιορίζονται υπό των λόγων. Πας δε λόγος είναι ή ορισμός ή απόδειξις. Και η μεν απόδειξις ορμάται από τινος αρχής και έχει τρόπον τινά ως τέλος τον συλλογισμόν ή το συμπέρασμα. Εάν δε αι αποδείξεις δεν συμπεραίνωσιν, όμως δεν επανέρχονται τουλάχιστον πάλιν εις την αρχήν των, αλλά προσλαμβάνουσαι πάντοτε ένα μέσον και ένα άκρον προχωρούσι κατ' ευθείαν γραμμήν, ενώ η περιφερική κίνησις πάλιν επανακάμπτει εις την αρχήν. Οι δε ορισμοί είναι πάντες πεπερασμένοι.

15. Προσέτι, αν η αυτή περιφερική κίνησις επαναληφθή πολλάκις, πρέπει και ο νους να νοήση πολλάκις το αυτό πράγμα.

16. Προσέτι η νόησις ομοιάζει μάλλον με ηρεμίαν τινά και στάσιν παρά με κίνησιν, ομοίως δε και ο συλλογισμός.

17. Αλλ' ακόμη, ουδέ ευδαιμονίαν φέρει το μη ον εύκολον, αλλά βίαιον. Και αν η κίνησις δεν είναι η ουσία της ψυχής, αύτη θα κινήται παρά την φύσιν της. [48] Δυσάρεστον δε είναι και το να είναι συνδεδεμένη με το σώμα [49] και να μη δύναται να αποχωρισθή απ' αυτού, και προσέτι αποφευκτόν, εάν είναι προτιμότερον εις τον νουν να μη είναι ηνωμένος με το σώμα, καθώς συνήθως λέγεται και πολλοί παραδέχονται.

18. Άγνωστος δε μένει και η αιτία της κυκλικής κινήσεως του ουρανού. Διότι ούτε η ουσία της ψυχής είναι αιτία της κυκλικής φοράς αυτής [50], αλλά κατά συμβεβηκός αυτή κινείται τοιουτοτρόπως. Ούτε το σώμα είναι αίτιον, αλλ' η ψυχή μάλλον είναι αίτιον της κινήσεως του σώματος. Αλλά προσέτι δεν λέγουσιν ουδέ ότι η κίνησις αυτή είναι καλυτέρα κατάστασις· και όμως έπρεπε να ρηθή ότι διά τούτο ο Θεός εποίησε την ψυχήν να κινήται κυκλικώς [51], διότι είναι καλύτερον εις αυτήν να κινήται παρά να μένη ακίνητος και να κινήται ούτως είναι καλύτερον παρά άλλως.

/19. - 21./

22. Αλλ' επειδή η σκέψις αύτη ανήκει μάλλον εις άλλας μελέτας, ας αφήσωμεν τώρα αυτήν. Συμβαίνει όμως και εις ταύτην και εις τας πλείστας των περί της ψυχής θεωριών το άτοπον τούτο· συνδέουσι δηλαδή την ψυχήν με το σώμα και την θέτουσιν εν αυτώ χωρίς να προσδιορίσωσι διά ποίαν αιτίαν γίνεται τούτο και ποία είναι η σχέσις του σώματος με την ψυχήν. Και όμως φανερόν ότι τούτο είναι αναγκαίον διότι ένεκα της κοινωνίας αυτών το μεν ενεργεί, το δε πάσχει, και το μεν κινείται, το δε κινεί· ουδεμία δε των προσαλλήλων τούτων σχέσεων υπάρχει μεταξύ των τυχόντων πραγμάτων.

23. Άλλοι δε επιχειρούσι μόνον να είπωσιν οποίον τι είνε η ψυχή, αλλά περί του σώματος, όπερ θα δεχθή αυτήν, ουδέν πλέον προσδιορίζουσιν, ως εάν ήτο δυνατόν, καθώς λέγουσιν οι Πυθαγορικοί μύθοι, [52] η τυχούσα ψυχή να εισέλθη εις το τυχόν σώμα, διότι είναι φανερόν, ότι έκαστον έχει ίδιον είδος και μορφήν. Παρόμοια δε λέγουσι ταύτα, ως εάν τις ήθελε λέγει ότι η τεκτονική εισδύει εις τους αυλούς (Σημ 16) , ενώ αναγκαίον είναι η μεν τέχνη να μεταχειρίζηται τα οικεία αυτής όργανα, η δε ψυχή τα σώμα της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Αναίρεσις των λεγόντων ότι η ψυχή είναι 1ον αρμονία, 2ον Αριθμός κινών εαυτόν.

1. Και άλλη τις γνώμη περί ψυχής είναι παραδεδομένη, και πιστευτή υπό πολλών ολιγώτερον ουδεμιάς εκ των ειρημένων, απολογηθείσα δε και εξετασθείσα και εις τους κοινώς γενομένους λόγους· λέγουσι δηλ. ότι η ψυχή είναι αρμονία τις, διότι και η αρμονία είναι μίξις και σύνθεσις εναντίων, και το σώμα σύγκειται εξ εναντίων [53].

2.Αλλά καίτοι η αρμονία (Σημ 17) είναι αναλογία τις ή συνδυασμός των μιχθέντων πραγμάτων, η ψυχή όμως δεν είναι δυνατόν να είναι ουδέν εκ των δύο τούτων. Προσέτι το παράγειν κίνησιν δεν είναι ίδιον της αρμονίας, ενώ εις την ψυχήν προ πάντων αποδίδουσιν αυτό πάντες σχεδόν. Η λέξις πάλιν αρμονία αρμόζει εις την υγίειαν και εν γένει εις τας σωματικάς αρετάς μάλλον παρά εις την ψυχήν. Φανερώτερον δε γίνεται τούτο, εάν δοκιμάσωμεν να αποδώσωμεν τα πάθη και τας ενεργείας της ψυχής δι' αρμονίας τινός· διότι είναι πολύ δύσκολον να τα συναρμόσουμεν.

/3. - 4./

5. Προσέτι μεταχειριζόμεθα την λέξιν αρμονίαν αποβλέποντες εις δύο σημασίας· κυριώτατα μεν εκφράζομεν την σύνθεσιν μεγεθών θεωρουμένων εις πράγματα, άτινα έχουσι κίνησιν και θέσιν, όταν ταύτα [54] συναρμόζωνται ούτως, ώστε δεν δύνανται να παραδεχθώσι μεταξύ των ουδέν ομογενές. Έπειτα δε δηλούμεν και την αναλογίαν των μεμιγμένων πραγμάτων. [55] Αλλ' ούτε κατά την μίαν ούτε κατά την άλλην σημασίαν δυνάμεθα ευλόγως να καλώμεν την ψυχήν αρμονίαν. Η μεν σύνθεσις των μερών του σώματος ευκόλως δύναται να εξετασθή. Διότι αι συνθέσεις των μερών τούτων είναι και πολλαί και κατά διαφόρους τρόπους. Τίνων όμως μερών και κατά ποίον τρόπον είναι σύνθετος ο νους; ή και το αισθητικόν ή το ορεκτικόν; Ομοίως άτοπον είναι να υπολαμβάνωμεν ότι η ψυχή είναι λόγος της μίξεως. Διότι η μίξις των στοιχείων εις την μόρφωσιν της σαρκός δεν έχει τον αυτόν λόγον (αναλογίαν), τον οποίον έχει η μίξις των στοιχείων του οστού. θα συμβή λοιπόν (το άτοπον) να έχη έκαστος ημών πολλάς ψυχάς καθ' όλον το σώμα, εάν όντως πάντα τα μέρη του σώματος αποτελούνται εκ στοιχείων μεμιγμένων, ο δε λόγος της μίξεως είναι η αρμονία και η ψυχή.

6. Ηδύνατό τις και τούτο να ερωτήση τον Εμπεδοκλέα [56], ο οποίος λέγει ότι έκαστον των μικτών αυτών στοιχείων υπάρχει υπό τινος αναλογίας διωρισμένον: τι εκ των δύο, η ψυχή είναι ο λόγος ούτος, ή μάλλον άλλο τι ούσα η ψυχή προσφύεται εις τα μέλη του σώματος; Προσέτι η φιλία (ο έρως) είναι αιτία της τυχούσης μίξεως ή της κατά λόγον μίξεως; και αυτή η φιλία είναι ο λόγος ή άλλο τι διάφορον παρά τον λόγον;

7. Ταύτα λοιπόν τοιαύτας γεννώσιν απορίας. Εάν η ψυχή είναι τι διάφορον της μίξεως, διατί άρά γε αυτή φθείρεται άμα ως φθείρεται η σαρξ και τα άλλα μέρη του ζώου; Προς τούτοις εάν έκαστον των μερών του σώματος δεν έχη ψυχήν, και εάν η ψυχή δεν είναι ο λόγος της μίξεως, τι είναι εκείνο όπερ φθείρεται όταν η ψυχή απολείπη το σώμα; Ότι λοιπόν ούτε αρμονία δύναται να είναι η ψυχή ούτε να κινήται κυκλικώς, είναι φανερόν εξ όσων είπομεν.

8. Αλλά ως ανωτέρω είπομεν, κατά συμβεβηκός [57] δύναται να κινήται η ψυχή και να κινή αυτή εαυτήν, καθώς π.χ. δύναται να κινήται μετά του σώματος εν τω οποίω ευρίσκεται, τούτο δε να κινήται υπό της ψυχής· άλλως δε δεν δύναται να κινήται κατά τόπον η ψυχή.

9. Αλλά μετά μείζονος λόγου δύναταί τις να αμφιβάλη περί αυτής αν κινείται, αποβλέψας εις τα εξής: Λέγομεν δηλαδή ότι η ψυχή χαίρει, λυπείται, θαρρεί, φοβείται, προσέτι οργίζεται, αισθάνεται και διανοείται, ταύτα δε πάντα φαίνονται ότι είναι κινήσεις· και εκ τούτου ήθελε νομίσει τις ότι η ψυχή κινείται.

10. Αλλά τούτο [58] δεν είναι αναγκαίον συμπέρασμα. Διότι και αν βεβαίως το λυπείσθαι ή χαίρειν ή διανοείσθαι είναι κυριώτατα κινήσεις, και αν έκαστον των παθών τούτων είναι μία κίνησις, πλην είναι κίνησις ουχί της ψυχής, αλλά παράγεται υπό της ψυχής, π.χ. το οργίζεσθαι ή το φοβείσθαι είναι το να κινήται η καρδία κατά ωρισμένον τρόπον, και το διανοείσθαι είναι αύτη ίσως ή άλλη τις ανάλογος κίνησις. Τα πάθη δε ταύτα συμβαίνουσιν άλλα μεν διά τοπικής μεταθέσεως στοιχείων τινών του σώματος κινουμένων, άλλα δε δι' αλλοιώσεως, αλλά ποία είναι και πώς γίνονται τα πάθη ταύτα πραγματευόμεθα αλλαχού.

11. Αλλά να λέγωμεν ότι η ψυχή οργίζεται είναι το αυτό ως να λέγωμεν, ότι η ψυχή υφαίνει ή οικοδομεί· διό ορθότερον ίσως είναι να μη λέγωμεν ότι η ψυχή ελεεί, ή μανθάνει ή διανοείται, αλλ' ότι ο άνθρωπος ποιεί ταύτα διά της ψυχής· και ταύτα χωρίς να νομίζωμεν ότι η κίνησις είναι εν τη ψυχή, αλλά ότι έρχεται άλλοτε μεν μέχρις αυτής, άλλοτε δε απ' αυτής. Ούτως η μεν αίσθησις κινείται από τούτων των εκτός πραγμάτων, ενώ εν τη αναμνήσει η κίνησις γίνεται απ' αυτής της ψυχής

προς τους ερεθισμούς ή τας εντυπώσεις τας διαμένουσας εν τοις αισθητηρίοις [59].

12. Ο δε νους φαίνεται ότι είναι ουσία τις, ήτις γενάται εις την ψυχήν και δεν φθείρεται· διότι άλλως θα εφθείρετο προ πάντων υπό της κατά το γήρας εξασθενήσεως. Αλλ' ενταύθα συμβαίνει ίσως ό,τι επί των αισθητηρίων οργάνων· διότι αν ο γέρων ηδύνατο να έχη ακόμη το όμμα εν ωρισμένη τινί καταστάσει θα έβλεπεν όπως και ο νέος. Ώστε το γήρας δεν έρχεται εκ πάθους τινός της ψυχής, αλλ' εκ πάθους του σώματος, εν τω οποίω αυτή υπάρχει, όπως συμβαίνει εις τας μέθας και τας νόσους.

13. Και η νόησις δε και η θεωρία μαραίνονται, διότι άλλο τι εντός ημών φθείρεται (λ.χ. Η ζωτική δύναμις), αλλ' η αρχή καθ' εαυτήν είναι απαθής. Η δε διανόησις και η φιλία ή το μίσος [60] δεν είναι πάθη εκείνης, αλλά τούτου του έχοντος αυτήν (του σώματος), καθ' όσον έχει αυτήν. Διό και όταν τούτο φθείρεται, ούτε μνήμη ούτε αγάπη υπάρχει, διότι ταύτα δεν είναι πάθη του νου αλλά του κοινού τούτου πράγματος [61], όπερ κατεστράφη. Ο νους όμως είναι τι θείον και απαθές [62].

14. Ότι λοιπόν η ψυχή δεν είναι δυνατόν να κινήται είναι φανερόν εκ των ειρημένων εάν δε μηδόλως κινήται, φανερόν ότι ουδέ αυτοκίνητος είναι.

15. Αλλά πολύ περισσότερον παρά τα ειρημένα είναι παράλογον το να δοξάζωσιν [63] ότι η ψυχή είναι αριθμός κινών εαυτόν. Διότι υπάρχουσιν εις την θεωρίαν ταύτην αδύνατα πράγματα, πρώτον μεν τα προερχόμενα εκ της κινήσεως, ειδικώς δε εκ τούτου, ότι την ψυχήν λέγουσιν ότι είναι αριθμός. Διότι πώς πρέπει να νοώμεν μονάδα κινουμένην; και υπό τίνος και πώς κινείται, ενώ δεν έχει ούτε μέρη ούτε διαφοράς; Διότι, εάν κινή και κινήται, πρέπει να έχη διαφοράς. Προσέτι δε, επειδή λέγουσιν ότι η γραμμή κινουμένη παράγει επιφάνειαν, το δε σημείον κινούμενον παράγει γραμμήν, άρα και αι κινήσεις των μονάδων θα είναι γραμμαί [64], διότι το σημείον είναι μονάς κατέχουσα θέσιν. Ο αριθμός λοιπόν της ψυχής είναι που και κατέχει θέσιν.

16. Προσέτι εάν από αριθμόν αφαιρέση τις αριθμόν ή μονάδα, μένει υπόλοιπον άλλος (διάφορος) αριθμός. Αλλά τα φυτά και πολλά των ζώων [65] όταν διαιρεθώσι, ζώσιν ακόμη και φαίνονται ότι έχουσι την αυτήν ψυχήν κατά το είδος.

17. θα ενόμιζέ τις ότι ουδόλως διαφέρει το να λέγη μονάδας ή μικρά σωμάτια [66]. Διότι και αι μικραί σφαίραι του Δημοκρίτου, εάν θεωρηθώσιν ως σημεία, μόνον δε μένη το ποσόν, θα υπάρχη εν τω ποσώ

τούτω [67] έν μέρος κινούν και έν μέρος κινούμενον, καθώς εις παν συνεχές ποσόν. Διότι το ρηθέν συμπέρασμα δεν στηρίζεται εις την κατά το μέγεθος ή την σμικρότητα διαφοράν, αλλά μόνον εις το ποσόν· διά τούτο κατ' ανάγκην θα υπάρχη τι όπερ θέτει εις κίνησιν τας μονάδας. Και εάν εν τω ζώω η ψυχή είναι το κινούν, αυτή θα είναι το κινούν και εν τω αριθμώ. Ώστε η ψυχή δεν είναι το κινούν και το κινούμενον, αλλά μόνον το κινούν.

18. Και όμως πώς είναι δυνατόν να είνε αυτή μονάς; διότι πρέπει να έχη διαφοράν τινα προς τας άλλας μονάδας. Αλλά ποίαν διαφοράν δύναται να έχη σημείον λαμβανόμενον ως μονάς πλην της θέσεως; [68] Εάν λοιπόν αι υλικαί μονάδες και τα σημεία τα οποία υπάρχουσιν εν τω σώματι είναι διάφορα, αι μονάδες θα είναι εν τω αυτώ τόπω όπου και τα σημεία. Διότι η μονάς θα καταλάβη τον τόπον του σημείου. Και τότε τι εμποδίζει να υπάρχη απειρία μονάδων εν τω αυτώ τόπω, εάν θα υπάρχωσι δύο; όπερ είναι άτοπον, διότι τα πράγματα των οποίων ο τόπος είναι αδιαίρετος είναι και αυτά αδιαίρετα.

19. Εάν δε τα σημεία τα υπάρχοντα εν τω σώματι είναι ο αριθμός της ψυχής, ή αν ο αριθμός των εν τω σώματι σημείων είναι η ψυχή, διατί δεν έχουσι ψυχήν όλα τα σώματα [69]; Διότι εις άπαντα τα σώματα φαίνεται ότι υπάρχουσι σημεία, και ταύτα άπειρα.

20. Προσέτι δε πώς είναι δυνατόν να χωρίζωνται αι ψυχαί και να απολύωνται από των σωμάτων [70], αφού αι γραμμαί δεν διαιρούνται εις σημεία; [71]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Συνέχεια της αναιρέσεως των λεγόντων ότι η ψυχή είναι αριθμός (Σημ 18) κινών εαυτόν.— Αναίρεσις της θεωρίας ότι η ψυχή αποτελείται εκ των στοιχείων, πυρός, αέρος κ.λ., και ότι γνωρίζει τα πράγματα μόνον διότι είναι όμοια με αυτά.— Η ψυχή δεν δύναται να είναι διεσπαρμένη εις το σύμπαν. — Η ψυχή ενεργεί πάντοτε όλη; ή εκάστη ενέργεια αυτής γίνεται διά τίνος εκ των μερών αυτής;

1. Ιδιαίτερον άτοπον συμβαίνει εδώ, καθώς είπομεν, αφ' ενός μεν διότι λέγουσιν ούτοι το αυτό με τους δοξάζοντας ότι η ψυχή είναι σώμα έχον λεπτότατα μέρη, εξ άλλου δε διότι παραδέχονται ότι το σώμα κινείται υπό της ψυχής καθ' ον τρόπον λέγει ο Δημόκριτος. Διότι, αν η ψυχή

είναι εις παν αισθανόμενον σώμα, εξ ανάγκης υπάρχουσιν εν αυτώ δύο σώματα, αφού η ψυχή είναι σώμα τι. Κατά δε τους λέγοντας ότι η ψυχή είναι αριθμός, εξ ανάγκης συμβαίνει το άτοπον εις το έν σημείον να υπάρχωσι πολλά σημεία ή παν σώμα να έχη ψυχήν, εκτός εάν η ψυχή γίνεται αριθμός διαφορετικός και άλλος παρά τα υπάρχοντα εν τω σώματι σημεία.

2. Συμβαίνει άρα να κινήται το ζώον υπό του αριθμού καθώς και ο Δημόκριτος, ως είπομεν, εξήγει την κίνησιν αυτού. (Σημ 19) Διότι τι διαφέρει να λέγη τις ότι σφαίραι μικραί ή μονάδες μεγάλαι, ή απλώς μονάδες κινούνται; Διότι κατ' αμφοτέρας τας περιπτώσεις το ζώον κατ' ανάγκην κινείται μόνον, διότι αι μονάδες κινούνται.

3. Εις τους συνδυάζοντας λοιπόν και συνταυτίζοντας κίνησιν και αριθμόν και ταύτα συμβαίνουσι τα άτοπα και πολλά άλλα τοιαύτα. Διότι όχι μόνον είναι αδύνατος τοιούτος ορισμός της ψυχής, αλλά και αδύνατον συμβεβηκός αυτής. Είναι δε τούτο φανερόν εις εκείνον, όστις ήθελεν επιχειρήσει να εξηγήση κατά την δοξασίαν ταύτην τα πάθη και τας ενεργείας της ψυχής, συλλογισμούς, αισθήσεις, ηδονάς, λύπας και όσα άλλα τοιαύτα· διότι, καθώς είπομεν πρότερον, δεν είναι εύκολον ουδέ εικασίαν τινά να σχηματίσωμεν περί των λειτουργιών τούτων.

4. Ενώ λοιπόν παρεδόθησαν εις ημάς τρεις τρόποι καθ' ους ορίζουσι την ψυχήν (Σημ 20) , άλλοι δηλ. είπον ότι είναι το κινητικώτατον ον, διότι είναι αυτοκίνητον, άλλοι δε ότι είναι σώμα έχον μικρότατα μέρη ή το μάλλον ασώματον των άλλων, διεξήλθομεν πάσας σχεδόν τας απορίας και τας αντιρρήσεις, τας οποίας οι δύο τρόποι ούτοι παρουσιάζουσιν.

5. Απολείπεται δε να ίδωμεν πως δοξάζουσιν ότι η ψυχή σύγκειται εκ των στοιχείων. Διότι λέγουσι μεν ούτω, ίνα εξηγήσωσι πως η ψυχή αισθάνεται τα όντα και γινώσκει έκαστον αυτών, αλλά αναγκαίως συμβαίνουσι πολλά τα αδύνατα εν τη δοξασία ταύτη. Διότι υποθέτουσιν ότι το όμοιον γινώσκει, το όμοιον, ωσανεί υπελάμβανον ότι η ψυχή είναι αυτά τα πράγματα. Αλλά ταύτα δεν είναι τα μόνα, άπερ η ψυχή γινώσκει, αλλά και πολλά άλλα, μάλλον δε είναι ίσως άπειρα, εκ τούτων των στοιχείων αποτελούμενα [72]. Έστω λοιπόν ότι η ψυχή γινώσκει και αισθάνεται τα στοιχεία [73] εξ ων αποτελείται έκαστον των πραγμάτων, αλλά πώς θα αισθανθή ή θα γνωρίση το σύνολον πράγματός τινος. π.χ. Τί εστι θεός ή άνθρωπος ή σαρξ ή οστούν; ομοίως δε και άλλο οτιδήποτε εκ των συνθέτων. Διότι ουχί βεβαίως καθ' οιονδήποτε τύχωσι τρόπον τα στοιχεία αποτελούσιν έκαστον πράγμα, αλλά κατά τινα λόγον και σύνθεσιν, καθώς και ο Εμπεδοκλής λέγει περί του οστού: «η δε ερασμία γη εις τας ευστέρνους χοάνας αυτής εκ των

οκτώ μερών έλαβε δύο μέρη εκ του λαμπρού υγρού, τέσσαρα δε εκ του Ηφαίστου, τα δε οστά εγένοντο λευκά». [74] Δεν αρκεί λοιπόν να υπάρχωσι τα στοιχεία εν τη ψυχή, εάν δεν υπάρχωσιν εν αυτή και οι λόγοι και η σύνθεσις. Διότι έκαστον στοιχείον θα γνωρίζη μόνον το όμοιον του, και ουδέν θα γνωρίζη το οστούν ή τον άνθρωπον, εκτός εάν και ταυτά θα υπάρχωσιν εν τη ψυχή· αλλά ότι τούτο είναι αδύνατον, δεν είναι χρεία να είπωμεν. Διότι τις δύναται να αμφιβάλη αν εν τη ψυχή υπάρχη λίθος ή άνθρωπος; Ομοίως δε και περί του αγαθού και του μη αγαθού [75] και περί των άλλων.

/6./

7. Προσέτι, επειδή το ον λέγεται κατά πολλάς σημασίας, (διότι σημαίνει τούτο το άτομον, έπειτα το ποσόν ή ποιόν ή και άλλην τινά εκ των κατηγοριών, ας διεκρίναμεν), άρά γε η ψυχή εξ απασών συνίσταται ή ου; Αλλά δεν πιστεύεται ότι υπάρχουσι στοιχεία κοινά πασών των κατηγοριών. [76] Άρα λοιπόν η ψυχή θα συνίσταται εκ μόνων των στοιχείων, όσα είναι της ουσίας; Πώς λοιπόν τότε γνωρίζει και έκαστον των άλλων στοιχείων; Ή θα ισχυρισθώσιν ότι δι' έκαστον γένος υπάρχουσι στοιχεία και αρχαί ιδιαίτεραι, εξ ων συνέστη η ψυχή; θα είναι λοιπόν τότε αυτή ποσόν και ποιόν και ουσία [77]. Αλλ' είναι αδύνατον εκ των στοιχείων του ποσού να αποτελήται ουσία και ουχί ποσόν. Οι λέγοντες λοιπόν ότι η ψυχή γίνεται εκ πάντων των στοιχείων περιπίπτουσιν εις ταύτα και άλλα τοιαύτα άτοπα.

8. Αλλ' άτοπον είναι και το να λέγωσιν ότι είναι απαθές το όμοιον υπό του ομοίου, αλλ' ότι το όμοιον αισθάνεται το όμοιον και ότι γινώσκομεν το όμοιον διά του ομοίου, ενώ συγχρόνως παραδέχονται, ότι η αίσθησις είναι πάθος και κίνησις, ομοίως δε και η νόησις και η γνώσις.

9. Ότι δε πολλάς απορίας και δυσκολίας γεννά το να ισχυρίζονται, ως ο Εμπεδοκλής, ότι έκαστον πράγμα γνωρίζομεν διά των σωματικών στοιχείων, και ότι τα όμοια γινώσκονται διά των ομοίων, μαρτυρούσι τα νυν λεχθέντα [78]. Όσα τωόντι εκ γης μέρη υπάρχουσιν εν τοις σώμασι των ζώων, οστά, νεύρα [79], τρίχες φαίνονται ότι ουδόλως αισθάνονται, και επομένως ουδέ τα όμοια με αυτά. Και όμως έπρεπε κατ' εκείνους να αισθάνωνται τα όμοια.

10. Προσέτι, εις εκάστην εκ των αρχών θα υπάρχη περισσοτέρα άγνοια παρά γνώσις· διότι εκάστη θα γινώσκη εν μόνον [80], θα αγνοή δε πολλά, δηλ. πάντα τα άλλα· συμβαίνει δε ούτω ο θεός να είναι αφρονέστατον ον κατά τον Εμπεδοκλέα· διότι μόνος ούτος αγνοεί εν των στοιχείων, το

νείκος, ενώ πάντα τα θνητά το γνωρίζουσιν, αφού έκαστον τούτων αποτελείται εκ πάντων των στοιχείων.

11. Εν γένει δε, διά τίνα αιτίαν πάντα τα όντα δεν έχουσι ψυχήν, αφού πάντα είναι έν στοιχείον ή αποτελούνται εξ ενός ή εκ περισσοτέρων ή εκ πάντων των στοιχείων; Έκαστον πρέπει να γνωρίζη ή έν ή τινά ή πάντα τα πράγματα.

12. Αλλά δύναταί τις να ερωτήση: και τι άρά γε είναι το συνενούν αυτά εν τοις πράγμασι [81]; διότι τα στοιχεία ομοιάζουσι προς υλικά όντα [82], κυριώτατον δε είναι εκείνο όπερ συνέχει τα άλλα, οιονδήποτε και αν είναι τούτο, αδύνατον όμως να υπάρχη τι ανώτερον της ψυχής και άρχον αυτής, και έτι μάλλον αδύνατον να υπερέχη και άρχη του νου. Εύλογον δε να δεχθώμεν ότι ο νους είναι προγενέστερος και κυρίαρχος κατά φύσιν, ενώ εκείνοι λέγουσιν ότι τα στοιχεία είναι πρώτα των όντων.

13. Πάντες δε όσοι διά την γνώσιν και την αίσθησιν των όντων, ας έχει η ψυχή, λέγουσιν ότι αυτή σύγκειται εκ των στοιχείων, και όσοι λέγουσιν ότι είναι το κινητικώτατον των όντων, δεν ομιλούσι περί πάσης της ψυχής. Διότι ουχί πάντα όσα αισθάνονται είναι αίτια κινήσεως· τουναντίον φαίνεται τινά των ζώων ότι είναι στάσιμα εν τόπω [83] και όμως πιστεύεται ότι κατά μόνην την τοπικήν κίνησιν η ψυχή κινεί το ζώον. Όμοια προς ταύτα αντιτάσσονται και εις όσους τον νουν και την αίσθησιν υπολαμβάνουσιν, ότι σύγκεινται εκ στοιχείων. Διότι και τα φυτά ζώσι χωρίς να μετέχωσι τοπικής κινήσεως και αισθήσεως και εκ των ζώων πολλά δεν έχουσι διάνοιαν.

14. Εάν δε τις και ταύτα παραχωρήση και υποθέση ότι ο νους είναι μέρος της ψυχής, ομοίως όπως είναι και η αίσθησις, ουδέ ούτω θα έλεγε καθόλου περί πάσης ψυχής, ουδέ περί ενός ολοκλήρου είδους αυτής.

15. Το αυτό πάσχει και η εξήγησις της ψυχής, ην δίδουσι τα καλούμενα ορφικά έπη· λέγουσι δηλ. «ότι η ψυχή εκ του σύμπαντος εισέρχεται εις τα ζώα, όταν αναπνέωσι, φερομένη υπό των ανέμων». Αλλά τούτο βέβαια δεν συμβαίνει εις τα φυτά [84] ουδέ είς τινα ζώα, αφού δεν αναπνέουσι πάντα. Τούτο όμως διέφυγε τους έχοντας τας δοξασίας ταύτας.

16. Και εάν έτι πρέπη να συστήσωμεν την ψυχήν εκ των στοιχείων, δεν είναι ανάγκη να την συστήσωμεν εκ πάντων των στοιχείων διότι αρκεί το έτερον μέρος της αντιθέσεως, ίνα κρίνη εαυτό και το αντίθετον· λ.χ. διά του ευθέος γινώσκομεν και αυτό το ευθύ και το καμπύλον, διότι

κριτήριον και των δύο είναι ο κανών, ενώ το καμπύλον ούτε του καμπύλου ούτε του ευθέος είναι κριτήριον.

17. Τινές δε λέγουσιν ότι η ψυχή είναι διακεχυμένη εις το σύμπαν, και εκ τούτου ίσως ο Θαλής εδόξασεν, ότι πάντα είναι πλήρη θεών.

18. Αλλά και αυτή η δόξα εγείρει πολλάς απορίας. Τω όντι διά ποίαν αιτίαν η ψυχή η υπάρχουσα εν τω αέρι ή εν τω πυρί δεν παράγει ζώον, ενώ εν τοις μικτοίς [85] παράγει, μολονότι φαίνεται εις αυτούς ανωτέρα η εν τοις δύο εκείνοις στοιχείοις υπάρχουσα;

19. Δύναταί τις να επερωτήση και διά ποίαν αιτίαν η εν τω αέρι ψυχή είναι ανωτέρα και μάλλον αθάνατος της υπαρχούσης εν τοις ζώοις.

20. Κατ' αμφοτέρας δε τας περιπτώσεις συμβαίνει, έν άτοπον και έν παράλογον. Διότι το να λέγωμεν ότι το πυρ ή ο αήρ είναι ζώον, είναι από τα παραλογώτατα πράγματα, αλλά και να μη λέγωμεν αυτά ζώα, ενώ είναι έμψυχα, επίσης είναι άτοπον.

21. Φαίνεται ότι ούτοι υπέθεσαν, ότι υπάρχει ψυχή εν τοις απλοίς τούτοις σώμασι, διά τον λόγον ότι το όλον είναι [86] του αυτού είδους με τα μέρη του, ώστε ηναγκάσθησαν να είπωσιν ότι και η ψυχή είναι ομοειδής με τα μέρη της, εάν αληθώς τα ζώα γίνωνται έμψυχα λαμβάνοντά τι του περιέχοντος (αέρος) εντός αυτών. Αλλ' όμως εάν ο αήρ ο διακεχυμένος είναι ομοειδής, η δε ψυχή σύγκειται εκ μερών ανομοίων, προδήλως έν μέρος αυτής θα υπάρχη εν τω αέρι, άλλα δε δεν θα υπάρχωσιν εν αυτώ αναγκαίως· λοιπόν η ψυχή ή είναι ομοιομερής [87] ή δεν υπάρχει εις παν οιονδήποτε μέρος (στοιχείον) του παντός.

22. Είναι λοιπόν φανερόν εκ των ειρημένων, ότι ούτε την γνώσιν έχει η ψυχή διά τον λόγον ότι συνίσταται εκ των στοιχείων, ούτε λέγεται ορθώς και αληθώς ότι κινείται.

23. Επειδή δε η γνώσις ανήκει εις την ψυχήν και η αίσθησις και η δόξα, προσέτι δε η επιθυμία και η βούλησις και γενικώς αι ορέξεις, γίνεται δε και η τοπική κίνησις εις τα ζώα υπό της ψυχής, προσέτι δε αύξησις αυτών και ακμή και φθίσις, άρά γε εις όλην την ψυχήν υπάρχει εκάστη των λειτουργιών τούτων, διά πάσης δηλ. της ψυχής νοούμεν και αισθανόμεθα και κινούμεθα και έκαστον των άλλων ποιούμεν και πάσχομεν, ή άλλα τούτων δι' άλλων μερών της ψυχής; και η αρχή της ζωής είναι εις έν των μερών τούτων ή εις περισσότερα ή εις όλα; Ή υπάρχει πλην της ψυχής άλλο τι αίτιον της ζωής; [88] (Σημ 21)

24. Λέγουσι βεβαίως τινές ότι η ψυχή είναι διαιρετή, και άλλο μεν μέρος νοεί [89], άλλο δε επιθυμεί [90]. Αλλά τι λοιπόν τότε συνέχει τα μέρη της ψυχής, εάν, είναι φύσει διηρημένη; Βεβαίως ουχί το σώμα· διότι τουναντίον η ψυχή πιστεύεται μάλλον ότι συνέχει το σώμα, και άμα εξέλθη η ψυχή εκπνέει το σώμα και σήπεται. Εάν λοιπόν άλλο τι κάμνη αυτήν μίαν, το άλλο τούτο βεβαίως θα ήτο αυτή η ψυχή. Αλλά θα χρειασθή πάλιν να ερωτήσωμεν: είναι και τούτο έν ή έχει πολλά μέρη; και αν είναι έν, διατί δεν είναι αμέσως και η ψυχή έν; εάν δε είναι διηρημένον, πάλιν ο λόγος θα ζήτηση τι συνέχει τα μέρη αυτού, και ούτω θα προχωρή επ' άπειρον η πρόοδος.

25. Δύναταί τις δε να απορήση και περί των μερών της ψυχής, ποίαν δύναμιν έχει έκαστον αυτών εις το σώμα; Διότι, αν ολόκληρος η ψυχή όλον το σώμα συνέχη, έπεται ότι και έκαστον των μερών αυτής συνέχει μέρος τι του σώματος. Αλλά τούτο φαίνεται αδύνατον. Διότι ποίον μέρος ή πώς θα συνέχη αυτό ο νους, είναι δύσκολον και να φαντασθή τις.

26. Φαίνεται δ' ότι όχι μόνον τα φυτά, όταν διαιρεθώσιν, εξακολουθούσι να ζώσιν, αλλά και εκ των ζώων έντομά τινα ζώσιν, ώστε τα τμήματα έχουσι μίαν ψυχήν την αυτήν κατά το είδος, καίτοι ουχί και κατά τον αριθμόν [91], διότι έκαστον των χωρισθέντων μερών αισθάνεται και κινείται κατά τόπον επί τινα χρόνον· και εάν δεν εξακολουθώσιν ούτω να ζώσι, δεν πρέπει να απορώμεν διότι δεν έχουσιν όργανα, ίνα διατηρήσωσι την φύσιν αυτών. Ουχ ήττον όμως εις καθέν των σωματικών μερών υπάρχουσιν όλα τα μέρη της ψυχής τα οποία, είναι ομοειδή προς άλληλα και προς την όλην ψυχήν, προς άλληλα μεν ως όντα αχώριστα, προς δε την όλην ψυχήν ως ούσαν διαιρετήν [92].

27. Και η αρχή δε, ήτις είναι εν τοις φυτοίς, φαίνεται ότι είναι ψυχή τις· διότι τα φυτά και τα ζώα μόνην ταύτην την ψυχήν [93] έχουσι κοινήν. Και η τοιαύτη μεν ψυχή δύναται να υπάρχη χωριστή από της αισθητικής αρχής, άνευ όμως αυτής ουδέν ον έχει αίσθησιν.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Γενική θεωρία και ορισμός της ψυχής. — Θρεπτικόν. — Αισθητικόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Γενικός ορισμός της ψυχής. —Η ψυχή είναι η πρώτη εντελέχεια σώματος φυσικού (ουχί τεχνητού) οργανικού (έχοντος όργανα αναγκαία προς το ζην). Είναι το είδος και η ουσία του σώματος. Επακόλουθα του ορισμού τούτου. Η ψυχή αχώριστος από του σώματος.

Σημείωσις. Το Β' Βιβλίον πραγματεύεται περί των δυνάμεων της ψυχής και μάλιστα περί των αισθήσεων, πρώτον δε ορίζει τί εστι ψυχή. Κατά τον Αριστοτέλην τα φυσικά όντα διαιρούνται εις έμψυχα και άψυχα. Το ιδιάζον χαρακτηριστικόν των οργανικών όντων είναι η ψυχή, ήτις είναι η αρχή της ζωής και της κινήσεως. Η ζωή είναι η _γενική_ μορφή της οργανικής ενεργείας. Η θρεπτική δε ζωή, η αισθητική και η διανοητική είναι _μερικαί_ μορφαί αυτής. Το ον, όπερ έχει την ικανότητα να διανοήται, να αισθάνηται, να κινήται τοπικώς και να τρέφηται, λέγομεν ότι ζη. Η μεν εσωτερική κίνησις, ήτοι η θρέψις, αύξησις και φθίσις, είναι κοινή εις πάντα τα ζώντα, μόνη δε υπάρχει εις τα φυτά. Υψηλοτέρα ανάπτυξις της ζωικής αρχής είναι η αίσθησις, είτα η τοπική κίνησις και τέλος η νόησις, ήτις είναι ο ανώτατος βαθμός, της εξελίξεως της ψυχής. Η ψυχή άρα είναι ενότης περιλαμβάνουσα τας αρχάς της ζωής, της αισθήσεως και της νοήσεως. Εκάστη βαθμίς είναι ύλη, μέσον και όρος της ανωτέρας, ήτις είναι τέλος και σκοπός της κατωτέρας. Εκάστη είναι διάφορος τρόπος ενεργείας και εκδηλώσεως της μιας ψυχής προσδιοριζόμενος υπό της διαφοράς του υλικού ή του αντικειμένου αυτής.

Παν ό,τι ζη είναι σύνθετον εκ ψυχής και σώματος· και η μεν ψυχή 1) είναι η αιτία της κινήσεως και μεταβολής αυτού, είναι άρα ποιητική αιτία· 2) προσδιορίζει την μορφήν, την ατομικότητα, την έννοιαν του οργανισμού, είναι άρα ειδική αιτία· 3) είναι ο τελικός σκοπός του σώματος, είναι άρα τελική αιτία. Το σώμα δ'είναι η υλική αιτία, ο όρος ου άνευ δεν δύναται να υπάρχη το όλον, είναι η δύναμις του πράγματος. Ψυχή λοιπόν και σώμα διακρίνονται απ' αλλήλων, αλλ' ουδέτερον δύναται να υπάρχη άνευ του ετέρου. Το σώμα είναι όργανον, η ψυχή είναι η ζωική αρχή. Η ζωή περιέχει στοιχείον

ενεργητικόν και έτερον παθητικόν, αρχήν κινούσαν και πράγμα κινούμενον, είδος και ύλην. Το είδος είναι η κινούσα, η ποιητική αιτία, ήτις πραγματοποιεί τας δυνάμεις του μερικού σώματος και υψώνει αυτό εις την τελείαν, την αληθή πραγματικότητα αυτού. Άνευ της ψυχής το σώμα είναι άμορφος ύλη. Επειδή δε η πλήρης ανάπτυξις, η τελεία ενεργοποίησις της δυνάμεως πράγματός τινος λέγεται εντελέχεια, άρα η ψυχή είναι η εντελέχεια σώματος φυσικού (ουχί τεχνητού) όπερ έχει όργανα και δύναται να ζη. Η κίνησις, η πορεία της μεταβάσεως από του δυνατού εις το πραγματικόν, από της δυνάμεως εις την εντελέχειαν λέγεται ενέργεια, τον όρον δε τούτον ο Αριστοτέλης πολλάκις μεταχειρίζεται αντί της εντελέχειας (τελείας ενεργείας, εντελούς έξεως).

Εν τοις τελείοις οργανισμοίς το φυσιολογικόν και ψυχικόν κέντρον είναι η καρδία, ουχί ο εγκέφαλος, όστις απλώς κανονίζει την θερμοκρασίαν αυτής. Η θερμότης, τα στοιχείον εν ω η ψυχή αμέσως ενσαρκούται, συντηρείται υπό της τροφής. Η αναπνοή δε των πνευμόνων και ο ψυχρός εγκέφαλος εμποδίζουσιν υπέρμετρον παραγωγήν ζωικής θερμότητος. Η θερμότης είναι απαραίτητον μέσον της θρέψεως. Αλλ' η απόλυτος αιτία της θρέψεως είναι η ψυχή, ήτις τρέφει και συντηρεί το σώμα διά των τροφών ας αφομοιούται. Πρώτη λοιπόν εντελέχεια είναι η θρεπτική ψυχή, ης έργον είναι η χρήσις της τροφής προς συντήρησιν του ατόμου και η γέννησις ομοίων όντων προς διατήρησιν του γένους. Η ψυχή μεταχειρίζεται προς ταύτα την θερμότητα και τα τρόφιμα, όπως ο πλοίαρχος την χείρα και το πηδάλιον. Τα μεν φυτά μόνην έχουσι την ψυχήν ταύτην. Τα ζώα όμως πλην της θρεπτικής έχουσι και την αισθητικήν ψυχήν.

Τα αισθητήρια είναι όργανα αντιλήψεως του εξωτερικού κόσμου. Η αίσθησις είναι κίνησις ή αλλοίωσις του αισθητηρίου. Τα αισθητικόν (υποκείμενον) και τα αισθητόν (αντικείμενον) είναι έν εν τη ενεργώ αισθήσει. Το αισθητήριον είναι δυνάμει ό,τι είναι το αισθητόν ενεργεία· αισθανόμενον δε αφομοιούται το είδος του πράγματος άνευ της ύλης, δέχεται ποιοτικά στοιχεία ανήκοντα εις ατομικόν τι πράγμα, αλλ' ουχί το άτομον. Το υποκείμενον πριν ή αισθανθή είναι διάφορον του αισθητού, αλλά μετά την αίσθησιν είναι ως το αισθητόν. Η διαφορά αυτών έγκειται εις τον τρόπον καθ' ον έκαστον υπάρχει. — Το αίσθημα είναι φαινόμενον ψυχικόν, αλλά το όργανον της αισθήσεως είναι φυσικόν. Όμμα και όψις συνδέονται ως ύλη και είδος. — Μετά του οργάνου και του αισθητού αντικειμένου τρίτος αναγκαίος παράγων εκάστης αισθήσεως είναι το μεταξύ, το διάμεσον στοιχείον. Της όψεως λ.χ. το μεταξύ είναι το διαφανές, ήτοι ο αήρ, το ύδωρ και άλλα διαφανή σώματα.

Τα ατομικά και μεμονωμένα αισθήματα και τας αναφοράς αυτών η ψυχή ανάγει εις την ενότητα κοινής αντιλήψεως. Αντιλαμβανόμεθα ότι δρώμεν, ακούομεν κ.λ., συγκρίνομεν έπειτα και συνδυάζομεν ή χωρίζομεν τα αισθήματα ταύτα. Ούτω πλην των 5 μερικών αισθήσεων υπάρχει κοινή αίσθησις, περί ης κατωτέρω πραγματεύεται ο Αριστοτέλης.

1. Συνεζητήσαμεν αρκετά τα υπό των πρότερον φιλοσοφησάντων παραδοθέντα περί ψυχής. Ας επανέλθωμεν δε οπίσω, ίνα επαναλάβωμεν τα πράγματα τρόπον τινά εξ αρχής και ας προσπαθήσωμεν να προσδιορίσωμεν τι είναι η ψυχή και τις δύναται να είναι ο γενικώτατος [94] ορισμός αυτής.

2. Λέγομεν λοιπόν ότι μία τάξις όντων είναι η ουσία· (Σημ 22) εν αυτή δε διακρίνομεν πρώτον την ύλην, ήτις καθ' εαυτήν δεν είναι τούτο το ωρισμένον πράγμα, έπειτα δε μορφήν και είδος, κατά το οποίον το πράγμα λέγεται ότι είναι τούτο το πράγμα, και τρίτον το εκ των δύο τούτων σύνθετον. Είναι δε η μεν ύλη δύναμις [95], το δε είδος εντελέχεια, και αυτή είναι διττή, ούτως ως η επιστήμη και η θεωρία (ήτοι ως έξις και κατοχή γνώσεως η δεξιότητος και ως εν ενεργεία γνώσις).

3. Ουσίαι δε προ πάντων φαίνονται ότι είναι τα σώματα, και εκ τούτων τα φυσικά (γη, ύδωρ κλπ.). Διότι ταύτα είναι αι αρχαί των άλλων σωμάτων (των τεχνητών). Εκ των φυσικών δε σωμάτων άλλα μεν έχουσι ζωήν, άλλα δε δεν έχουσι. Ζωήν λέγομεν την αρχήν της δι' εαυτού θρέψεως και αυξήσεως και φθοράς του σώματος. Ώστε παν σώμα φυσικόν έχον ζωήν είναι ουσία, αλλ' ουσία σύνθετος, σύνθετος δε εξ ύλης και είδους, ως είπομεν.

4. Επειδή δε τούτο είναι σώμα τοιούτον, έχον δήλα δή ζωήν, το σώμα δεν δύναται να είναι ψυχή. Διότι το σώμα δεν είναι εξ εκείνων τα οποία κατηγορούνται εις υποκείμενόν τι, αλλά αυτό μάλλον είναι υποκείμενον και ύλη. Αναγκαίως άρα η ψυχή είναι ουσία, ήτοι είναι είδος σώματος φυσικού, όπερ έχει δυνάμει [96] ζωήν. Αλλ' η ουσία είναι εντελέχεια. Η ψυχή λοιπόν είναι εντελέχεια σώματος τοιούτου, οίον είπομεν.

5. Αλλ' η εντελέχεια λέγεται κατά δύο τρόπους αναλόγους ο μεν προς την επιστήμην, ο δε προς την θεωρίαν. Φανερόν είναι λοιπόν ότι η ψυχή είναι ως η επιστήμη. Διότι εν τη υπάρξει της ψυχής εμπεριέχεται και ύπνος και εγρήγορσις, αναλογεί δε η μεν εγρήγορσις προς την θεωρίαν, ο δε ύπνος προς την έξιν ή κατοχήν της γνώσεως άνευ ενεργείας. Προτέρα όμως κατά την γένεσιν εφ' ενός και του αυτού

πράγματος είναι η επιστήμη [97]. Διά ταύτα η ψυχή είναι η πρώτη εντελέχεια [98] (Σημ 23) φυσικού σώματος, όπερ δυνάμει έχει ζωήν,

6. και όπερ είναι οργανικόν. Όργανα δε είναι και τα μέρη των φυτών, αλλά είναι όργανα εντελώς απλά· λ.χ. το φύλλον, είναι σκέπασμα του περικαρπίου, το δε περικάρπιον είναι σκέπασμα του καρπού. Αι ρίζαι δε αναλογούσι προς το στόμα, διότι και τα δύο ταύτα παραλαμβάνουσι την τροφήν. Εάν λοιπόν πρέπει να δώσωμεν ορισμόν κοινόν εις παν είδος ψυχής, λέγομεν, ότι είναι η πρώτη εντελέχεια σώματος φυσικού οργανικού.

7. Διά τούτο δεν πρέπει να ζητώμεν αν η ψυχή και το σώμα είναι έν, όπως ούτε αν ο κηρός (η ύλη) και το σχήμα (το είδος) αυτού είναι έν, όπως εν γένει δεν πρέπει να ζητώμεν αν είναι έν η ύλη εκάστου πράγματος και το πράγμα του οποίου είναι η ύλη. Διότι το έν και το είναι λέγονται μεν κατά πολλάς σημασίας, αλλ' η κυρία σημασία αυτών είναι η εντελέχεια [99].

8. Είπομεν λοιπόν καθόλου τι είναι ψυχή· είναι δήλα δή ουσία ενεργοποιούσα μίαν έννοιαν (λόγον)· είναι η ουσιώδης έννοια τοιούτου τινός σώματος. Ούτως έστω ότι έν των οργάνων τέχνης τινός είναι φυσικόν σώμα· λ.χ. ο πέλεκυς. Η έννοια του πελέκεως θα είναι η ουσία αυτού (το να κόπτη), αυτή δε θα είναι και η ψυχή αυτού· και, αν αυτή αφαιρεθή, δεν θα υπάρχη πλέον πέλεκυς, ειμή καθ' απλήν ομωνυμίαν. Πραγματικώς όμως τόρα είναι πέλεκυς (ουχί ζώον) και τοιούτου σώματος η ουσία και ο λόγος δεν είναι η ψυχή, αλλ' η ψυχή είναι ο λόγος τοιούτου φυσικού (όχι τεχνητού ως ο πέλεκυς), όπερ έχει εν εαυτώ την αρχήν της κινήσεως και της στάσεως.

9. Ανάγκη δε το λεγόμενον να παρατηρήσωμεν και επί των μελών του σώματος. Εάν δήλα δή ο οφθαλμός ήτο ζώον, ψυχή αυτού θα ήτο η όψις· η όψις δήλα δή είναι η ουσία του οφθαλμού κατά λόγον (νοητή). Ο δε οφθαλμός είναι η ύλη της όψεως [100], αν δε εκλείψη η όψις, δεν υπάρχει πλέον οφθαλμός ειμή καθ' ομωνυμίαν, όπως είναι ο λίθινος και ο εικονισμένος οφθαλμός. Πρέπει δε να εφαρμόσωμεν το λεγόμενον περί του σώματος εις το όλον ζων σώμα. Διότι ως η μερική αίσθησις αναφέρεται εις το μερικόν όργανον [101] ούτω η όλη αίσθησις αναλογεί προς το όλον σώμα το αισθητικόν, καθόσον είναι αισθητικόν.

10. Είναι δε το δυνάμει ον, όπερ είναι ικανόν να ζη, ουχί το αποβαλόν την ψυχήν (και νεκρωθέν), αλλά το έχον την ζωήν εν εαυτώ. Το σπέρμα και ο καρπός είναι δυνάμει τοιαύτα σώματα ζώντα [102]. Όπως λοιπόν η τμήσις (το να κόπτη) είναι εντελέχεια του πελέκεως και η δράσις [103] είναι

η εντελέχεια του οφθαλμού, ούτω και η εγρήγορσις είναι η εντελέχεια του σώματος, η δε ψυχή είναι προς το σώμα, ως η όψις και η δύναμις προς το όργανον. Τα δε σώμα είναι το δυνάμει ον Αλλά καθώς ο οφθαλμός είναι η κόρη άμα και η όψις, ούτω και εδώ το ζώον είναι η ψυχή άμα και το σώμα.

11. Ότι λοιπόν η ψυχή δεν δύναται να υπάρχη χωριστά από του σώματος ούτε μέρη τινά αυτής, εάν εκ φύσεως αυτή διαιρήται εις μέρη, είναι ήδη προφανές· διότι ενίοτε η ψυχή είναι εντελέχεια των μερών τούτων. Αλλ' όμως τίποτε δεν εμποδίζει μέρη τινά της ψυχής να είναι χωριστά, διότι δεν είναι εντελέχεια κανενός σώματος, λ.χ. ο νους [104].

12. Αλλά προσέτι δεν είναι φανερόν αν η ψυχή είναι τοιαύτη εντελέχεια του σώματος, όπως ο κυβερνήτης του πλοίου (όστις είναι μεν εντελέχεια, αλλά χωριστή). Εν γένει λοιπόν δι' όσων είπομεν προσδιωρίσαμεν την ψυχήν δώσαντες υποτύπωσιν αυτής.

Σημείωσις.— Η ψυχή είναι το είδος, η μορφή του σώματος και επομένως ψυχή και σώμα είναι αχώριστα, είναι έν. Αλλ' η ενότης αυτών δεν πρέπει να νοήται ως ένωσις δυο υλικών και ανεξαρτήτων πραγμάτων. Τοιαύτας παχυλάς παραστάσεις είδομεν με πόσην δύναμιν επολέμησεν ο Αριστοτέλης εν τω Α' Βιβλίω σελ. 25 κ. ε. Ενταύθα έχομεν λογικήν και ζώσαν ενότητα. Τω όντι η ζωή, η ενότης της ψυχής και του σώματος σύγκειται εκ τριών στοιχείων· είναι 1) ζωή εσωτερική και αδιόριστος, αφηρημένη καθολική αρχή, 2) πραγματοποιείται και μερικεύεται εν τω σώματι και 3) επανάγει τα δύο ταύτα στοιχεία εις την ενότητα αυτών εν τη ατομικότητι του ζώντος όντος. Εκάστη στιγμή της ζωής αποτελείται εκ των τριών τούτων σημείων: εκ της ορμής του υποκειμένου, ήτις αναγκάζει τα ζώον να θέτη τους διορισμούς του, τα μέλη του σώματος, να πραγματοποιήται εν αυτοίς και τέλος διά τούτων να επιστρέφη εις εαυτό ως κέντρον αισθανόμενον κλπ. Αύτη είναι η αληθής ενότης της ψυχής και του σώματος. Διά τούτο λέγει ο Αριστοτέλης, ότι το είδος, το καθόλου, η ψυχή είναι αυτό το είναι και η ουσία. Εάν λ.χ. ο πέλεκυς ήτο φυσικόν σώμα έχον εν εαυτώ αρχήν κινήσεως, εάν δήλα δή ήτο έμψυχον σώμα, τότε η έννοια του πελέκεως, το τέμνειν, θα απετέλει την ψυχήν αυτού, και αν τούτο το είδος αυτού αφηρείτο δεν θα υπήρχε πλέον πέλεκυς. Αλλ' ο πέλεκυς είναι σώμα τεχνητόν, έχει εκτός εαυτού την αρχήν της κινήσεως και της στάσεως εαυτού, και δεν ποιεί αυτός εαυτόν πέλεκυν. Η έννοια, το είδος του πελέκεως δεν είναι το είναι και η ουσία αυτού, δεν ενεργοποιεί αυτή εαυτήν εν τω πελέκει, δεν είναι εντελέχεια. Η ψυχή τουναντίον αυτή πλάττει τα μέλη και το όλον σώμα, αυτή συνέχει και ποιεί και συντηρεί αυτά και διά τούτων εαυτήν· είναι ο δημιουργός άμα και η πρόνοια του

μικρού κόσμου της, είναι ο ναυπηγός άμα και κυβερνήτης του πλοίου, όπερ απαύστως τείνον εις διάλυσιν αδιαλείπτως υποτάσσεται, συντηρείται και αναπλάττεται υπό της κυριάρχου ψυχής. Εάν δε παύση η σχέσις αυτή ψυχής και σώματος, το σώμα δεν είναι πλέον σώμα, αλλά πτώμα, ύλη νεκρά. Ό,τι λέγομεν περί του όλου, αληθεύει και περί των μερών και αντιστρόφως Αν ο οφθαλμός λ.χ. ήτο ζώον, η όψις θα ήτο η ψυχή αυτού, διότι αυτή είναι η ουσία, η έννοια αυτού· αυτός δε ο υλικός οφθαλμός, τα νεύρα, τα υγρά, οι χιτώνες κλπ. είναι υλικά, άτινα άμα λείψη η δράσις είναι κενά ονόματα. Όπως δε ο ζων οφθαλμός είναι η κόρη (δύναμις) και η δράσις (ενέργεια), ούτω το όλον ζώον είναι η ψυχή και το σώμα αχωρίστως ηνωμένα. Ούτω νοούμεν νυν πώς η ψυχή είναι α') η αρχή η κινούσα και ποιούσα το σώμα, β') το είδος ή η έννοια ήτις ενεργεί και πραγματοποιεί εαυτήν εν τω σώματι, γ') ο κοινός τελικός σκοπός πάντων των μελών, ων έκαστον είναι μέσον άμα και σκοπός των άλλων, διότι έκαστον είναι μία εμφάνισις του κοινού κέντρου, μία πραγμάτωσις της εσωτερικής αρχής, ήτις πανταχού παρούσα σκοπόν έχει μόνον εαυτήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Εξήγησις του ορισμού. Περιγραφή της ζωής. Η ζωή φανερούται κατά τεσσάρας τρόπους· διά τοπικής κινήσεως, θρέψεως, αισθήσεως και νου. Η ψυχή αρχή και κεφάλαιον των δυνάμεων τούτων. Εκάστη είναι η ψυχή πάσα ή μέρος αυτής; Φαίνονται ότι είναι χωρισταί. Ο νους θείον τι. Η ψυχή ουχί άνευ σώματος.

1. Επειδή εκ των ασαφών μεν εκ φύσεως, αλλά φανερωτέρων εις ημάς αισθητώς παράγεται το σαφές και γνωριμώτερον κατά τον λόγον (Σημ 24) (νοητώς), ας δοκιμάσωμεν ούτω πάλιν να εξετάσωμεν περί της ψυχής. Διότι ο ορισμός δεν πρέπει να δηλοί μόνον το ότι υπάρχει πράγμα τι, καθώς κάμνουσι συνήθως οι πλείστοι των ορισμών, αλλά να περιέχη εν εαυτώ και να εμφανίζη και την αιτίαν του πράγματος [105]. Συχνά όμως οι ορισμοί διατυπούνται ως συμπεράσματα αποδείξεων. π.χ. Τί εστι τετραγωνισμός [106]; Το να ευρεθή ορθογώνιον ισόπλευρον (τετράγωνον), όπερ να είναι ίσον με ανισόπλευρον σχήμα. Ο τοιούτος ορισμός του τετραγωνισμού (Σημ 25) λέγει μόνον το συμπέρασμα. Αλλ' ο λέγων, ότι ο τετραγωνισμός είναι η εύρεσις της μέσης αναλόγου γραμμής, λέγει το αίτιον του πράγματος [107].

2. Λέγομεν λοιπόν, συγκεφαλαιούντες την μελέτην ταύτην, ότι το έμψυχον διαφέρει του αψύχου, διότι ζη. Επειδή δε το ζην λέγεται κατά

πολλούς τρόπους, εάν και είς μόνος των τρόπων τούτων του ζην υπάρχη εις τι, λέγομεν ότι τούτο ζη, είναι δε οι τρόποι ούτοι (δυνάμεις): νους, αίσθησις, κίνησις και στάσις τοπική, θρέψις και ελάττωσις και αύξησις.

3. Διά τούτο και τα φυτά πάντα φαίνεται ότι ζώσι· διότι είναι φανερόν ότι έχουσιν εν εαυτοίς δύναμιν και αρχήν τοιαύτην, διά της οποίας λαμβάνουσιν αύξησιν και ελάττωσιν κατ' εναντίας διευθύνσεις. Διότι δεν αυξάνονται μόνον προς τα άνω, ουχί δε προς τα κάτω, αλλ' ομοίως και προς τας δύο και πάσας τας διευθύνσεις (διά των κλάδων και των ριζών) και όπου τρέφονται, και ζώσι μέχρι τέλους, εφ' όσον δύνανται να λαμβάνωσι τροφήν.

4. Δύναται δε τούτο (το θρεπτικόν) να υπάρχη χωριστόν από τας άλλας δυνάμεις, αυταί όμως δεν δύνανται να υπάρχωσι χωρισταί από αυτού εν τοις θνητοίς. [108] Τούτο δε είναι φανερόν εις τα φυτά· διότι ταύτα ουδεμίαν άλλην εκ των δυνάμεων της ψυχής έχουσι. Λοιπόν διά την αρχήν ταύτην, την θρεπτικήν, η ζωή υπάρχει εις τα ζώντα (φυτά και ζώα), το ζώον όμως έχει πρώτιστον διακριτικόν γνώρισμα την αισθητικήν δύναμιν [109], διότι και αυτά τα οποία δεν κινούνται και δεν αλλάσσουσι τόπον, αλλ' όμως έχουσιν αίσθησιν, τα λέγομεν ζώα και όχι ότι απλώς ζωήν έχουσι. Πρώτη δε αίσθησις εις όλα τα ζώα υπάρχει η αφή καθώς δε η θρεπτική δύναμις δύναται να υπάρχη χωριστή (εις τα φυτά λ.χ.) από της αφής και πάσης άλλης αισθήσεως, ούτως η αφή δύναται να υπάρχη χωριστή από των άλλων αισθήσεων (εις τα ατελή ζώα). Θρεπτικήν δε δύναμιν λέγομεν το μέρος (λειτουργίαν)της ψυχής, του οποίου και τα φυτά μετέχουσι. Την δύναμιν δε της αφής φαίνεται ότι έχουσι πάντα τα ζώα. Ύστερον θα είπωμεν διά ποίαν αιτίαν συμβαίνει και το έν και το άλλο εκ των φαινομένων τούτων.

5. Επί του παρόντος αρκεί τόσον μόνον να είπωμεν, ότι η ψυχή είναι η αρχή των ειρημένων δυνάμεων, και ότι δι' αυτών ορίζεται, ήτοι διά του θρεπτικού, του αισθητικού, του διανοητικού και της κινήσεως. Εκάστη δ' αυτών είναι άρά γε η ψυχή καθ' εαυτήν, ή είναι μέρος της ψυχής; και αν είναι μέρος είναι άρά γε μέρος τοιούτον, ώστε να χωρίζηται από της ψυχής μόνον διά της νοήσεως (νοερώς) ή και κατά τόπον (υλικώς); Είς τινας των ερωτήσεων τούτων είναι εύκολον να αποκριθώμεν, άλλαι όμως παρουσιάζουσι δυσκολίας.

6. Ούτω, καθώς εις τα φυτά, τινά εκ τούτων, αφού διαιρεθώσι και χωρισθώσιν απ' αλλήλων, εξακολουθούσι να ζώσι (τα μέρη), ως εάν η εν αυτοίς υπάρχουσα ψυχή είναι κατ' εντελέχειαν (κατ' είδος) μία εις έκαστον φυτόν, κατά δύναμιν δε περισσότεραι, τοιουτοτρόπως

βλέπομεν ότι συμβαίνει το αυτό εις άλλην τάξιν εμψύχων όντων, εις τα έντομα τα οποία έχουσι διαιρεθή. Διότι και αίσθησιν έχει και το έν και το άλλο μέρος και τοπικήν κίνησιν, αν δε έχη αίσθησιν, έχει και φαντασίαν και όρεξιν διότι όπου αίσθησις, εκεί και λύπη και ηδονή, και όπου ταύτα, εξ ανάγκης εκεί υπάρχει και επιθυμία.

7. Αλλά περί του νου και της θεωρητικής δυνάμεως τίποτε ακόμη δεν είναι φανερόν [110], φαίνεται όμως ότι είναι άλλο γένος ψυχής και ότι αυτό μόνον δύναται να είναι χωριστόν από των άλλων, όπως το αιώνιον είναι χωριστόν από το φθαρτόν.

8. Εκ τούτων δε είναι φανερόν ότι τα λοιπά μέρη της ψυχής δεν είναι χωριστά, καθώς τινες λέγουσιν. (Σημ 26) Ότι όμως διά του λόγου (νοερώς) διακρίνονται, τούτο είναι φανερόν· διότι διαφέρει να είναι τις αισθητικός από του να είναι δοξαστικός, διαφέρει η αίσθησις από της δόξης (γνώμης). Ομοίως δε ταύτα διαφέρουσιν εκάστης των άλλων δυνάμεων των προειρημένων.

9. Προσέτι είς τινα μεν εκ των ζώων υπάρχουσιν άπασαι αι δυνάμεις αυταί, εις άλλα τινές εξ αυτών, και εις άλλα μία μόνη· (τούτο δε αποτελεί και την μεταξύ αυτών διαφοράν)· διά ποίαν δε αιτίαν ύστερον θα εξετάσωμεν. Αλλά σχεδόν όμοιον τι συμβαίνει και εις τας αισθήσεις· άλλα δηλ. εκ των ζώων έχουσιν όλας τας αισθήσεις, άλλα ολίγας, και άλλα μίαν μόνην, την αναγκαιοτάτην, την αφήν.

10. Εκείνο δε δι' ου ζώμεν και αισθανόμεθα λέγεται κατά δύο τρόπους, όπως και εκείνο διά του οποίου γινώσκομεν, και το οποίον καλούμεν άλλοτε μεν επιστήμην, άλλοτε δε ψυχήν [111] Διότι λέγομεν, ότι γνωρίζομεν διά του ενός ή του άλλου τούτων. Διττώς δε λέγεται και εκείνο δι' ου υγιαίνομεν και όπερ αφ' ενός μεν είναι η υγίεια, αφ' ετέρου μέρος ή όλον το σώμα. Εκ τούτων δε η επιστήμη και η υγίεια είναι μορφή και είδος και λόγος και ούτως ειπείν ενέργεια του δυναμένου να δεχθή αυτάς, η μεν επιστήμη είναι ενεργοποίησις του δυναμένου να επίσταται (της ψυχής), η δε υγίεια του δυναμένου να έχη την υγίειαν (του σώματος). Διότι φαίνεται ότι η ενέργεια των δυναμένων να ποιώσιν ύπαρξιν λαμβάνει εις το ον το οποίον πάσχει και έχει τοιαύτην διάθεσιν [112]. Ούτω και η ψυχή είναι εκείνο το πρώτον, δι' ου ζώμεν και αισθανόμεθα και διανοούμεθα, ώστε αυτή είναι λόγος και είδος, ουχί όμως ύλη και το υποκείμενον.

11. Διότι, καθώς είπομεν, η ουσία (υπόστασις) λέγεται τριχώς, καθ' όσον αποτελείται εκ τριών, ων το μεν είναι το είδος, το δε η ύλη και τρίτον το εξ αμφοτέρων σύνθετον, εκ τούτων δε η μεν ύλη είναι μόνον δύναμις, το

δε είδος εντελής πραγματικότης, το δε εξ αμφοτέρων είναι τούτο το ωρισμένον πράγμα· επειδή δε το εξ αμφοτέρων σύνθετον είναι το έμψυχον, δεν είναι το σώμα εντελέχεια της ψυχής, αλλά τουναντίον η ψυχή είναι εντελέχεια του σώματος. 12. Και διά τούτο ορθώς δοξάζουσιν οι νομίζοντες ότι ούτε άνευ σώματος υπάρχει η ψυχή, ούτε είναι σώμα τι· διότι σώμα βεβαίως δεν είναι, αλλ' είναι κάτι του σώματος (μορφή), και διά τούτο υπάρχει εις σώμα τοιούτον (οργανικόν φυσικόν)· και όχι καθώς οι προγενέστεροι φιλόσοφοι προσήρμοζον την ψυχήν εις το (τυχόν) σώμα, χωρίς να προσδιορίζωσιν εις τι και ποίον σώμα, καίτοι ουδέ το τυχόν φαινόμενον (αποτέλεσμα) δέχεται το τυχόν πράγμα. [113]

13. Αλλά τώρα (καθώς ημείς λέγομεν) τα πάντα συμβαίνουσι λογικώτατα [114], διότι η εντελέχεια (η εντελής πραγμάτωσις) εκάστου πράγματος γίνεται φυσικώς εις εκείνο, το οποίον υπάρχει εν δυνάμει, και εις την ύλην, η οποία είναι οικεία και κατάλληλος να την δεχθή. Ότι λοιπόν η ψυχή είναι εντελέχεια και [115] λόγος εκείνου όπερ έχει την δύναμιν να είναι τοιούτον ή τοιούτον, είναι φανερόν εκ των ειρημένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περί των δυνάμεων της ψυχής. — Αναφορά αυτών.— Περί αφής. Είναι η αίσθησις του θρεπτικού. Αδύνατον να υπάρχη κοινός ορισμός των διαφόρων δυνάμεων της ψυχής, όπως ουδέ των γεωμετρικών σχημάτων πλην η ανωτέρα υποθέτει και περιέχει την κατωτέραν, το αισθητικόν προϋποθέτει το θρεπτικόν κ.λ. Τάξις των δυνάμεων: θρέψις, είτα αισθητικότης, κίνησις κατά τόπον, νους.

1. Εκ των δυνάμεων της ψυχής τας οποίας είπομεν, είς τινα όντα υπάρχουν όλαι, ως προείπομεν, εις άλλα δε ολίγαι και εις άλλα μία μόνον. Δυνάμεις δε είπομεν την θρεπτικήν, την αισθητικήν, ορεκτικήν, κινητικήν κατά τόπον, διανοητικήν.

2. Υπάρχει δε εις μεν τα φυτά μόνον η θρεπτική, εις δε τα ζώα και αυτή και η αισθητική. Εάν δε υπάρχη η αισθητική, θα υπάρχη και η ορεκτική· διότι η όρεξις είναι επιθυμία, πάθος και βούλησις. Πάντα δε τα ζώα έχουσι μίαν τουλάχιστον εκ των αισθήσεων, την αφήν. [116] Αλλά το έχον αίσθησιν έχει και ηδονήν και λύπην, και τα πράγματα αισθάνεται ότι είναι ηδέα και λυπηρά, τα δε έχοντα ταύτα έχουσι και επιθυμίαν, διότι η επιθυμία είναι όρεξις του ηδέος.

3. Προσέτι δε τα όντα ταύτα έχουσιν αίσθησιν της τροφής, και της τροφής αίσθησις είναι η αφή. [117] Διότι πάντα τα ζώντα τρέφονται με ξηρά και υγρά και με θερμά και ψυχρά, τούτων δε η αίσθησις είναι η αφή. Των άλλων δε αισθητών άπτονται καθ' όσον είναι συμβεβηκότα (ιδιότητες) Των τροφών [118], διότι ούτε ο ήχος ούτε το χρώμα ούτε η οσμή συνεισφέρουσί τι προς τροφήν. Ο χυμός όμως είναι εκ των απτών πραγμάτων (γευστών). Και η πείνα δε και η δίψα είναι επιθυμίαι, αλλ' η μεν πείνα είναι επιθυμία ξηρού και θερμού, η δε δίψα επιθυμία ψυχρού και υγρού· ο δε χυμός δεν είναι τροφή αλλ' είναι ως άρτυμα αυτής. Περί τούτων μεν θα εξηγηθώμεν ύστερον, τώρα δε τόσον μόνον λέγομεν, ότι τα ζώα όσα έχουσιν αφήν έχουσι και όρεξιν, αν δε έχουσι και φαντασίαν δεν είναι φανερόν, αλλά θα εξετάσωμεν ύστερον.

4. Ζώα δέ τινα εκτός των δυνάμεων τούτων έχουσι και το κατά τόπον κινητικόν, άλλα δε και το διανοητικόν και τον νουν, λ.χ. ο άνθρωπος και ει τι άλλο ον υπάρχει όμοιον ή και ανώτερον.

5. Είναι λοιπόν φανερόν ότι ο ορισμός της ψυχής είναι είς κατά τον αυτόν τρόπον, καθ' ον είς είναι και ο ορισμός του σχήματος (εν τη γεωμετρία), διότι ούτε εκεί υπάρχει σχήμα άλλο παρά το τρίγωνον και τα επόμενα εις αυτό [119], ούτε εδώ είναι άλλα είδη ψυχής παρά τα ειρημένα [120]. Δύναται όμως να μορφωθή και διά τα σχήματα μία κοινή έννοια, ήτις θα αρμόζη εις πάντα, και δεν θα είναι ιδιάζουσα εις κανέν. Ομοίως δε και ως προς τας ειρημένας ψυχάς. Διά τούτο θα ήτο γελοίον αφίνοντες τον τοιούτον ορισμόν να ζητώμεν διά τα είδη ταύτα των ψυχών, όπως και διά τα γεωμετρικά σχήματα, κοινόν ορισμόν, όστις δεν θα ήτο ο ιδιάζων ορισμός ουδενός των όντων τούτων, ούτε μερικού τίνος και ατομικού είδους αυτών [121].

6. Συμβαίνει όμως και εις τα είδη της ψυχής ό,τι και εις τα σχήματα· δήλα δή εις το ακόλουθον υπάρχει δυνάμει το προηγούμενον [122], λ.χ. Το τετράγωνον εμπεριέχει το τρίγωνον και η αισθητική δύναμις την θρεπτικήν επομένως εις έκαστον ον πρέπει, να ζητώμεν τις είναι η ψυχή αυτού, ήτοι τις είναι η ψυχή του φυτού, τις η του θηρίου, τις η του ανθρώπου.

7. Δέον δε να εξετάσωμεν διά τίνα αιτίαν συνέχονται ταύτα τοιουτοτρόπως. Βεβαίως άνευ του θρεπτικού δεν υπάρχει το αισθητικόν, από του αισθητικού όμως δύναται να υπάρχη χωριστά το θρεπτικόν εν τοις φυτοίς. Και πάλιν άνευ της αφής ουδεμία εκ των άλλων αισθήσεων υπάρχει, η αφή όμως υπάρχει άνευ των άλλων αισθήσεων, διότι πολλά των ζώων ούτε όψιν, ούτε ακοήν έχουσιν, ούτε αίσθησιν οσμής. Και εκ των εχόντων αίσθησίν τινα μεν έχουσι την τοπικήν κίνησιν, άλλα όμως

δεν έχουσιν. Ολίγιστα δε έχουσι τελευταίον την δύναμιν του λόγου και την διάνοιαν. Και όσα μεν των φθαρτών όντων έχουσι την δύναμιν του λόγου, ταύτα έχουσι και τας λοιπάς δυνάμεις. Αλλά τα έχοντα μίαν μόνην εξ αυτών, δεν έχουσι πάντα τον λόγον, αλλά τινά μεν αυτών ουδέ φαντασίαν [123] έχουσιν, άλλα δε με μόνην την φαντασίαν ζώσι. Περί δε του θεωρητικού νου αλλαχού θα γείνη λόγος. Είναι φανερόν λοιπόν ότι ο ορισμός μιας εκάστης των μορφών της ψυχής είναι και ο μάλλον αρμόζων ορισμός της ψυχής εν γένει.

Σημείωσις.— Ούτως ο άνθρωπος έχει τρεις ψυχάς ηνωμένας εν εαυτώ, τούτο δε η νεωτέρα επιστήμη εκφράζει λέγουσα ότι ο άνθρωπος 1) είναι φυτόν, 2) άμα και 3) ζώον. Καίτοι η έκφρασις _τρεις ψυχαί_ δεν είναι ορθή, ουχ' ήττον ο Αριστοτέλης ορθότατα διδάσκει ότι δεν πρέπει να ζητώμεν ψυχήν ή έννοιαν ψυχής, ήτις να είναι μεν κοινή εις πάσας ταύτας, αλλά να μη είναι ιδιαιτέρα ουδεμιάς αυτών, ούτε να εφαρμόζη εις κανέν μερικόν και ατομικόν είδος ψυχής. Ούτως εχώρισεν αυστηρώς την φιλοσοφικήν και συγκεκριμένην νόησιν από τα κενά πλάσματα και τους τύπους της αφαιρετικής διανοίας. Εις τα σχήματα λ.χ. μόνον το τρίγωνον, το τετράγωνον κλπ. είναι όντως πραγματικόν τι, αλλ' η αφαιρετική διάνοια ζητούσα καθολικάς εννοίας, πλάττει αυτάς αφαιρούσα το κοινόν, συλλαμβάνει έν γενικόν σχήμα, όπερ είναι κενόν περιεχομένου. Εκ τούτου ο πόλεμος των εμπειρικών κατά των κενολογιών του αφαιρετικού νου. Αλλά το αληθές σχήμα, λέγει ο Αριστοτέλης, το γενικόν σχήμα είναι το τρίγωνον, όπερ ευρίσκεται παρά τα άλλα και εντός των άλλων, τα οποία πάντα αναλύονται εις τρίγωνα. Τα αυτά λέγομεν και περί της ψυχής, την οποίαν δεν πρέπει να ζητώμεν ως τι κενόν και αφηρημένον ενώ έχει πλουσιώτατον περιεχόμενον.

Η θρεπτική ψυχή εμπεριέχεται, είναι μέρος της αισθητικής και αμφότεραι εμπεριέχονται εις την διανοητικήν. Αλλ' η κατωτέρα υπάρχει εν τη ανωτέρα ως αντικείμενον και στοιχείον εν ώ και δι' ου η ανωτέρα πραγματοποιείται· είναι λοιπόν προς την ανωτέραν μία δύναμις, γενικός τις κατώτερος διορισμός, είναι ως κατηγορούμενον εν τω υποκειμένω, εν τη αρχή, ήτις αποτελεί την ατομικότητα της ανωτέρας, την εντελέχειαν αυτής. Ούτω λέγομεν, ότι το σώμα είναι το αντικείμενον, η δε ψυχή το υποκείμενον. Και γενικώς, η δυστυχία της φύσεως, λέγει ο Έγελος (Ιστορία της Φιλοσοφίας σελ. 374), είναι ότι είναι αντικείμενον, ότι δήλα δή η έννοια, ο λόγος, το καθόλου είναι μεν εν αυτή, αλλά μένει πάντοτε καθ' εαυτό και δεν γίνεται προς εαυτό, υποκείμενον, ή άλλως η έννοια είναι εκεί μόνον δυνάμει. Εν ολίγοις λοιπόν ο Αριστοτέλης διδάσκει ότι κενόν καθολικόν δεν έχει ύπαρξιν ή δεν είναι αυτό είδη. Το καθόλου, η έννοια, είναι τω όντι πραγματικόν

ως μερικόν και ατομικόν, ως είναι το τρίγωνον σχήμα και η **φυτική** ή **θρεπτική** ψυχή. Το τοιούτο καθολικόν είναι τόσον πραγματικόν, ώστε αυτό τούτο, άνευ περαιτέρω μεταβολής, είναι το πρώτον είδος του, περαιτέρω δε αναπτυσσόμενον δεν ανήκει εις αυτό, αλλ' εις υψηλοτέρας βαθμίδας (βλέπε ταύτα σαφέστερον εν J. Gaird. Φιλοσοφία της θρησκείας Μετάφρ. Π. Γρατσιάτου σελ. 91. Φιλοσ. Και Κοινων. Βιβλιοθ. Γ. Φέξη). Εν τω επομένω κεφαλαίω ο Αριστοτέλης αναπτύσσει πώς η φυτική ζωή είναι η καθόλου έννοια ή το είδος της ψυχής, η πρώτη εντελέχεια, η στοιχειώδης ψυχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περί του θρεπτικού. Προ της θρεπτικής δυνάμεως ανάγκη πρότερον να εξετασθή η τροφή. Γενική θεωρία περί θρέψεως. Η γέννησις του ομοίου και η διαιώνισις του είδους τελική αιτία αυτής. Αναίρεσις δόξης Εμπεδοκλέους και των λεγόντων ότι το πυρ είναι αιτία της θρέψεως. Η θρέψις είναι ενέργεια εναντίον επί του εναντίον, άμα δε και ομοίου επί του ομοίου. Όρος της πέψεως η θερμότης. Θρεπτική και γεννητική ψυχή μία.

1. Αναγκαίον είναι ο θέλων να μελετήση περί των δυνάμεων τούτων να εξετάση τι είναι εκάστη αυτών, έπειτα δε ομοίως να επιζητήση τα συνεχόμενα μετ' αυτών (τας ιδιότητας εκάστης) και τα λοιπά. Και αν πρέπη να ορίση τι είναι εκάστη αυτών, ήτοι τι είναι το νοητικόν, ή τι το αισθητικόν ή τι το θρεπτικόν, πρέπει πρότερον να ορίση τι είναι το νοείν και τι το αισθάνεσθαι, διότι λογικώς αι ενέργειαι και αι πράξεις των δυνάμεων είναι πρότεραι και σαφέστεραι των δυνάμεων. [124] και εάν τούτο αληθεύη, και αν ακόμη πρότερον των ενεργειών πρέπει να μελετήσωμεν τα αντικείμενα αυτών, ανάγκη διά την αυτήν αιτίαν να προσδιορίσωμεν πρώτον τα αντικείμενα ταύτα, ήτοι την τροφήν, το αισθητόν και το νοητόν.

2. Ώστε πρέπει πρώτον να ομιλήσωμεν περί θρέψεως και γεννήσεως, διότι η θρεπτική δύναμις και εις πάντα τα ζώντα υπάρχει και είναι η πρώτη και κοινοτάτη της ψυχής δύναμις, δι' ης η ζωή υπάρχει εις πάντα τα ζώντα. Έργον αυτής είναι να μεταχειρίζηται την τροφήν (να τρέφη) και να γεννά· διότι το φυσικώτερον έργον των εχόντων ζωήν, τα οποία δεν είναι ατελή, μήτε γεννώνται αυτομάτως, είναι να κάμνωσιν άλλο ον όμοιον με αυτά, ήτοι το ζώον να γεννά ζώον, το φυτόν δε φυτόν, διά να μετέχωσι του αιωνίου και του θείου καθ' όσον δύνανται. Διότι πάντα επιθυμούσι τούτο, και ένεκα τούτου πράττουσιν, όσα πράττουσι κατά

φύσιν. Το δε ου ένεκα, η τελική αιτία είναι διττή, αφ' ενός μεν αυτό το αίτιον ή ο σκοπός και αφ' ετέρου εκείνο εν ω πραγματοποιείται ο σκοπός [125]. Επειδή λοιπόν τα άτομα δεν δύνανται να μετέχωσι του αιωνίου και του θείου διά της ιδίας αυτών συνεχούς υπάρξεως, διότι ουδέν εκ των φθαρτών δύναται να διαμένη το αυτό (αναλλοίωτον), έν αριθμητικώς, διά τούτο έκαστον μετέχει του θείου ούτως, όπως δύναται, άλλο περισσότερον και άλλο ολιγώτερον και δεν διαμένει μεν αυτό το ίδιον, αλλά το όμοιον με αυτό, ουχί έν αριθμητικώς, αλλ' έν κατ' είδος [126].

3. Είναι δε η ψυχή αιτία και αρχή του ζώντος σώματος. Αιτία όμως και αρχή λέγονται κατά πολλάς σημασίας. Η δε ψυχή συμφώνως προς ταύτας είναι αιτία κατά τρεις προσδιωρισμένους τρόπους [127]. Διότι και ως αιτία κινητική, και ως αιτία τελική, και ως ουσία των εμψύχων σωμάτων είναι αιτία η ψυχή.

4. Ότι μεν η ψυχή είναι αιτία ως ουσία, είναι φανερόν διότι, το αίτιον της υπάρξεως πάντων είναι η ουσία, η ζωή δε είναι η ύπαρξις των ζώντων, αιτία δε και αρχή της ζωής είναι η ψυχή. Προσέτι η εντελέχεια είναι ο λόγος (η σημασία) του εν δυνάμει όντος.

5. Φανερόν δ'είναι ότι η ψυχή είναι και τελικόν αίτιον, διότι καθώς ο νους ενεργεί πρός τινα σκοπόν, κατά τον αυτόν τρόπον ενεργεί και η φύσις, και τούτο είναι το τέλος, το οποίον αυτή επιδιώκει. Τοιούτος δε σκοπός ή τέλος εν τοις ζώοις είναι η ψυχή και τούτο διά την φύσιν αυτής, διότι πάντα τα φυσικά σώματα είναι όργανα της ψυχής· και όπως όργανα αυτής είναι τα των ζώων, ούτως είναι και τα των φυτών, διότι υπάρχουσι πάντα ένεκα της ψυχής είναι δε διττόν το ου ένεκα (η τελική αιτία), ήτοι αυτός ο σκοπός και εκείνο εν τω οποίω και διά το οποίον ενεργείται ο σκοπός.

6. Αλλά προσέτι και η δύναμις όθεν έρχεται η κατά τόπον κίνησις είναι η ψυχή· δεν υπάρχει όμως εις πάντα τα ζώντα η δύναμις αυτή της κινήσεως (λ.χ. εις τα φυτά, τα όστρεα κλπ.). Και η αλλοίωσις δε και η αύξησις προέρχονται εκ της ψυχής· διότι η μεν αίσθησις φαίνεται ότι είναι μεταβολή τις, ουδέν δε αισθάνεται, όπερ δεν έχει ψυχήν. Ομοίως δε είναι αιτία αυξήσεως και φθίσεως· διότι ουδέν φθίνει ουδέ αυξάνεται φυσικώς, εάν δεν τρέφηται, αλλά ουδέν τρέφεται, εάν δεν μετέχη ζωής.

7. Ο Εμπεδοκλής όμως δεν εξήγησεν ορθώς την αιτίαν της αυξήσεως, ισχυριζόμενος ότι η αύξησις συμβαίνει εις τα φυτά, διότι κάτω μεν βάλλουσι τας ρίζας, επειδή προς τοιαύτην διεύθυνσιν φέρεται φυσικώς η γη, προς τα άνω δε αυξάνονται (διά των κλάδων), διότι ούτω

διευθύνεται και το πυρ. Αλλά ούτε το άνω ούτε το κάτω λαμβάνει ορθώς. Διότι το άνω και το κάτω δεν είναι τα αυτά προς πάντα τα όντα ούτε εις όλα τα μέρη του παντός. Αλλ' ό,τι είναι η κεφαλή εις τα ζώα, τούτο είναι αι ρίζαι εις τα φυτά, εάν πρέπη να διακρίνωμεν και να ταυτίζωμεν τα όργανα διά των ενεργειών των [128]. Προς τούτοις τι είναι εκείνο όπερ συνέχει το πυρ και την γην, τα οποία φέρονται κατ' εναντίας διευθύνσεις; Διότι βεβαίως θα αποχωρισθώσιν, εάν ουδέν υπάρχη, ίνα εμποδίση (τον χωρισμόν). Αλλά, εάν υπάρχη το τοιούτον, η ψυχή είναι τούτο και το αίτιον της αυξήσεως και της θρέψεως (ουχί τα στοιχεία).

8. Πιστεύουσι τινές ότι η φύσις του πυρός είναι η απόλυτος αιτία της τροφής και της αυξήσεως· διότι μόνον το πυρ εξ όλων των σωμάτων ή των στοιχείων φαίνεται ότι τρέφεται και αυξάνεται· διό ηδύνατο τις να νομίση, ότι και εις τα φυτά και εις τα ζώα τούτο είναι όπερ παράγει αύξησιν και θρέψιν. Αλλά το πυρ είναι μεν συναίτιον [129], ουχί όμως το μόνον αίτιον τούτων, αλλά μάλλον η ψυχή είναι το καθ' αυτό αίτιον. Διότι η μεν αύξησις του πυρός προχωρεί επ' άπειρον, εφ' όσον υπάρχει καύσιμος ύλη, ενώ εις πάντα τα υπό της φύσεως γινόμενα όντα υπάρχει **πέρας** κατ' αναλογίαν του μεγέθους και της αυξήσεως αυτών· ταύτα δε, όριον και αναλογία, είναι ίδια προσόντα της ψυχής και ουχί του πυρός, και μάλλον του λόγου ή της ύλης.

9. Επειδή δε η αυτή δύναμις της ψυχής είναι θρεπτική άμα και γεννητική, αναγκαίον να ομιλήσωμεν πρώτον περί θρέψεως· διότι διά της ενεργείας ταύτης διακρίνεται αυτή από των άλλων δυνάμεων της ψυχής. Νομίζεται, ότι η τροφή είναι εναντίον ενεργούν επί εναντίου, δεν είναι όμως οιονδήποτε εναντίον ενεργούν επί του τυχόντος εναντίου, αλλ' είναι εκ των εναντίων όσα όχι μόνον γεννώνται εξ αλλήλων, αλλά και αυξάνονται το έν διά του άλλου. Διότι γίνονται πολλά εξ αλλήλων, αλλά δεν είναι πάντα ποσά (δεχόμενα αύξησιν), λ.χ. Το υγιές γίνεται εξ ασθενούς (και ανάπαλιν) [130]. Όμως δεν φαίνονται ότι είναι κατά τον αυτόν τρόπον τροφή προς άλληλα, αλλά το μεν ύδωρ [131] είναι τροφή εις το πυρ, το πυρ όμως δεν τρέφει το ύδωρ. Εις τα απλά λοιπόν σώματα φαίνεται ότι ταύτα είναι ιδία τα δύο αντίθετα, το μεν η τροφή, το άλλο δε το τρεφόμενον.

/Οι επόμενες 3 παράγραφοι έχουν τυπωθεί εκ παραδρομής. Αποτελούν επανάληψη τμήματος του Γ κεφαλαίου ανωτέρω./

6. Συμβαίνει όμως και εις τα είδη της ψυχής ό,τι και εις τα σχήματα· δήλα δή εις το ακόλουθον υπάρχει δυνάμει το προηγούμενον [132], λ.χ. Το τετράγωνον εμπεριέχει το τρίγωνον και η αισθητική δύναμις την

θρεπτικήν· επομένως εις έκαστον ον πρέπει να ζητώμεν τις είναι η ψυχή αυτού, ήτοι τις είναι η ψυχή του φυτού, τις η του θηρίου, τις η του ανθρώπου.

7. Δέον δε να εξετάσωμεν διά τίνα αιτίαν συνέχονται ταύτα τοιουτοτρόπως. Βεβαίως άνευ του θρεπτικού δεν υπάρχει το αισθητικόν, από του αισθητικού όμως δύναται να υπάρχη χωριστά το θρεπτικόν εν τοις φυτοίς. Και πάλιν άνευ της αφής ουδεμία εκ των άλλων αισθήσεων υπάρχει, η αφή όμως υπάρχει άνευ των άλλων αισθήσεων, διότι πολλά των ζώων ούτε όψιν, ούτε ακοήν έχουσιν, ούτε αίσθησιν οσμής. Και εκ των εχόντων αίσθησίν τινα μεν έχουσι την τοπικήν κίνησιν, άλλα όμως δεν έχουσιν. Ολίγιστα δε έχουσι τελευταίον την δύναμιν του λόγου και την διάνοιαν. Και όσα μεν των φθαρτών όντων έχουσι την δύναμιν του λόγου, ταύτα έχουσι και τας λοιπάς δυνάμεις. Αλλά τα έχοντα μίαν μόνην εξ αυτών, δεν έχουσι πάντα τον λόγον, αλλά τινά μεν αυτών ουδέ φαντασίαν [133] έχουσιν, άλλα δε με μόνην την φαντασίαν ζώσι. Περί δε του θεωρητικού νου αλλαχού θα γείνη λόγος. Είναι όμως λοιπόν ότι ο ορισμός μιας εκάστης των μορφών της ψυχής είναι και ο μάλλον αρμόζων ορισμός της ψυχής εν γένει.

Σημείωσις.— Ούτως ο άνθρωπος έχει τρεις ψυχάς ηνωμένας εν εαυτώ, τούτο δε η νεωτέρα επιστήμη εκφράζει λέγουσα ότι ο άνθρωπος 1) είναι φυτόν, 2) άμα και 3) ζώον. Καίτοι η έκφρασις τρεις ψυχαί δεν είναι ορθή, ουχ ήττον ο Αριστοτέλης ορθότατα διδάσκει ότι δεν πρέπει να ζητώμεν ψυχήν ή έννοιαν ψυχής, ήτις να είναι μεν κοινή εις πάσας ταύτας, αλλά να μη είναι ιδιαιτέρα ουδεμιάς αυτών, ούτε να εφαρμόζη εις κανέν μερικόν και ατομικόν

/Τέλος επανάληψης. Η επόμενη παράγραφος έχει ίδια αρίθμηση με εκείνην που την ακολουθεί./

13. Είναι δε άλλο το θρεπτικόν και άλλο το αυξητικόν διότι καθ' όσον είναι ποσόν τι το έμψυχον αυξάνεται, καθ' όσον δε είναι σώμα ωρισμένον και ουσία τρέφεται, και ούτω η τροφή διαφυλάττει την ουσίαν, διατηρείται δ' αυτή και υπάρχει εφ' όσον χρόνον τρέφεται. [134] Το θρεπτικόν δε γίνεται και αιτία γεννήσεως, δεν γεννάται όμως το τρεφόμενον, αλλά ον όμοιον με το τρεφόμενον, διότι τούτο υπάρχει ήδη, και ουδέν ον γεννά αυτό εαυτό, αλλά διατηρεί εαυτό. Ώστε η τοιαύτη αρχή (το θρεπτικόν) της ψυχής είναι δύναμις ικανή να συντηρή το ον το κατέχον αυτήν, καθ' όσον κατέχει αυτήν, διότι η τροφή παρασκευάζει αυτό προς ενέργειαν, και διά τούτο άμα στερηθή τροφής δεν δύναται πλέον να υπάρχη.

13. Επειδή δε τρία πράγματα υπάρχουσιν εδώ, το τρεφόμενον, το δι' ου τρέφεται, και το τρέφον αυτό [135], εκ τούτων το μεν τρέφον είναι αυτή η πρώτη (στοιχειώδης) ψυχή (η θρεπτική), το δε τρεφόμενον είναι το σώμα, το οποίον έχει αυτήν, εκείνο δε, δι' ου τρέφεται, είναι η τροφή. Επειδή δε δίκαιον είναι να ονομάζωνται τα πράγματα πάντα εκ του τέλους και του σκοπού αυτών, τέλος δε ενταύθα είναι να γεννήση όμοιον του το έμψυχον, διό πρώτη ψυχή δύναται να λέγηται η γεννητική του ομοίου [136].

14. Το δε μέσον, δι' ου τρέφεται το τρεφόμενον, είναι διττόν, όπως διά δύο τινών κυβερνάται και το πλοίον, τα οποία είναι η χειρ και το πηδάλιον, εκείνη μεν κινούν και κινούμενον, το δε άλλο μόνον κινούμενον [137]. Είναι δε αναγκαίον να δύναται να χωνεύηται πάσα τροφή. Ενεργεί δε την χώνευσιν η θερμότης, και διά τούτο παν έμψυχον έχει θερμότητα. Εν κεφαλαίω λοιπόν εξηγήσαμεν τί εστιν η τροφή. Πρέπει δε να είπωμεν διασαφήσεις περί αυτής ύστερον εις τας σχετικάς πραγματείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Γενικά περί τον αισθητικού · είναι δύναμις χρήζουσα των εξωτερικών πραγμάτων, ίνα γείνη ενεργός. Εξέτασις της δόξης ότι το όμοιον δύναται να πάσχη υπό του ομοίου. Αληθεύει, καθ' όσον διακρίνεται η δύναμις και η ενέργεια. Η αίσθησις πριν ή πάθη υπό του αισθητού είναι ανομοία προς αυτό. Όταν δε πάθη, γίνεται, ομοία αυτού.

1. Αφού ταύτα διωρίσαμεν, ας ομιλήσωμεν γενικώς περί πάσης αισθήσεως. Ως είπομεν, η αίσθησις συνίσταται εις το κινείσθαι και πάσχειν διότι νομίζεται ότι είναι μεταβολή τις [138]. Τινές λέγουσιν ότι και το όμοιον πάσχει υπό του ομοίου. Πως δε τούτο είναι δυνατόν ή αδύνατον είπομεν εις την γενικήν πραγματείαν ημών περί του Ποιείν και του Πάσχειν.

2. Αλλά ζητείται διατί δεν υπάρχει αίσθησις και αυτών των αισθήσεων [139] και διατί τα αισθητήρια δεν παράγουσιν αίσθησιν άνευ των εξωτερικών πραγμάτων, μολονότι το πυρ, η γη και τα άλλα στοιχεία υπάρχουσιν εν τω αισθητικώ και έχομεν αίσθησιν τούτων είτε καθ' εαυτά είτε των συμβεβηκότων (ιδιοτήτων) αυτών. Αλλ' είναι πρόδηλον ότι η αισθητική δύναμις δεν είναι πάντοτε εν ενεργεία, αλλά δυνάμει μόνον [140]. Διά τούτο αυτή είναι καθώς και η καύσιμος ύλη, η οποία δεν καίεται μόνη άνευ του πράγματος, το οποίον την κάμνει να

καίη [141]. Διότι άλλως θα έκαιεν εαυτήν και δεν θα είχε χρείαν του πραγματικού (προϋπάρχοντος) πυρός. Επειδή δε το αισθάνεσθαι λέγομεν κατά δύο σημασίας, διότι και το δυνάμει ακούον και βλέπον λέγομεν ότι ακούει και βλέπει και αν τύχη να κοιμάται, και το ήδη ενεργούν, ήτοι ακούον και βλέπον, λέγομεν ότι ακούει και βλέπει, ούτω δύναται και η αίσθησις να λέγηται κατά δύο σημασίας, κατά μίαν ως εν δυνάμει αίσθησις, κατ' άλλην δε ως εν ενεργεία (ομοίως και το αισθάνεσθαι λέγεται δυνάμει αισθάνεσθαι και εν ενεργεία αισθάνεσθαι).

3. Ας εννοήσωμεν λοιπόν πρώτον, ότι δηλούσι το αυτό πράγμα οι όροι πάσχειν και κινείσθαι και ενεργείν [142]. Διότι και η κίνησις είναι ενέργειά τις, ατελής όμως, καθώς είπομεν αλλαχού [143]. Πάντα όμως πάσχουσι και κινούνται υπ' άλλου όντος, όπερ δύναται να ποιή και είναι ενεργεία ον. Διά τούτο κατά τινα μεν τρόπον το όμοιον πάσχει υπό του ομοίου, κατ' άλλον δε υπό του ανομοίου, καθώς είπομεν ανωτέρω· διότι πάσχει μεν το ανόμοιον, αφού όμως έχει πάθη, τότε πλέον είναι όμοιον. [144].

4. Πρέπει δε και περί δυνάμεως και εντελέχειας να κάμωμεν διακρίσεις· διότι έως τώρα ομιλούμεν περί αυτών κατά τρόπον γενικόν. Κατά μίαν σημασίαν λέγομεν, ότι πράγμα τι είναι επιστήμων, ως ηθέλομεν είπει ότι ο άνθρωπος είναι επιστήμων, διότι ο άνθρωπος είναι εκ των όντων, τα οποία δύνανται να δέχωνται την επιστήμην και να έχωσιν αυτήν· αφ' ετέρου δε λέγομεν επίσης επιστήμονα τον κατέχοντα την επιστήμην, λ.χ. την γραμματικήν. Όμως καθείς των δύο τούτων δεν είναι δυνατός κατά τον αυτόν τρόπον, αλλ' ο μεν δύναται να γινώσκη, διότι τοιούτον είναι το γένος και η φύσις αυτού, ο δε διότι άμα θελήση δύναται να ενεργήση την επιστήμην του, όταν δεν τον εμποδίζη τίποτε εξωτερικόν. Τρίτος δε είναι ο νυν ενεργοποιών την επιστήμην του· και ούτος είναι ο κατ' εντελέχειαν και κυρίως επισταμένος το ωρισμένον τούτο πράγμα, το Α π.χ. Οι δε πρότεροι [145] είναι και οι δύο κατά δύναμιν επιστήμονες· αλλ' ο μεν πρώτος είναι επιστήμων, αφ'ού αλλοιωθή υπό της μελέτης και πολλάκις εκ μιας καταστάσεως μεταβληθή εις άλλην εναντίαν (εξ αγνοίας δηλ. εις γνώσιν)· ο δε άλλος είναι επιστήμων κατ' άλλον τρόπον, ως κατέχων την αριθμητικήν ή την γραμματικήν, μη ενεργοποιών δε αυτήν· μεταβαίνουσι δε εις την ενέργειαν ούτοι κατά διάφορον τρόπον.

5. Δεν είναι δε απλούν ουδέ το πάσχειν, αλλ' άλλοτε μεν το πάθος είναι φθορά τις υπό του εναντίου [146], άλλοτε δε είναι μάλλον συντήρησις του δυνάμει όντος υπό του εντελεχεία και ομοίου όντος κατά την αυτήν σχέσιν, την οποίαν έχει η δύναμις προς την εντελέχειαν. Ούτω το κατέχον την επιστήμην (ως δύναμιν) γίνεται ενεργεία επιστήμη (όταν

μεταχειρίζηται αυτήν), τούτο δε ή δεν είναι μεταβολή, διότι είναι πρόοδος του υπάρχοντος εις αυτήν την φύσιν του και εις την τελειότητα αυτού [147], ή είναι άλλο είδος μεταβολής. Διά τούτο δεν είναι ορθόν να λέγηται ότι ο έχων την νόησιν μεταβάλλεται, όταν νοή, καθώς δεν είναι ορθόν να λέγηται ότι ο οικοδόμος μεταβάλλεται, όταν οικοδομή. Εκείνο λοιπόν, το οποίον μεταφέρει το εν δυνάμει ον εις εντελέχειαν ως προς τον νουν και την νόησιν, δίκαιον είναι να ονομάζηται ουχί διδασκαλία, αλλά να έχη άλλο όνομα. Το δε ον, το οποίον εκ της δυνάμεως μεταβαίνει εις την επιστήμην μανθάνον και λαμβάνον αυτήν υπό του εντελεχεία όντος επιστήμονος και δυναμένου να διδάξη αυτήν, ή δεν πρέπει να λέγηται ότι πάσχει, καθώς είπομεν, ή πρέπει να δεχθώμεν δύο τρόπους αλλοιώσεως, ήτοι την εις την στερητικήν διάθεσιν μεταβολήν και την άγουσαν εις την έξιν (κατοχήν) και την φυσικήν κατάστασιν [148].

6. Η πρώτη των δύο τούτων μεταβολών γίνεται εις το αισθητικόν ον υπ' αυτού του γεννώντος αυτό [149], όταν όμως γεννηθή, κατέχει ήδη εν εαυτώ την αίσθησιν ως είδος γνώσεως. Και η κατ' ενέργειαν δε αίσθησις λέγεται όπως και η κατ' ενέργειαν επιστήμη. Αλλ' υπάρχει η διαφορά, ότι τα αντικείμενα τα ποιητικά της ενεργεία υπάρξεως του αισθητικού είναι εξωτερικά, δηλ. το ορατόν και το ακουστόν αντικείμενον, όπως και αι λοιπαί αισθηταί ιδιότητες. Αίτιον τούτου είναι ότι η κατ' ενέργειαν αίσθησις αντικείμενον έχει τα καθ' έκαστα, η δε επιστήμη αντικείμενον έχει τα καθολικά [150]. Τα καθόλου δε ταύτα είναι τρόπον τινά εν αυτή τη ψυχή.

Και διά τούτο δυνάμεθα να νοώμεν, όταν θέλωμεν. Αλλά να αισθανώμεθα δεν εξαρτάται εξ ημών, διότι είναι αναγκαίον να υπάρχη παρόν αισθητόν τι. Ομοίως δε συμβαίνει και εν ταις επιστήμαις των αισθητών όντων, διά την αυτήν αιτίαν, διότι τα αισθητά ανήκουσιν εις τον κόσμον των καθ' έκαστα και των εξωτερικών πραγμάτων.

7. Αλλά ταύτα μεν θα λάβωμεν καιρόν πάλιν να διασαφήσωμεν περισσότερον. Τώρα δε ας ορίσωμεν τόσον μόνον ότι, όπως η λεγομένη δύναμις ή το δυνάμει δεν είναι απλούν, αλλά άλλοτε μεν δηλοί δύναμιν καθ' ην σημασίαν λέγομεν, ότι ο παις δύναται να είναι στρατηγός, άλλοτε δε καθ' ην έννοιαν λέγομεν, ότι ο έχων την ηλικίαν να στρατηγή δύναται να στρατηγήση, ούτω και η αισθητική δύναμις τας αυτάς έχει σημασίας. Αλλ' επειδή οι διάφοροι ούτοι διορισμοί της δυνάμεως δεν έχουσιν ιδιαίτερον όνομα, ημείς όμως έχομεν ήδη εξηγηθή περί αυτών ότι είναι διάφοροι, και πώς είναι διάφοροι, ανάγκη να κάμνωμεν χρήσιν των κοινών λέξεων (δυνάμεως) πάσχειν, μεταβάλλεσθαι ως να εδήλουν την κυρίαν σημασίαν. Το αισθητικόν λοιπόν (η αίσθησις) είναι δυνάμει [151] Τοιούτον, οποίον είναι κατ' εντελέχειαν (πραγματικώς) το

αισθητόν, ως είπομεν. Πάσχει λοιπόν καθ' όσον δεν είναι όμοιον με το αισθητόν, αφ' ου όμως έχει πάθη, τότε πλέον έχει ομοιωθή, και είναι τοιούτον, οποίον είναι το αισθητόν [152].

Σημείωσις. Αι αρχαί αι εν τω 5ω κεφαλαίω εκτιθέμεναι περί της αισθητικότητας άμα και αυτενεργείας του αισθητικού είναι εναντίαι εις την ψευδή υποκειμενικήν ιδεοκρατίαν, ήτις δοξάζει, ότι πάντα είναι πλάσματα του υποκειμένου. Η αίσθησις έχει στοιχείον παθητικόν. Αισθανόμενοι ευρίσκομεν εαυτούς διοριζομένους, (πάσχοντας) έσωθεν ή έξωθεν, υποκειμενικώς ή αντικειμενικώς.

Τούτο το να ευρίσκω εν εμοί διορισμούς αμέσους, ουχί υπ' εμού τεθειμένους, τούτο είναι τα παθητικόν, το μη ελεύθερον στοιχείον μου. Η αίσθησις είναι η σφαίρα του περιορισμού, του ενδεχομένου, της πεπερασμένης υποκειμενικότητος. Βεβαίως και τα αισθητά αντικείμενα, το φως και τον ήχον δυνάμεθα να νοώμεν διά της συγκεκριμένης ελευθέρας νοήσεως και να αποδεικνύωμεν ότι είναι διορισμοί του αυθοριζομένου πνεύματος. Αλλ' από τούτου διαφέρει πολύ η κατάστασις εκείνη, καθ' ην εγώ υπάρχω ως ατομικόν υποκείμενον και η ιδέα υπάρχει εις εμέ ως εις τούτο το μεμονωμένον άτομον. Αύτη είναι κατάστασις περιορισμού και παθητικότητος και κατά τούτο είναι ψευδής η θεωρία, ότι ουδέν έρχεται εις ημάς έξωθεν. Το ατομικόν στοιχείον εν τη αισθήσει αποτελεί την ατομικότητα της συνειδήσεως, ήτις υπάρχει εις τούτο εδώ το πράγμα εν αναφορά προς άλλο ως αισθητόν προς αισθητόν. Αλλά το αισθητικόν της ψυχής αντιδρά κατά του αισθητού πράγματος, αφομοιοί τούτο προς εαυτό, αναιρεί την παθητικότητα του και ούτως άρχεται η αυτενέργεια του καθολικού και η συνείδησις εκείνη, της οποίας εσχάτη ανάπτυξις είναι η επιστημονική και φιλοσοφική νόησις, η υψίστη μορφή της ελευθερίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς'.

Περί των αισθητών. Σημασίαι του αισθητού. Αισθητόν 1ον υπό μιας αισθήσεως, 2ον υπό πασών, 3ον Αισθητόν κατά συμβεβηκός και μετ' άλλων αντικειμένων.

1. Εξετάζοντες τας κατ' ιδίαν αντιλήψεις αναγκαίον να ομιλήσωμεν πρώτον περί των αισθητών· λέγεται δε το αισθητόν κατά τρεις σημασίας, κατά δύο μεν εξ αυτών λέγομεν ότι αισθανόμεθα τα αισθητά καθ' εαυτά, κατά μίαν δε ότι κατά συμβεβηκός. Εκ των καθ' εαυτά

αισθητών, των δύο πρώτων, άλλα μεν είναι ίδια εκάστης αισθήσεως, άλλα δε είναι κοινά εις πάσας τας αισθήσεις.

2. Ίδιον είναι εκείνο το αισθητόν, το οποίον δεν είναι δυνατόν να αισθανθώμεν δι' άλλης αισθήσεως και ως προς το οποίον δεν δύναται να απατηθή η σχετική αίσθησις, π.χ. Η όψις ίδιον έχει το χρώμα, η ακοή τον ήχον και η γεύσις τον χυμόν, η δε αφή έχει περισσοτέρας διαφοράς [153]. Αλλ' εκάστη αίσθησις κρίνει βεβαίως περί του ιδίου αντικειμένου, και δεν απατάται η όψις διακρίνουσα ότι είναι χρώμα, ουδέ η ακοή ότι είναι ήχος, αλλά μόνον απατάται ως προς το τι είναι και πού είναι το χρωματιστόν αντικείμενον ή τι είναι και πού το ηχητικόν. Τα τοιαύτα λοιπόν λέγονται ίδια εκάστης αισθήσεως.

3. Κοινά δε εις πάσας είναι η κίνησις, η ηρεμία, ο αριθμός, το σχήμα και το μέγεθος. Διότι τα τοιαύτα δεν είναι ίδια ουδεμιάς αισθήσεως αποκλειστικώς, αλλ' είναι κοινά εις πάσας. Ούτω κίνησίς τις είναι αισθητή και διά της όψεως και διά της ακοής.

4. Κατά συμβεβηκός δε λέγεται το αισθητόν, όταν λ.χ. το λευκόν αντικείμενον, το οποίον βλέπομεν, είναι ο υιός του Διάρους· τω όντι κατά συμβεβηκός αισθανόμεθα τούτον, διότι το λευκόν, το οποίον αισθανόμεθα, συνέπεσε να είναι υιός του Διάρους [154]. Διά τούτο και η αίσθησις ουδέν πάσχει υπό του αισθητού καθ' όσον είναι τοιούτον [155]. Εκ των καθ' αυτά αισθητών όμως τα ιδία είναι κυριολεκτικώς αισθηταί ποιότητες και εις ταύτα αναφέρεται ουσιωδώς και κατά φύσιν εκάστη αίσθησις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Γενικά περί δράσεως. Περί χρώματος. Το χρώμα κινεί το φως. Αναίρεσις γνώμης Εμπεδοκλέους. Φωσφορικά σώματα. Ο αήρ αναγκαίον διάμεσον προς ενέργειαν της οράσεως. Αναίρεσις δόξης Δημοκρίτου, ότι δυνάμεθα να βλέπωμεν εν τω κενώ. Και αι άλλαι αισθήσεις χρήζουσι διαμέσου (αέρος, ύδατος) προς ενέργειαν αυτών.

1. Το αντικείμενον, του οποίου αίσθησις είναι η όψις, είναι το ορατόν [156]. Ορατόν δε είναι το χρώμα και εκείνο όπερ δυνάμεθα να εξηγήσωμεν διά του νου, αλλά δεν έχει ίδιον όνομα [157]. Φανερόν δε θα γίνη κάλλιστα ό,τι λέγομεν, όταν προχωρήσωμεν. Το ορατόν λοιπόν είναι το χρώμα· τούτο δε υπάρχει (επί της επιφανείας), επί του καθ' αυτό ορατού [158], όπερ είναι καθ' αυτό ορατόν ουχί κατά λόγον [159], αλλά

διότι έχει εν εαυτώ το αίτιον του να είναι ορατόν [160]. Παν χρώμα δύναται να κινή το κατ' ενέργειαν διαφανές [161] και αύτη είναι η φύσις του χρώματος. Διά τούτο δεν υπάρχει ορατόν άνευ φωτός, αλλά παν χρώμα εκάστου πράγματος οράται μόνον εις το φως. Όθεν πρέπει πρώτον να είπωμεν περί φωτός τι είναι.

2. Το φως βεβαίως είναι διαφανές τι. Λέγω δε διαφανές εκείνο, το οποίον είναι μεν ορατόν, ουχί όμως καθ' εαυτό ορατόν, και απολύτως, αλλά διά μέσου ξένου τινός, του χρώματος. Τοιούτον δε διαφανές είναι ο αήρ, το ύδωρ και άλλα των στερεών (ύαλος κλπ.), δεν είναι όμως το ύδωρ διαφανές ως ύδωρ, ουδέ ο αήρ ως αήρ, αλλά διότι υπάρχει εις τα δύο ταύτα η αυτή ιδιότης, ήτις είναι η αυτή με την εν τω αιωνίω και θείω σώματι [162] υπάρχουσαν. Το φως δε είναι η ενεργοποίησις του διαφανούς, ως διαφανούς[163]. Εκείνο δε (το διάμεσον), εν τω οποίω το διαφανές υπάρχει εν δυνάμει, τούτο είναι και το σκότος. Το φως είναι τρόπον τινά το χρώμα του διαφανούς, όταν το διαφανές γίνεται εντελεχεία διαφανές είτε υπό του πυρός είτε υπό άλλης αιτίας τοιαύτης, οίον είναι το άνω σώμα (ο ήλιος)· διότι και τούτο το σώμα έχει τι το αυτό με το πυρ. Τι είναι λοιπόν το διαφανές και τι είναι το φως, είπομεν, το φως δηλ. δεν είναι πυρ ούτε σώμα παντάπασιν ούτε απόρροια σώματος (διότι ούτω θα ήτο σώμα τι), αλλ' η παρουσία (επενέργεια) του πυρός ή άλλου τοιούτου σώματος εν τω διαφανεί, διότι δεν είναι δυνατόν δύο σώματα [164] συγχρόνως να υπάρχωσιν εν τω αυτώ.

3. Το φως φαίνεται ότι είναι το εναντίον προς το σκότος. Το δε σκότος είναι στέρησις της τοιαύτης καταστάσεως του διαφανούς, ώστε φανερόν είναι ότι και το φως είναι η παρουσία της καταστάσεως ταύτης. Ο Εμπεδοκλής δε ουχί ορθώς λέγει, ουδέ αν τις άλλος είπε τούτο, ότι το φως εκινείτο και εκάστοτε εξετείνετο μεταξύ της γης και του περιέχοντος μεταξύ (της ατμοσφαίρας), διέφευγε δε την αντίληψιν ημών [165]. Αλλά τούτο αντίκειται και εις την λογικήν αλήθειαν και εις τα φαινόμενα. Διότι εν μικρώ διαστήματι δύναται να διαφύγη ημάς κίνησις φωτός μικρού, αλλ' απ' ανατολής μέχρι δυσμών να διαφύγη την αντίληψιν ημών κίνησις (τοιούτου σώματος) είναι παρά πολύ μεγάλη η απαίτησις.

4. Είναι δε επιδεκτικόν να παράγη χρώμα το άχρουν και ήχον το άψοφον. Άχρουν δε είναι το διαφανές και το αόρατον ή το μόλις ορατόν, οποίον φαίνεται ότι είναι λ.χ. το σκοτεινόν [166]. Και τοιούτον είναι το διαφανές, όχι όμως όταν είναι εντελεχεία διαφανές, διότι το αυτό διάμεσον άλλοτε είναι σκότος, άλλοτε δε είναι φως. Ουχί δε πάντα τα ορατά είναι ορατά εις το φως, αλλά το οικείον χρώμα εκάστου αυτών εν τω φωτί μόνον είναι ορατόν. Διό τινά εις μεν το φως δεν είναι ορατά,

εις δε το σκότος κινούσι την αίσθησιν ως λ.χ. τα σώματα, τα οποία φαίνονται πυρώδη και λάμποντα την νύκτα, δεν ονομάζονται δε με έν κοινόν όνομα. Και τοιαύτα είναι οι μύκητες, κέρατα ζώων, κεφαλαί ιχθύων και λέπια και οφθαλμοί αυτών. Αλλ' ουδενός αυτών βλέπομεν το οικείον αυτού χρώμα [167]. Διά ποίαν δε αιτίαν τα σώματα ταύτα είναι ορατά, τούτο είναι άλλο ζήτημα.

5. Επί του παρόντος τούτο είναι φανερόν, ότι εκείνο το οποίον οράται εις το φως είναι το χρώμα, διά τούτο δε το χρώμα δεν είναι ορατόν άνευ φωτός· διότι αυτή είναι η ουσία του χρώματος, να δύναται να κινή το κατ' ενέργειαν διαφανές, η δε εντελέχεια του διαφανούς είναι το φως. Η απόδειξις τούτου είναι προφανής· εάν δηλ. θέση τις το σώμα το έχον χρώμα επ' αυτού του οφθαλμού, δεν το βλέπει. Αλλά, τουναντίον, το μεν χρώμα κινεί το διαφανές, λ.χ. τον αέρα, υπό τούτου δε, όστις είναι συνεχής, κινείται το αισθητήριον.

6. Ούτως ο Δημόκριτος ουχί ορθώς λέγει, πιστεύων, ότι εάν γίνη κενόν το μεταξύ (το διάμεσον), θα εγίνετο η όρασις ακριβής ώστε να βλέπη και μύρμηκα, αν υπήρχεν εν τω ουρανώ. Αλλά τούτο είναι αδύνατον, διότι η όρασις δεν παράγεται, ειμή όταν πάσχη τι η αίσθησις· να πάσχη δε αμέσως υπ' αυτού του ορατού χρώματος είναι αδύνατον. Υπολείπεται λοιπόν η υπόθεσις, ότι πάσχει υπό του μεταξύ [168] (διαφανούς αέρος), ώστε είναι ανάγκη, να υπάρχη τι μεταξύ. Εάν δε γίνη κενόν, ου μόνον δεν θα βλέπηταί τι ακριβώς, αλλ' ουδόλως θα βλέπηται.

7. Διά ποίαν λοιπόν αιτίαν το χρώμα αναγκαίως οράται εις το φως είπομεν. Το πυρ δε οράται εις αμφότερα, και εις το σκότος και εις το φως. Και τούτο εξ ανάγκης γίνεται· διότι το διαφανές γίνεται διαφανές υπό του πυρός.

8. Το αυτό λέγομεν και περί του ήχου και της οσμής, διότι ουδέν εξ αυτών κινεί την αίσθησιν, όταν τίθηται εις επαφήν με το αισθητήριον, αλλ' υπό της οσμής και του ήχου κινείται το μεταξύ, υπό δε τούτου κινείται έκαστον των αισθητηρίων. Όταν δε επιθέση τις το σώμα το ηχούν ή όζον επ' αυτού του αισθητηρίου, ουδεμίαν θα διεγείρη αίσθησιν. Το αυτό συμβαίνει και εις την αφήν και την γεύσιν, αλλά δεν είναι επίσης φανερόν, και η αιτία τούτου ύστερον θα γίνη φανερά.

9. Το μεταξύ (το διάμεσον) του ήχου είναι ο αήρ, το δε της οσμής δεν έχει ίδιον όνομα. Αλλ' είναι πάθος τι κοινόν και του αέρος και του ύδατος, και ην σχέσιν έχει το διαφανές προς το χρώμα την αυτήν έχει το εν αμφοτέροις τοις στοιχείοις υπάρχον πάθος προς το σώμα το έχον την οσμήν [169]. Τω όντι φαίνεται ότι και τα ένυδρα ζώα έχουσι την αίσθησιν

της οσμής. Αλλ' ο άνθρωπος και όσα των χερσαίων αναπνέουσι δεν δύνανται να αισθάνωνται την οσμήν, εάν δεν αναπνέωσι. Την αιτίαν δε τούτων ύστερον θα εξηγήσωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περί ακοής. Περί ήχου. Όροι ήχου τρεις: ηχητικά σώματα, μη ηχητικά σώματα και ηχώ. Ο αήρ δεν παράγει τον ήχον, αλλ' άνευ αέρος δεν είναι αισθητός ο ήχος. Λειτουργία του αέρος εν τη ακοή. Λειτουργία του ωτός. Αίσθησις ήχου εν τω ύδατι. Το βαρύ και το οξύ. Περί φωνής· ζώα άφωνα. Λειτουργία λάρυγγος και πνεύμονος. Ιδιάζον χαρακτηριστικόν της φωνής.

1. Τώρα θα πραγματευθώμεν πρώτον πάντων περί της ακοής και περί του ήχου. Ο ήχος είναι διττός, ήτοι ο μεν είναι ενεργεία ήχος, ο δε δυνάμει· άλλα μεν σώματα λέγομεν ότι δεν έχουσιν ήχον, οποία είναι ο σπόγγος λ.χ. και τα έρια, άλλα δε ότι έχουσι, π.χ. ο χαλκός και όσα σώματα είναι στερεά και λεία, διότι δύνανται να ηχώσι, τούτ' έστι δύνανται να παράγωσιν ενεργεία, ήχον μεταξύ αυτών και της ακοής διά μέσου τινός.

2. Παράγεται δε ο κατ' ενέργειαν (ο πραγματικός) ήχος πάντοτε υπό τινος σχετικώς προς τι και εντός τινος (μέσου) [170]. Το κτύπημα είναι εκείνο το οποίον παράγει τον ήχον. Διά τούτο είναι αδύνατον να γείνη ήχος, εάν έν σώμα υπάρχη μόνον, διότι άλλο είναι το κρούον και άλλο το κρουόμενον. Επομένως το ηχούν σώμα ηχεί προς τι (ήτοι όχι μόνον, αλλά σχετιζόμενον με άλλο). Αλλά κτύπημα δεν γίνεται άνευ κινήσεως τοπικής. Καθώς δ' είπομεν, ο ήχος δεν είναι αποτέλεσμα του τυχόντος κτυπήματος επί των τυχόντων σωμάτων, διότι ουδένα ήχον παράγουσι τα έρια, αν κτυπηθώσιν, αλ' ο χαλκός και όσα πράγματα είναι λεία και κοίλα. Ο μεν χαλκός ηχεί, διότι είναι λείος, τα δε κοίλα σώματα διά της ανακλάσεως μετά το πρώτον πλήγμα παράγουσι πολλά πλήγματα, καθ' όσον αδυνατεί να εξέλθη το κινηθέν (μέσον, λ.χ. ο αήρ).

3. Προσέτι ο ήχος ακούεται ου μόνον εν τω αέρι, αλλά και εν τω ύδατι, ασθενέστερος όμως. Αλλ' ούτε ο αήρ ούτε το ύδωρ είναι ο κύριος (μόνος) παράγων του ήχου, αλλά πρέπει να γείνη σύγκρουσις στερεών προς άλληλα και προς τον αέρα, γίνεται δε η προς τον αέρα κρούσις, όταν υπομένη ο κτυπηθείς αήρ και δεν διαλυθή [171]. Διά τούτο ηχεί ο αήρ μόνον, όταν ταχέως και σφοδρώς κτυπηθή, διότι πρέπει η κίνησις του

πλήττοντος τον αέρα να προλάβη την διάχυσιν τούτου ούτως, ως εάν τις έμελλε να πλήξη σωρόν ή νέφος άμμου ταχέως κινούμενον.

4. Ηχώ δε γίνεται όταν υπό του αέρος, όστις ένεκα του αγγείου, όπερ περιώρισε και ημπόδισε αυτόν να διαχυθή, έγεινεν είς, [172] πάλιν αποκρουσθή ο αήρ ως σφαίρα [173]. Φαίνεται δε ότι πάντοτε γίνεται ηχώ, αλλ' ουχί επαισθητή, δηλαδή συμβαίνει εις τον ήχον ό,τι και εις το φως. Διότι και το φως πάντοτε αντανακλάται [174], (διότι άλλως δεν θα εγίνετο πανταχού φως, αλλά θα υπήρχε σκότος έξω του υπό του ηλίου αμέσως φωτιζομένου σώματος), αλλά δεν αντανακλάται πανταχόθεν ούτως, όπως από του ύδατος ή του χαλκού ή άλλου τινός εκ των λείων σωμάτων αντανακλάται, ώστε να παράγη και σκιάν, δι' ης διακρίνομεν αυτό το φως.

5. Το δε κενόν ορθώς θεωρείται ότι είναι κύριος όρος της ακοής· διότι φαίνεται ότι το κενόν είναι ο αήρ· ούτος δε είναι όστις μας κάμνει να ακούωμεν, όταν λάβη μίαν και συνεχή κίνησιν (μέχρι του ωτός)· αλλ' επειδή είναι ευδιάλυτος, δεν ηχεί, αν μη είναι λείον το σώμα, όπερ έλαβε το πλήγμα. Τότε δε συγχρόνως με το κτύπημα γίνεται είς [175] ο αήρ· ένεκα της επαφής του με την λείαν επιφάνειαν· διότι μία είναι η επιφάνεια του λείου σώματος [176].

6. Ηχητικόν λοιπόν είναι το σώμα, το οποίον δύναται να παράγη μίαν συνεχή κίνησιν αέρος μέχρι της ακοής. Η ακοή είναι συμφυής με τον αέρα [177]. Επειδή δε ο ήχος είναι εν τω αέρι, ο εντός του ωτός αήρ κινείται, όταν κινήται ο έξω αήρ. Διά τούτο το ζώον δεν ακούει πανταχού του σώματος, ουδέ ο αήρ εισχωρεί πανταχού· διότι δεν έχει πανταχού αέρα το ψυχικόν όργανον το μέλλον να κινηθή. Αυτός μεν ο αήρ είναι καθ' εαυτόν άφοβος, διότι είναι εύθρυπτος (ευδιάλυτος), όταν όμως εμποθισθή από του να διασκεδασθή, τότε η κίνησις του αέρος παράγει τον ήχον. Ο δε εντός των ώτων αήρ εγκαθιδρύθη ούτως, ώστε να μένη ακίνητος (αλλαχόθεν), όπως ακριβώς αισθάνηται πάσας τας διαφόρους κινήσεις. Διά ταύτα και εντός του ύδατος ακούομεν, διότι το ύδωρ δεν εισέρχεται εις αυτόν τον αέρα, όστις είναι συμφυής με την ακοήν [178], αλλ' ούτε εις το ους εισέρχεται ένεκα των ελίκων αυτού. Όταν όμως συμβή να εισέλθη ύδωρ, το ους δεν ακούει. Δεν ακούομεν ακόμη και όταν πάθη η μεμβράνα του τυμπάνου, όπως δεν βλέπομεν, όταν πάθη ο επί της κόρης του οφθαλμού υμήν. Αλλά και απόδειξις ότι ακούομεν ή δεν ακούομεν είναι ότι το ους ηχεί πάντοτε, καθώς κέρας [179]. Διότι ο αήρ, όστις είναι εντός των ώτων, πάντοτε κινείται ιδίαν έχων κίνησιν, καίτοι ο ήχος είναι ξένος [180] προς αυτόν και ουχί ίδιος αυτού. Και διά τούτο λέγουσιν, ότι, ακούομεν διά του κενού και

διά του ηχούντος σώματος, διότι ακούομεν διά τινος, όπερ περιέχει περιωρισμένον αέρα.

7. Αλλ' άρά γε το πληττόμενον ηχή ή το πλήττον; και τα δύο ηχούσιν, αλλ' έκαστον κατά τρόπον διάφορον. Διότι ο ήχος είναι η κίνησις του δυναμένου να κινήται κατά τον αυτόν τρόπον, καθώς τα αναπηδώντα πράγματα κινούνται από των λείων σωμάτων, όταν τις κρούση αυτά. Αλλά, ως είπομεν, δεν ηχεί παν σώμα όταν τύπτηται ή τύπτη άλλο, ως π.χ. όταν οξεία άκρα κτυπήση οξείαν άκραν (βελόνης λ.χ.) Αλλά πρέπει το τυπτόμενον να είναι ομαλόν και να κινήται ούτως, ώστε ο αήρ αθρόος (ως μία μάζα) [181]να αναπηδά και να σείηται.

8. Αι δε διαφοραί των ηχούντων σωμάτων φανερούνται εις τον ενεργεία (πραγματικόν) ήχον αυτών. Καθώς νευ φωτός δεν είναι ορατά τα χρώματα, ούτως άνευ ψόφου δεν διακρίνονται το οξύ και το βαρύ. Οξύ και βαρύ λέγονται κατά μεταφοράν από των αντικειμένων της αφής. Διότι το οξύ κινεί την αίσθησιν πολλάκις εις ολίγον διάστημα χρόνου, το δε βαρύ εις μακρόν χρονικόν διάστημα κινεί την αίσθησιν ολίγον. Βέβαια, δεν είναι ταχύ το οξύ, ούτε το βαρύ είναι βραδύ, αλλ' η κίνησις την οποίαν κάμνει εις την αίσθησιν το οξύ γίνεται με ταχύτητα, η δε κίνησις του άλλου γίνεται με βραδύτητα. Και φαίνεται, ότι υπάρχει αναλογία τούτων με το οξύ και αμβλύ, άπερ γίνονται αισθητά διά της αφής. Το μεν οξύ τρόπον τινά κεντεί το όργανον, το δε αμβλύ ωθεί αυτό, διότι το μεν κινεί εντός ολίγου χρόνου, το δε εντός πολλού χρόνου, ώστε συμβαίνει, ότι το μεν οξύ είναι ταχύ, το αμβλύ δε βραδύ. Αρκούσιν οι προσδιορισμοί ούτοι περί του ήχου.

9. Η δε φωνή είναι ήχος εμψύχου όντος· διότι ουδέν των αψύχων έχει φωνήν, αλλά μόνον καθ' ομοίωσιν λέγεται ότι φωνούσι· λ.χ. ο αυλός, η λύρα και όσα άλλα εκ των αψύχων λέγεται ότι έχουσι τάξιν, μέλος και έκφρασιν [182], φαίνεται δ' ότι έχουσιν εκείνα φωνήν, διότι και η φωνή έχει τας ιδιότητας ταύτας. Πολλά δε των ζώων δεν έχουσι φωνήν, λ.χ. τα άναιμα ζώα [183] και εκ των αναίμων οι ιχθύες. Και ευλόγως δεν έχουσιν, αφού ο ήχος είναι κίνησις αέρος. Οι δε ιχθύες, οίτινες λέγεται ότι έχουσι φωνήν, ως οι εν τω Αχελώω, παράγουσιν ήχον διά των βραγχίων ή άλλου τοιούτου οργάνου.

10. Η φωνή λοιπόν είναι ήχος ζώου και δεν παράγεται διά του τυχόντος μέρους. Και επειδή πας ήχος παράγεται, εάν σώμα τι πλήττη και άλλο πλήττηται εντός τινος μέσου, όπερ είναι ο αήρ, ευλόγως δυνάμεθα να είπωμεν ότι εκείνα μόνα έχουσι φωνήν, όσα αναπνέουσι τον αέρα. Τω όντι, η φύσις χρησιμοποιεί τον αναπνεόμενον αέρα εις δύο σκοπούς· όπως την γλώσσαν μεταχειρίζεται και προς την γεύσιν και προς την

διάλεκτον, εξ ων η μεν γεύσις είναι αναγκαία (διά δε τούτο υπάρχει εις τα πλείστα ζώα), η δε διάλεκτος σκοπόν έχει την ευζωίαν, ούτω και την πνοήν χρησιμοποιεί εις την εσωτερικήν θερμότητα, ήτις είναι αναγκαία [184], (το δε αίτιον θα είπωμεν αλλαχού) και προς την φωνήν, ίνα υπηρετή εις την ευζωίαν.

11. Το όργανον της αναπνοής είναι ο φάρυγξ, και τούτο δε το όργανον υπάρχει χάριν άλλου, όπερ είναι ο πνεύμων. Διά του πνεύμονος δε τα χερσαία ζώα έχουσι περισσοτέραν των άλλων ζώων θερμότητα. Έχει δε χρείαν της αναπνοής πρώτον πάντων ο πέριξ της καρδίας τόπος [185]. Και διά τούτο πρέπει αναγκαίως να εισέρχηται εντός ο αήρ, όταν αναπνέωμεν. Ούτω το πλήγμα, όπερ ο αναπνεόμενος αήρ, διευθυνόμενος υπό της ψυχής εν τοις οργάνοις τούτοις, δίδει εις την καλουμένην αρτηρίαν, αποτελεί την φωνήν. Αλλά δεν είναι φωνή πας ήχος ζώου, ως είπομεν (διότι και διά της γλώσσης δυνάμεθα να κάμωμεν ήχον ή και ως οι βήχοντες). Αλλά πρέπει το πλήττον σώμα να είναι έμψυχον και να έχη παράστασιν (έννοιάν τινα), διότι η φωνή είναι ήχος σημαίνων τι, δεν είναι ψόφος του αναπνεομένου αέρος, καθώς είναι ο βηξ. Τουναντίον διά του αναπνεομένου τούτου αέρος το έμψυχον πλήττει τον εν τη αρτηρία αέρα εναντίον αυτής της αρτηρίας.

12. Απόδειξις τούτου είναι ότι δεν δύναταί τις να βάλλη φωνήν ούτε αναπνέων ούτε εκπνέων, αλλ' απλώς κατέχων την πνοήν· διότι ούτω διαταράττει την κίνησιν την φωνητικήν ο κατέχων την πνοήν. Φανερόν δε είναι και διατί οι ιχθύες είναι άφωνοι, διότι δηλαδή δεν έχουσι φάρυγγα. Και δεν έχουσι το όργανον τούτο, διότι δεν δύνανται να εισπνεύσωσι και να αναπνεύσωσι τον αέρα. Διατί δε ταύτα, αλλαχού θα εξετάσωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Περί οσφρήσεως.— Ο άνθρωπος κατώτερος πολλών ζώων κατά την όσφρησιν, ανώτερος δε κατά την αφήν και κατά την διάνοιαν.— Αναφορά οσμών και γεύσεων. — Η όσφρησις παρά τοις διαφόροις ζώοις.— Διαφορά τον οσφρητικού οργάνου.

1. Περί δε της οσφρήσεως και του οσφραντού είναι ολιγώτερον εύκολον να ορίσωμεν αυτά παρά τας ειρημένας αισθήσεις, διότι δεν είναι φανερόν οποία είναι η φύσις της οσμής, όπως είναι φανερόν τι είναι ο ήχος ή το χρώμα. Αίτιον δε τούτου είναι ότι η αίσθησις αυτή εις ημάς δεν είναι ακριβής, αλλά χειροτέρα παρά εις πολλά ζώα. Ο άνθρωπος

αισθάνεται ασθενώς τας οσμάς, και δεν οσφραίνεται κανέν οσφραντόν χωρίς να αισθανθή λύπην ή ηδονήν, διά τον λόγον ότι δεν είναι ακριβές το αισθητήριον.

2. Πιθανόν είναι και ότι τα έχοντα σκληρούς οφθαλμούς ζώα [186] ασθενώς αισθάνονται τα χρώματα και δεν είναι κατάδηλοι εις αυτά αι διαφοραί των χρωμάτων, ειμή διά της αφοβίας ή του φόβου, ον ταύτα γεννώσιν. Ομοίως δε και τας οσμάς αισθάνεται το ανθρώπινον γένος. Διότι φαίνεται, ότι η οσμή είναι ανάλογος προς την γεύσιν, και ότι τα είδη των χυμών είναι όμοια προς τα είδη των οσμών. Αλλ' έχομεν τελειοτέραν την γεύσιν, διότι η γεύσις είναι είδος αφής, την δε αφήν έχει ο άνθρωπος τελειοτάτην. Και κατά μεν τας άλλας αισθήσεις είναι κατώτερος πολλών ζώων, κατά την τελειότητα όμως της αφής είναι πολύ υπέρτερος των άλλων ζώων. Διά τούτο είναι και το νοημονέστατον των ζώων· απόδειξις δε τούτου είναι ότι και μεταξύ των ανθρώπων διά το αισθητήριον τούτο υπάρχουσιν ευφυείς και αφυείς, δι' ουδέν όμως εκ των άλλων· οι μεν έχοντες σκληράν την σάρκα (το όργανον της αφής) είναι αφυείς, οι δε μαλακόσαρκοι είναι ευφυείς διανοητικώς.

3. Όπως δε οι χυμοί είναι άλλοι γλυκείς και άλλοι πικροί, ούτως είναι και αι οσμαί. Αλλά άλλοτε μεν τα ζώα έχουσι την οσμήν και τον χυμόν ανάλογα, εννοώ π.χ. ότι έχουσι γλυκείαν και την οσμήν, γλυκύν και τον χυμόν, άλλοτε δε τουναντίον. Ομοίως δε αι οσμαί, όπως οι χυμοί, είναι και δριμείαι και αυστηραί και οξείαι και λιπαραί. Αλλά, καθώς είπομεν, επειδή δεν είναι αι οσμαί τόσον φανεραί, όπως είναι οι χυμοί, από των χυμών έλαβον τα ονόματά των αι οσμαί διά την ομοιότητα των πραγμάτων. Ούτω γλυκεία οσμή εκλήθη η του κρόκου και του μέλιτος, δριμείαι δε η του θύμου και των τοιούτων [187]. Όμοια δυνάμεθα να είπωμεν και περί των άλλων.

4. Όπως η ακοή και εκάστη των άλλων αισθήσεων έχουσιν ίδιον αντικείμενον, και η μεν ακοή είναι η αίσθησις του ακουστού και του ανηκούστου, η δε όψις του ορατού και του αοράτου, ούτω η όσφρησις είναι και η αίσθησις του οσφραντού και του ανοσφράντου (αόσμου). Ανόσφραντον δε σώμα λέγεται το μη δυνάμενον να έχη οσμήν (ως λ.χ. ο ήχος) και το έχον ολίγην ή αόριστον. Καθ' όμοιον τρόπον λέγεται και ότι σώμα τι είναι άγευστον (δεν έχει γεύσιν).

5. Γίνεται δε και η όσφρησις διά του μεταξύ αυτής και του οσφραντού μεσολαβούντος, οποίον είναι ο αήρ ή το ύδωρ. Διότι και τα ένυδρα φαίνεται ότι αισθάνονται την οσμήν, ομοίως δε και τα έναιμα και τα άναιμα, καθώς και τα εν τω αέρι (τα πτηνά)· διότι καί τινα εκ τούτων

(αι μέλισσαι λ.χ.) μακρόθεν έρχονται προς την τροφήν, αισθανθέντα την οσμήν αυτής.

6. Και διά τούτο άπορον φαίνεται, αν πάντα τα ζώα ταύτα ομοίως αισθάνονται την οσμήν. Ο άνθρωπος αναπνέων οσφραίνεται, ενώ μη αναπνέων αλλ' εκπνέων ή κρατών την πνοήν του δεν οσφραίνεται το αντικείμενον ούτε πλησίον, ούτε μακρόθεν, ούτε αν τεθή τούτο (επί της μεμβράνης) εντός της ρινός. Και το να είναι ουχί αισθητόν το πράγμα, το οποίον επιτίθεται επ' αυτού του αισθητηρίου, τούτο είναι κοινόν εις όλα τα ζώα. Αλλά το να μη λειτουργή η όσφρησις άνευ της αναπνοής, τούτο είναι ίδιον των ανθρώπων. Φανερόν δε γίνεται τούτο διά πειράματος. Άλλως τα άναιμα ζώα, επειδή δεν αναπνέουσιν, ίσως θα είχον άλλην τινά αίσθησιν εκτός των ειρημένων. Αλλά τούτο είναι αδύνατον, διότι αισθάνονται την οσμήν. Η δε αίσθησις του οσφραντού, είτε ευώδες είναι τούτο είτε δυσώδες, είναι η όσφρησις. Προσέτι δε τα τοιαύτα ζώα φαίνονται ότι καταστρέφονται υπό των ισχυρών οσμών, υπό των οποίων φονεύεται και ο άνθρωπος, π.χ. υπό της ασφάλτου, του θείου και των τοιούτων σωμάτων. Αναγκαίον συμπέρασμα λοιπόν είναι ότι ταύτα οσφραίνονται, αλλά χωρίς να αναπνέωσι.

7. Φαίνεται δε ότι το αισθητήριον τούτο παρά τοις ανθρώποις διαφέρει του των άλλων ζώων, όπως και τα όμματα εκείνων διαφέρουσιν από τα των σκληροφθάλμων. Διότι τα του ανθρώπου έχουσι φραγμόν και τρόπον τινά σκέπασμα τα βλέφαρα, και αν δεν κινήση και δεν ανασύρη ταύτα, δεν βλέπει· τα δε σκληρόφθαλμα ουδένα τοιούτον φραγμόν έχουσιν, αλλά βλέπουσιν αμέσως τα συμβαίνοντα εν τω διαφανεί μέσω (εν τω αέρι ή ύδατι). Λοιπόν ούτω και το οσφραντικόν αισθητήριον των μεν είναι άνευ καλύμματος, όπως και το όμμα αυτών. Το δε των ζώων, τα οποία αναπνέουσι τον αέρα, έχει επικάλυμμα, το οποίον, όταν γίνηται η αναπνοή, ανοίγεται ευρυνομένων των μικρών φλεβών και των πόρων.

8. Και διά τούτο τα ζώα, τα οποία αναπνέουσι, δεν αισθάνονται οσμήν εντός του υγρού· διότι, ίνα οσφρανθώσι, πρέπει να αναπνεύσουν, αλλά είναι αδύνατον να πράξωσι τούτο εντός του ύδατος. Τέλος η οσμή είναι ιδιότης του ξηρού, όπως ο χυμός είναι του υγρού. Και το οσφραντικόν αισθητήριον είναι δυνάμει τοιούτον, οίον είναι τούτον οσφραντόν αντικείμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄

Περί γεύσεως— Αναφορά γεύσεως προς αφήν και όψιν— Όρος γεύσεως μετρία υγρότης. Είδη χυμών.

1. Το αντικείμενον της γεύσεως, το γευστόν, είναι τι αισθητόν διά της αφής. Και αύτη είναι η αιτία, διά την οποίαν το γευστόν είναι αισθητόν άνευ της μεσολαβήσεως σώματος, όπερ είναι ξένον, διότι και η αφή δεν γίνεται [188] ούτω. Και το σώμα εν τω οποίω υπάρχει ο χυμός, ήτοι το γευστόν, συνίσταται έκ τινος των υγρών, όπερ είναι ως η ύλη του γευστού· τούτο δε το υγρόν είναι τι αισθητόν διά της αφής. Διά τούτο, αν ήμεθα εντός ύδατος, θα ησθανόμεθα το εις αυτό ριφθέν γλυκύ· όμως δεν θα είχομεν την αίσθησιν του γλυκέος διά τινος μεταξύ σώματος, αλλά διά της αναμίξεως του γλυκέος με το υγρόν, καθώς συμβαίνει εις το ποτόν. Το χρώμα όμως δεν είναι ομοίως ορατόν διά της αναμίξεως με άλλο ούτε διά των απορροιών αυτού. Ούτω λοιπόν ουδέν σώμα μεσολαβεί, μεταξύ γευστού και γεύσεως. Άλλως, όπως χρώμα είναι το ορατόν, ούτως ο χυμός είναι το γευστόν. Ουδέν όμως πράγμα παράγει, αίσθησιν χυμού άνευ υγρότητος, αλλά πρέπει να έχη ήδη υγρότητα δυνάμει ή ενεργεία, ως π.χ. το άλας, το οποίον ευκόλως, διαλύεται και επί της γλώσσης τήκεται. Όπως δε η όψις διακρίνει το ορατόν και το αόρατον (διότι το σκότος είναι αόρατον, αλλ' η όψις διακρίνει και τούτο) και προσέτι το λίαν λαμπρόν (διότι και τούτο δεν δύναται να βλέπη η όρασις, άλλα κατ' άλλον τρόπον παρά το σκότος), ούτω και η ακοή αντικείμενον έχει τον ήχον και την σιγήν (εκ των οποίων ο μεν είναι ακουστός, η δε σιγή δεν είναι ακουστή) και τον μέγαν ήχον, ως η όψις έχει το λίαν λαμπρόν (διότι, καθώς ο μικρός ψόφος είναι ανήκουστος, ούτω πως είναι ανήκουστος και ο μέγας και ο βίαιος ψόφος). Αόρατον δε λέγεται το όλως αόρατον (λ.χ. η φωνή), όπως εις άλλας περιστάσεις λέγεται ότι είναι τι αδύνατον, λέγεται δε και εκείνο, το οποίον φύσει μεν δύναται να είναι ορατόν, αλλά δεν είναι ή είναι ατελώς ορατόν, καθώς λ.χ. λέγομεν το άπουν και το απύρηνον [189]. Ούτω και η γεύσις αισθάνεται το άγευστον, άγευστον δε λέγομεν το έχον χυμόν ασθενή ή κακόν ή βλαπτικόν της γεύσεως. Φαίνεται δε ότι αρχή του γευστού είναι το ποτόν και το άποτον (το δυνάμενον να πίνηται και το μη δυνάμενον φαίνεται ότι είναι η αρχή ενταύθα).

Διότι και τα δύο είναι γεύσις τις, αλλά το άποτον είναι γεύσις κακή και καταστρεπτική, το δε ποτόν είναι γεύσις σύμφωνος με την φύσιν αυτής. Είναι δε το ποτόν αισθητόν κοινώς και υπό της αφής (ως υγρόν) και υπό της γεύσεως (ως χυμός). Επειδή δε το γευστόν είναι υγρόν, ανάγκη και το αισθητήριον αυτού να είναι μήτε ενεργεία υγρόν, μήτε αδύνατον να

υγραίνηται. Διότι η γεύσις πάσχει τι υπό του γευστού, ως γευστού. Αναγκαίον άρα είναι το γευστικόν αισθητήριον να υγρανθή και να είναι τοιούτον, ώστε να δύναται να υγραίνηται διατηρούν πάντοτε εαυτό, αλλά να μη γίνηται αυτό υγρόν εσωτερικώς (Σημ 27) . Απόδειξις δε τούτου είναι ότι η γλώσσα δεν αισθάνεται, ούτε όταν είναι κατάξηρος, ούτε όταν είναι λίαν υγρά. Διότι τότε αισθάνεται μόνον το πρώτον υγρόν, καθώς συμβαίνει όταν γευθή τις πρότερον ισχυρόν χυμόν και ύστερον γεύεται άλλον χυμόν, και καθώς συμβαίνει εις τους ασθενείς, εις τους οποίους πάντα φαίνονται πικρά, διότι αισθάνονται διά γλώσσης, ήτις είναι πλήρης εκ τοιαύτης πικράς υγρότητος.

/2. - 4./

5. Τα δε είδη των χυμών, καθώς και τα των χρωμάτων, εν μέρει μεν είναι τα απλά εναντία, το γλυκύ και το πικρόν, εν μέρει δε τα τούτων επακόλουθα εκείνου μεν το λιπαρόν, τούτου δε το αλμυρόν, μεταξύ δε τούτων υπάρχουσι το δριμύ και το αυστηρόν και το στρυφνόν και το οξύ. Αυταί φαίνεται ότι είναι σχεδόν πάσαι αι διαφοραί των χυμών (Σημ 28) . Εν ολίγοις το μεν γευστικόν (η γευστική δύναμις) είναι δυνάμει τοιούτον οίον είναι το γευστόν, γευστόν δε εκείνο το πράγμα, το οποίον καθιστά την αίσθησιν εντελεχώς (πραγματικώς) τοιαύτην, οποίον είναι αυτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περί της αφής. Είναι μία ή περισσότεραι αισθήσεις η αφή; Αναφορά προς τας άλλας αισθήσεις. Γένεται διά μεσολαβήσεως της σαρκός μεταξύ αυτής και των απτών πραγμάτων. Ιδιότητες της σαρκός ως μεσάζοντος στοιχείου.

1. Περί του αντικειμένου της αφής, του απτού, δυνάμεθα να διανοηθώμεν τα αυτά, όπως περί της αφής. Διότι, αν η αφή είναι ουχί μία αλλά περισσότεραι αισθήσεις, ανάγκη και τα υπ' αυτής αισθητά αντικείμενα να είναι πολλά (κατ' είδος). Ζητείται λοιπόν αν η αφή είναι περισσότεραι αισθήσεις ή μία, και ποίον είναι τα αισθητήριον όργανον της απτικής δυνάμεως· είναι τούτο η σαρξ και το ανάλογον μέρος εν τοις άλλοις ζώοις (τα οποία δεν έχουσι σάρκα), ή τούτο μεν δεν είναι η σαρξ, αλλ' αύτη είναι το διάμεσον, το δε κύριον όργανον είναι άλλο τι κείμενον εσωτερικώς;

2. Πάσα αίσθησις φαίνεται ότι διακρίνει μίαν μόνην εναντίωσιν, λ.χ. Η όψις το λευκόν και το μέλαν, η ακοή το οξύ και το βαρύ, και η γεύσις το πικρόν και το γλυκύ. Αλλ' εις την αφήν υπάρχουσι πολλαί εναντιώσεις, θερμόν—ψυχρόν, ξηρόν—υγρόν, σκληρόν—μαλακόν και πολλά άλλα τοιαύτα. Αλλ' εις την απορίαν ταύτην δίδει λύσιν τινά το ότι και εις τας άλλας αισθήσεις υπάρχουσι περισσότεραι εναντιώσεις, π.χ. εν τη φωνή είναι όχι μόνον οξύτης και βαρύτης, αλλά και μέγεθος και μικρότης, και λειότης και τραχύτης φωνής και άλλα τοιαύτα. Υπάρχουσι δε και εις το χρώμα τοιαύται διαφοραί. Αλλ' όμως δεν είναι φανερόν ποίον είναι το ενιαίον αντικείμενον της αφής, όπως είναι φανερόν ότι της ακοής είναι ο ήχος.

3. Είναι άρά γε το αισθητήριον της αφής εσωτερικόν ή όχι, αλλά κατ' ευθείαν η σαρξ αισθάνεται; Περί τούτου φαίνεται ότι ουδεμίαν απόδειξιν παρέχει το ότι η αίσθησις των αντικειμένων γίνεται ευθύς, άμα ταύτα θίγονται. Διότι ιδού· εάν τις ήθελε κατασκευάση και εκτείνη πέριξ της σαρκός πράγμα τι ως είδος μεμβράνης, θα έχη ομοίως την αίσθησιν [190] ευθύς άμα εγγίζη. Και όμως είναι φανερόν ότι το αισθητήριον όργανον δεν είναι η μεμβράνα αύτη· και αν ακόμη αύτη ήθελε γεννηθή ομού με την σάρκα (ή το δέρμα), ακόμη ταχύτερον θα διεπέρα αυτήν η αίσθησις.

4. Διά τούτο το μέρος τούτο του σώματος (η σαρξ) φαίνεται ότι σχετίζεται ούτω προς ημάς, όπως θα διέκειτο ο αήρ, εάν εκ φύσεως απετέλει κύκλον περί ημάς [191]. Διότι θα ενομίζομεν τότε ότι δι' ενός μόνου οργάνου αισθανόμεθα και ήχον και χρώμα και οσμήν, και ότι η όψις, η ακοή, η όσφρησις είναι μία μόνη αίσθησις. Αλλ' όμως επειδή τα διάμεσα, δι' ων γίνονται αι κινήσεις αυταί, είναι διάφορα, και τα ειρημένα αισθητήρια είναι φανερόν ότι είναι διάφορα. Αλλ' ως προς την αφήν τούτο είναι ακόμη άδηλον. Διότι είναι αδύνατον να συσταθή έμψυχον σώμα από αέρα και ύδωρ, αλλά πρέπει πάντοτε να υπάρχη στερεόν τι. Υπολείπεται λοιπόν το ότι το έμψυχον είναι μικτόν εκ γης και των άλλων δύο στοιχείων, όπως φαίνεται ότι είναι η σαρξ και το εν τοις άλλοις ζώοις ανάλογον με αυτήν μέρος. Ώστε αναγκαίως εκ φύσεως το σώμα (η σαρξ) είναι το μεσολαβούν μεταξύ της απτικής δυνάμεως και του απτού αντικειμένου, δι' αυτού δε (του σώματος) γίνονται αι απτικαί αισθήσεις, αίτινες είναι περισσότεραι της μιας.

5. Δεικνύει δε, ότι είναι περισσότεραι αυταί, η αφή επί της επιφανείας της γλώσσης. Διότι διά του αυτού μορίου τούτου αισθάνεται η ψυχή πάντα τα απτά και τον χυμόν. Εάν προσέτι και τα άλλα μέρη της σαρκός είχον αίσθησιν του χυμού, η γεύσις και η αφή θα εθεωρούντο ότι

είναι μία και η αυτή αίσθησις. Αλλά τώρα θεωρούνται ως δύο αισθήσεις, διότι δεν δύνανται να ληφθώσιν αντιστρόφως η μία αντί της άλλης. [192]

6. Δύναταί τις να προβάλη την απορίαν: αφού παν σώμα έχει βάθος, τουτέστι την τρίτην διάστασιν [193], δύο σώματα, μεταξύ των οποίων μεσολαβεί έτερον σώμα, δεν δύνανται να εφάπτωνται αλλήλων. Το υγρόν όμως δεν είναι ασώματον ούτε το γευστόν [194], αλλά πρέπει έκαστον αυτών να είναι ύδωρ (το υγρόν) ή να περιέχη ύδωρ (το ρευστόν).

Τα αντικείμενα όμως, τα οποία εντός του ύδατος υπάρχοντα εφάπτονται αλλήλων, επειδή τα άκρα αυτών δεν είναι ξηρά, έχουσι μεταξύ των ύδωρ, εξ ου είναι πλήρεις αι επιφάνειαι αυτών. Εάν δε τούτο είναι αληθές, αδύνατον είναι πράγμα τι να θίγη άλλο εντός του ύδατος. Το αυτό δε συμβαίνει και εντός του αέρος, διότι ομοίαν έχει σχέσιν ο αήρ προς τα εντός αυτού όντα, οποίαν το ύδωρ προς τα εν τω ύδατι βεβυθισμένα, αλλ' εν τω αέρι απατώμεθα περισσότερον ημείς (οι ζώντες εν ατμοσφαιρικώ μέσω), όπως και των εν τω ύδατι ζώντων διαφεύγει την αντίληψιν, ότι το ρευστόν εφάπτεται του ρευστού αμέσως.

7. Ερωτώμεν προσέτι: καθ' όμοιον τρόπον γίνεται η αίσθησις πάντων των αισθητών, ή άλλων γίνεται άλλως, καθώς τώρα φαίνεται, η μεν γεύσις και η αφή γίνονται δι' αμέσου επαφής των πραγμάτων, αι δε άλλαι αισθήσεις γίνονται μακρόθεν; το τελευταίον τούτο είναι αδύνατον, διότι και το μαλακόν και το σκληρόν αισθανόμεθα δι' άλλου μεσολαβούντος, ομοίως όπως και το ηχητικόν και το ορατόν, και το οσφραντόν· αλλά ταύτα μεν μακρόθεν, εκείνα δε εγγύθεν· διό και διαφεύγει το διάμεσον τούτο την αντίληψιν ημών, διότι αισθανόμεθα πάντα διά τινος μεσολαβούντος σώματος. Αλλ' επί των εγγύς ημών όντων διαφεύγει ημάς η ύπαρξις του μέσου. Και όμως, καθώς είπομεν και πρότερον, και αν ακόμη διά μέσου μεμβράνης ξένης ηθέλομεν αισθάνεσθαι πάντα τα απτά, χωρίς να αντιλαμβανώμεθα ότι μας διαχωρίζει έν διάμεσον, θα ευρισκόμεθα εις την αυτήν σχέσιν καθώς τώρα, ότε είμεθα εντός του ύδατος και του αέρος. Νομίζομεν δήλα δή, ότι απτόμεθα αμέσως των πραγμάτων και ότι ουδέν υπάρχει διάμεσον.

8. Αλλά το διά της αφής αισθητόν, το απτόν, διαφέρει των ορατών και των ηχητικών, διότι τούτων μεν αισθανόμεθα διά του διαμέσου σώματος, ενεργούντος αποτέλεσμά τι εφ' ημών, τας δε απτάς ποιότητας αισθανόμεθα ουχί διά του μεταξύ σώματος (της σαρκός), αλλά μετά του μεταξύ σώματος συγχρόνως, όπως άνθρωπος διά της ασπίδος κτυπηθείς· διότι δεν επάταξεν αυτόν η ασπίς κτυπηθείσα, αλλά συνέβη και οι δύο συγχρόνως να κτυπηθώσι.

9. Γενικώς δε φαίνεται ότι, οποίαν σχέσιν έχουσιν ο αήρ και το ύδωρ προς την όψιν και την ακοήν και την όσφρησιν, τοιαύτην έχει η σαρξ και η γλώσσα προς την αφήν· αύτη είναι προς το απτικόν αισθητήριον ό,τι είναι έκαστον των στοιχείων εκείνων προς τα άλλα όργανα [195]. Εάν δε αυτό το αισθητήριον ήρχετο εις επαφήν με το αντικείμενον, τότε και εις την αφήν όπως και εις τας άλλας αισθήσεις δεν θα ηδύνατο να γίνη αίσθησις, ως λ.χ. όταν θέση τις επί της επιφανείας του όμματος λευκόν σώμα. Και εκ τούτου γίνεται φανερόν, ότι κείται εσωτερικώς το αισθητήριον της αφής. Διότι ούτω μόνον θα συμβαίνη ό,τι και εις τας άλλας αισθήσεις. Όταν δηλ. τα απτά επιτεθώσι και επί του αισθητηρίου της αφής, δεν αισθανόμεθα, αλλά, εάν επιτεθώσιν επί της σαρκός, αισθανόμεθα. Άρα η σαρξ είναι το διάμεσον (μεταξύ) της αφής και του απτού αντικειμένου.

10. Αισθηταί διά της αφής είναι αι διάφοροι ιδιότητες του σώματος ως σώματος· εννοώ δε διαφόρους ιδιότητας εκείνας, αίτινες διακρίνουσι τα στοιχεία, ήτοι θερμόν και ψυχρόν, ξηρόν και υγρόν, περί ων ωμιλήσαμεν πρότερον εν τη πραγματεία περί των Στοιχείων.

11. Το όργανον, όπερ αισθάνεται αυτάς, είναι το της αφής· και το μέρος (του σώματος), εις το οποίον πρώτον υπάρχει η αίσθησις η καλουμένη αφή, είναι δυνάμει τοιούτον, οποίον είναι το απτόν ενεργεία· διότι το αισθάνεσθαι σημαίνει πάσχειν τι, ούτως ώστε το πράγμα το ποιούν έν άλλο να είναι όμοιον με αυτό ενεργεία, δεν το ποιεί τοιούτον ειμή διότι αυτό το άλλο είναι δυνάμει τοιούτον [196]. Και διά τούτο δεν αισθανόμεθα θερμότητα και ψυχρότητα ή σκληρότητα και μαλακότητα εις εκείνο το αντικείμενον, όπερ είναι εξ ίσου με ημάς θερμόν και ψυχρόν, ή σκληρόν και μαλακόν [197], αισθανόμεθα όμως τας υπερβολάς (του θερμού κλπ.), ως εάν η αίσθησις είναι είδος μέσου μεταξύ εναντίων ιδιοτήτων αισθητών. Και διά τούτο αύτη κρίνει τα αισθητά. Διότι ο μέσος όρος δύναται να κρίνη, καθόσον σχετικώς προς εκάστη εκ των άκρων γίνεται το άλλο άκρον. Και όπως εκείνο, όπερ μέλλει να αισθανθή το λευκόν και το μέλαν, δεν πρέπει να είναι κανέν από αυτά ενεργεία, δυνάμει δε και τα δύο (το αυτό δε ισχύει και επί των άλλων αισθήσεων), ούτω και επί της αφής δεν πρέπει το αισθητήριον να είναι ούτε θερμόν ούτε ψυχρόν καθ' εαυτό.

12. Προσέτι δε, όπως η όψις είναι η αίσθησις αμφοτέρων, του ορατού και του αοράτου, ομοίως δε και αι λοιπαί αισθήσεις των οικείων εναντίων, ούτω και η αφή είναι η αίσθησις του απτού και του ανάπτου. Άναπτον δε (μη απτόν) είναι και το έχον ελαχίστην τινά ιδιότητα απτήν, ως έχει λ.χ. ο αήρ, και το έχον καθ' υπερβολήν τοιαύτας

ιδιότητας, καθώς είναι τα καταστρέφοντα την αφήν (λ.χ. λίαν ψυχρόν). Επραγματεύθημεν λοιπόν κεφαλαιωδώς περί εκάστης των αισθήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Γενικά χαρακτηριστικά πασών των αισθήσεων.— Δέχονται τα είδη των αισθητών άνευ της ύλης. — Αναφορά αισθήσεων και των σχετικών αισθητών.— Αιτία αναισθησίας αυτών.— Ουδεμία αίσθησις άνευ ειδικού οργάνου.

1. Γενικώς περί πασών των αισθήσεων πρέπει να παραδεχθώμεν, ότι η αίσθησις είναι εκείνο, το οποίον δέχεται τα αισθητά είδη άνευ της ύλης. Όπως ο κηρός δέχεται το σημείον δακτυλίου άνευ του σιδήρου και του χρυσού, δηλ. άνευ της ύλης του, λαμβάνει δε τον χρυσούν ή χαλκούν τύπον, αλλ' όχι ως χρυσόν ή χαλκόν [198], όμοια πάσχει και η αίσθησις [199] από έκαστον πράγμα, όπερ έχει χρώμα ή χυμόν ή ήχον, όχι όμως ως έκαστον των αντικειμένων τούτων ονομάζεται, αλλά καθ' όσον έχει τοιαύτην ή τοιαύτην ιδιότητα και εμφανίζει μίαν έννοιαν.

2 Το αισθητήριον είναι κατά πρώτον εκείνο, εις το οποίον υπάρχει η τοιαύτη δύναμις, και είναι το αυτό με το αισθητόν, διαφέρει δε αυτού κατά τον τρόπον του είναι. Διότι άλλως και το αισθανόμενον θα ήτο μέγεθος (όπως είναι το αισθητόν). Πλην ο τρόπος του είναι, του αισθανομένου και η αίσθησις δεν είναι μέγεθος, αλλ' αναφορά τις και δύναμις προς το αισθητόν.

3. Φανερόν δ' εκ τούτου είναι και διατί αι υπερβολαί των αισθητών φθείρουσι τα αισθητήρια. Διότι, αν η κίνησις είναι ισχυροτέρα του αισθητηρίου, η αναφορά (ο λόγος, ήτοι η αίσθησις) καταστρέφεται, όπως καταστρέφεται η συμφωνία και η αρμονία, όταν κρούωνται πολύ δυνατά αι χορδαί.

4. Φανερόν ακόμη και διατί τα φυτά δεν αισθάνονται, καίτοι έχουσι μέρος ψυχής και πάσχουσί τι υπ' αυτών των απτών (ψυχρού-θερμού), διότι και ψύχονται και θερμαίνονται. Αίτιον τούτου είναι ότι δεν έχουσι μέσον τι εν εαυτοίς ούτε αρχήν ικανήν να δέχηται τα είδη των αισθητών, αλλά τουναντίον πάσχουσιν υλικώς. [200]

5. Δύναταί τις να ερωτήση, αν δύναται να πάθη υπό οσμής εκείνο, όπερ δεν δύναται να οσφρανθή [201], ή υπό χρώματος το μη δυνάμενον να ιδή· ομοίως δε και περί των άλλων αισθήσεων. Εάν το πράγμα, όπερ

οσφραινόμεθα, είναι η οσμή, αύτη, αν πάντως παράγη τι, την όσφρησιν μόνον παράγει [202] Ώστε ουδέν εκ των αδυνατούντων να οσφρανθώσι δύναται να πάθη τι υπό οσμής. Τα αυτά δυνάμεθα να είπωμεν και περί των άλλων. Αλλά και εκ των δυναμένων να αισθανθώσιν έκαστον δεν αισθάνεται άλλως ειμή κατά την οικείαν αισθητικήν δύναμιν. Τούτο δε αποδεικνύεται και εκ των εξής: Ούτε φως δηλ. και σκότος, ούτε ψόφος ούτε οσμή επενεργούσιν επί των αψύχων σωμάτων, αλλά τα διάμεσα πράγματα, εις τα οποία υπάρχουσιν αι ιδιότητες αυταί, δύνανται να δρώσιν επί των σωμάτων λ.χ. ο αήρ ο συνοδεύων την βροντήν (ουχί η βροντή) διασχίζει το ξύλον.

6. Αι απτικαί όμως ιδιότητες και οι χυμοί επιδρώσιν αμέσως επί των σωμάτων διότι άλλως υπό τίνος ήθελον πάσχει και μεταβάλλεσθαι τα άψυχα; Άρα λοιπόν και αι άλλαι ιδιότητες επενεργούσιν αμέσως επί των σωμάτων; Ή μάλλον ουχί παν σώμα πάσχει αμέσως υπό της οσμής και του ήχου, αλλά τα σώματα τα οποία πάσχουσιν ούτω είναι αόριστα [203] και ουχί μόνιμα, όπως είναι ο αήρ, όστις έχει οσμήν ωσεί έχει πάθει τι; Τι είναι λοιπόν το αισθάνεσθαι οσμήν παρά το πάσχειν τι; το μεν οσφραίνεσθαι βεβαίως σημαίνει αισθάνεσθαι, ο αήρ [204] όμως όταν πάθη τι ταχέως μόνον γίνεται αισθητός εις ημάς (μυρίζει) [205].

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Περί αισθήσεως (τέλος). —Περί φαντασίας. Περί Νου.—Περί κινήσεως.— Γενικαί θεωρίαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Αδύνατον να υπάρχωσιν άλλαι αισθήσεις παρά τας πέντε.— Αδύνατον να υπάρχη ειδική αίσθησις των εις πάσας τας αισθήσεις κοινών, κινήσεως, ηρεμίας, σχήματος, μεγέθους, αριθμού κλπ.— Η διά πολλών αισθήσεων αντίληψις των κοινών ποιεί τας αντιλήψεις βεβαιοτέρας και ακριβεστέρας.

1. Ότι δεν υπάρχει αίσθησις άλλη παρά τας πέντε ταύτας, την όψιν λέγω, την ακοήν, την όσφρησιν την γεύσιν και την αφήν, δύναταί τις να πεισθή εκ των επομένων [206]. Εάν δήλα δή πάντα τα πράγματα, των οποίων οικεία αίσθησις είναι η αφή, τα αισθανώμεθα και εν τη παρούση καταστάσει (διότι πάσας τας ποιότητας ή τα πάθη των απτών ως απτών

αισθανόμεθα διά της αφής) πρέπει αναγκαίως, εάν μας λείπη αίσθησίς τις των απτών, να μας λείπη και αισθητήριόν τι όργανον. Και όσα μεν πράγματα αισθανόμεθα απτόμενοι αυτών αμέσως, τα αισθανόμεθα διά της αφής, την οποίαν συμβαίνει να έχωμεν. Όσα δε αισθανόμεθα διά των μεσολαβούντων στοιχείων και χωρίς να εγγίζωμεν αυτά αμέσως, τα αισθανόμεθα διά των απλών στοιχείων, οία είναι ο αήρ και το ύδωρ.

2. Η κατάστασις είναι τοιαύτη ώστε, εάν δι' ενός μόνου διαμέσου στοιχείου δυνάμεθα να αισθανώμεθα περισσοτέρας αισθητάς ποιότητας, διαφέρουσας μεταξύ των κατά το γένος, πρέπει αναγκαίως ο έχων αισθητήριον ανάλογον προς το τοιούτον διάμεσον στοιχείον αισθήσεως να δύναται να αισθάνηται και πάσας τας διαφέρουσας αισθητάς ποιότητας. Εάν λ.χ. το αισθητήριον σύγκειται εξ αέρος και ο αήρ είναι το διάμεσον τούτο της αισθήσεως ήχου και χρώματος, το αισθητήριον θα αντελαμβάνετο τον ήχον και το χρώμα [207]. Εάν δε πλείονα στοιχεία είναι τα διάμεσα της αισθήσεως των αυτών αισθητών, εάν λ.χ. ο αήρ και το ύδωρ είναι τα διάμεσα του χρώματος (διότι και ο αήρ και το ύδωρ είναι διαφανή), τότε το όργανον το έχον έν μόνον εκ των στοιχείων τούτων θα αισθάνηται το αισθητόν, όπερ δύναται να γίνηται αντιληπτόν διά των δύο.

3. Προσέτι τα αισθητήρια όργανα σύγκεινται μόνον εκ των δύο τούτων απλών σωμάτων, του αέρος και του ύδατος (διότι η μεν κόρη του οφθαλμού αποτελείται εξ ύδατος, η δε ακοή εξ αέρος, και η όσφρησις εκ του ενός ή του άλλου τούτων, το δε πυρ δεν ανήκει εις καμμίαν αίσθησιν ή είναι κοινόν εις πάσας, διότι ουδέν ον υπάρχει έχον αίσθησιν χωρίς να έχη θερμότητα [208]. Η δε γη ή δεν ανήκει εις ουδεμίαν αίσθησιν, ή είναι μεμιγμένη ιδίως με την αφήν. Διά ταύτα δεν υπολείπεται αισθητικόν μέσον άλλο εκτός του ύδατος και του αέρος.

4. Τοιαύτη δε είναι πράγματι η κατάστασις ζώων τινών [209]. Πάσας τας αισθήσεις ταύτας έχουσι τα ζώα τα μη όντα ατελή και ανάπηρα. Διότι φαίνεται ότι και ο ασπάλαξ έχει οφθαλμούς υπό το δέρμα. Ώστε, αν δεν υπάρχη διάφορον τι σώμα [210] και αν δεν υπάρχη πάθος (ιδιότης), όπερ εις ουδέν των ενταύθα σωμάτων ανήκει, ουδεμία αίσθησις είναι δυνατόν να λείπη.

5. Αλλά προσέτι δεν είναι δυνατόν να υπάρχη ιδιαίτερον αισθητήριον των κοινών, τα οποία διά των επί μέρους αισθήσεων αισθανόμεθα κατά συμβεβηκός (ουχί αμέσως καθ' εαυτά), ήτοι κινήσεως, στάσεως, σχήματος, μεγέθους, αριθμού, ενότητος. Διότι πάντα ταύτα αισθανόμεθα διά της κινήσεως [211] ως λ.χ. αισθανόμεθα το μέγεθος διά της κινήσεως· επομένως και το σχήμα, διότι το σχήμα είναι μέγεθός τι.

Την ηρεμίαν αισθανόμεθα εκ της ελλείψεως κινήσεως, τον δε αριθμόν διά της αρνήσεως της συνεχείας και διά των ιδιαιτέρων αισθήσεων, διότι εκάστη των αισθήσεων αισθάνεται το έν [212]. Ώστε είναι φανερόν, ότι είναι αδύνατον να υπάρχη ιδιαιτέρα αίσθησις ενός οιουδήποτε εκ τούτων, λ. χ. της κινήσεως· διότι άλλως θα συνέβαινεν ούτως, όπως τώρα αισθανόμεθα το γλυκύ διά της όψεως [213].

6. Τούτο δε, διότι συμβαίνει να έχωμεν την αίσθησιν των δύο τούτων ιδιοτήτων (του γλυκέος και του χρώματος), διά των οποίων αναγνωρίζομεν το πράγμα ως γλυκύ, όταν αι δύο συμπίπτωσιν είς τι αντικείμενον συγχρόνως, άλλως ουδεμίαν του γλυκέος θα είχομεν αίσθησιν, ή θα ησθανόμεθα κατά συμβεβηκός αισθήματα [214], ως όταν λ.χ. τον υιόν του Κλέωνος αναγνωρίζωμεν ουχί διότι είναι υιός του Κλέωνος, αλλά διότι είναι λευκός, εις το λευκόν δε τούτο ον συνέβη να είναι υιός του Κλέωνος.

7. Των δε κοινών (κινήσεως κ. λ.) έχομεν αίσθησιν κοινήν [215] και δεν τα αισθανόμεθα κατά συμβεβηκός, επομένως δεν είναι ιδιαιτέρα αίσθησις, διότι τότε δεν θα ησθανόμεθα αυτά άλλως ειμή όπως είπομεν ότι βλέπομεν τον υιόν του Κλέωνος. Τα ιδιάζοντα όμως αισθητά εις εκάστην αίσθησιν δύνανται να αισθάνωνται αι άλλαι αισθήσεις κατά συμβεβηκός, ουχί εν τη ιδία φύσει αυτών, αλλά διότι μίαν μόνην αποτελούσιν αίσθησιν αι ιδιότητες εκείναι, ως όταν συγχρόνως γείνη αίσθησις δύο ιδιοτήτων ενός και του αυτού αντικειμένου, ως λ.χ. η χολή είναι πικρά (γεύσις) και ξανθή (χρώμα). Διότι βέβαια δεν είναι δυνατόν η μία εξ αυτών των αισθήσεων να είπη, ότι και αι δύο ιδιότητες είναι έν [216]. Διά τούτο και απατάται τις, εάν τινα ουσίαν ξανθήν υπολαμβάνη ότι είναι χολή.

8. Δύναταί τις να ερωτήση, διατί έχομεν περισσοτέρας αισθήσεις και όχι μίαν μόνην. Βεβαίως όπως ολιγώτερον μας διαφεύγωσι τα επακολουθούντα [217] και τα κοινά, οία είναι η κίνησις και το μέγεθος και ο αριθμός. Διότι, αν η όψις ήτο μόνη και αύτη αντελαμβάνετο μόνον το λευκόν, πάντα τα άλλα θα μας διέφευγον και θα εφανταζόμεθα, ότι χρώμα και μέγεθος είναι τα αυτά, διότι ακολουθούσιν άλληλα συγχρόνως. Αλλά πραγματικώς, επειδή αι κοιναί ιδιότητες, υπάρχουσιν εις διάφορα αισθητά πράγματα, τούτο ποιεί εις ημάς φανερόν, ότι χρώμα και μέγεθος είναι διάφορα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Η κοινή αίσθησις αναγγέλλει ημίν τας αντιλήψεις των πέντε αισθήσεων και γνωρίζει τας διαφοράς των αντικειμένων και τας των αισθήσεων. [218]

1. Επειδή αισθανόμεθα ότι ορώμεν και ακούομεν, αναγκαίως ή διά της όψεως αισθανόμεθα, ότι ορώμεν ή δι' άλλης αισθήσεως. Αλλά τότε η αυτή αίσθησις αύτη θα ορά την όψιν και το αντικείμενον αυτής, το χρώμα. Ώστε ή θα υπάρχωσι δύο αισθήσεις του αυτού πράγματος [219] (του χρώματος) ή αυτή η όψις θα αισθάνηται (θα ορά) εαυτήν.

2. Προσέτι δε, και εάν άλλη τις είναι η αίσθησις της όψεως, ή τούτο θα προβή επ' άπειρον [220] ή η αίσθησις θα είναι αίσθησις εαυτής· ώστε τούτο δέον να παραδεχθώμεν ως προς την πρώτην αίσθησιν [221]. Έχει όμως τούτο την εξής δυσκολίαν: εάν το αισθάνεσθαι διά της όψεως είναι το οράν, οράται δε χρώμα ή το σώμα το έχον χρώμα, τότε, ίνα τις ορά το ορών, αναγκαίως το ορών τούτο θα έχη χρώμα πρώτον πάντων.

3. Φανερόν είναι λοιπόν, ότι το αισθάνεσθαι διά της όψεως δεν δηλοί έν μόνον πράγμα. Διότι, και όταν δεν ορώμεν [222], διακρίνομεν όμως διά της όψεως και το σκότος και το φως, αλλά όχι βέβαια κατά τον αυτόν τρόπον. Προσέτι το ορών υποκείμενον είναι τρόπον τινά χρωματισμένον, διότι εκάστη αίσθησις δέχεται το αισθητόν άνευ της ύλης· διά τούτο, και όταν απομακρυνθώσι τα αισθητά, μένουσι τα αισθήματα και αι φαντασίαι εις τας αισθήσεις (εις την ψυχήν).

4. Η δε ενέργεια του αισθητού αντικειμένου [223] και η ενέργεια της αισθήσεως είναι μία και η αυτή ενέργεια (έν όλον), διαφέρει δε μόνον η ουσία εκάστης αυτών [224] π.χ. ο ήχος ο κατ' ενέργειαν και η ακοή η κατ' ενέργειαν (είναι έν). Διότι είναι βέβαια δυνατόν, καίπερ έχων τις ακοήν, να μη ακούη, όπως και το δυνάμενον να ηχή δύναται να μη ηχή πάντοτε [225]. Αλλά, όταν ενεργή το δυνάμενον να ακούη και ηχή το δυνάμενον να ηχή, τότε η κατ' ενέργειαν ακοή και ο κατ' ενέργειαν ήχος γίνονται συγχρόνως εντελείς και εκ τούτων δύναταί τις να είπη, ότι το μεν είναι άκουσις, το δε ήχησις (ψόφησις).

5. Εάν λοιπόν η κίνησις και η πράξις και το πάθος είναι εις αυτό το κινούμενον ή ποιούμενον πράγμα, εξ ανάγκης και ο ήχος και η ακοή η κατ' ενέργειαν είναι εν τη κατά δύναμιν ακοή [226], διότι η ενέργεια εκείνου, όπερ ποιεί και κινείται, συμβαίνει εις το πάσχον (και κινούμενον) [227]. Διά τούτο δεν είναι αναγκαίον να κινήται αυτό το

κινούν. Διότι καθώς η ποίησις και η πάθησις γίνονται εις το πάσχον αντικείμενον, αλλ' όχι εις το ποιούν, ούτω και η ενέργεια του αισθητού αντικειμένου και η του αισθητικού υποκειμένου γίνεται εις το αισθητικόν ον. Η ενέργεια λοιπόν του ηχητικού είναι ήχος ή ήχησις, η δε του ακουστικού είναι ακοή ή άκουσις. Διότι και η ακοή είναι διττή [228] και ο ήχος είναι διττός.

6. Τα αυτά δε λέγομεν και περί των άλλων αισθήσεων και αισθητών. Αλλά διά τινας αισθήσεις υπάρχουσιν ειδικά ονόματα, ως η ήχησις και η άκουσις, εις άλλας όμως το έν των αντιθέτων δεν έχει ίδιον όνομα· ούτως η ενεργοποίησις της όψεως λέγεται όρασις, αλλ' η του χρώματος δεν έχει όνομα, και η ενέργεια του γευστικού λέγεται γεύσις, αλλ' η του χυμού είναι ανώνυμος.

7. Επειδή δε μία είναι η ενέργεια του αισθητού και η του αισθητικού, διαφέρει δε μόνον η ουσία (έννοια) των δύο πραγμάτων, αναγκαίως φθείρονται και διατηρούνται συγχρόνως η ούτω λεγομένη (κατ' ενέργειαν) ακοή και ήχος [229] και χυμός και γεύσις και τα άλλα ομοίως. Τούτο όμως δεν συμβαίνει αναγκαίως εις τα κατά δύναμιν λεγόμενα [230].

8. Αλλ' οι αρχαιότεροι [231] φυσικοί δεν ισχυρίζοντο καλώς νομίζοντες, ότι άνευ όψεως δεν υπάρχει ούτε λευκόν ούτε μέλαν, ουδέ χυμός άνευ γεύσεως. Εν μέρει έλεγον ορθά, εν μέρει δε όχι· διότι, επειδή αι αισθήσεις και τα αισθητά λέγονται διττώς, άλλα μεν κατά δύναμιν, άλλα δε κατ' ενέργειαν, διά τα κατά δύναμιν είναι ορθόν το υπ' αυτών λεχθέν, αλλά διά τα κατ' ενέργειαν δεν ισχύει. Αλλά εκείνοι εφήρμοζον τούτο απλώς (απολύτως) εις πράγματα, τα οποία δεν λέγονται απλώς (απολύτως).

9. Εάν δε η αρμονία είναι φωνή τις και αν η φωνή (ο ήχος) και η ακοή είναι καθ' ένα τρόπον έν (και κατ' άλλον τρόπον δεν είναι έν) [232], και αν έτι η συμφωνία είναι μερών αναφορά, κατ' ανάγκην και η ακοή είναι αναφορά μερών. Διά τούτο δε και μηδενίζει την ακοήν πάσα υπερβολή του οξέος και του βαρέος, ομοίως δε η των χυμών μηδενίζει την γεύσιν, και την όψιν μηδενίζουσι τα υπερβολικώς λαμπρά ή σκοτεινά χρώματα, και την όσφρησιν αι ισχυραί οσμαί, είτε γλυκείαι είτε αηδείς, διότι η αίσθησις είναι αναφορά τις [233]. Διά τούτο τα πράγματα είναι ευάρεστα, όταν καθαρά όντα και αμιγή ανάγωνται εις την προσήκουσαν αυτοίς αναλογίαν, ως λ.χ. το οξύ και το γλυκύ ή το αλμυρόν και εις την αφήν το θερμόν και το ψυχρόν τότε μόνον ταύτα είναι ευάρεστα. Εν γένει δε το μίγμα είναι η συμφωνία μάλλον παρά το οξύ ή το βαρύ μόνα. Η αίσθησις είναι η αναφορά αυτών. Πάσα δε υπερβολή προξενεί άλγος ή καταστρέφει το όργανον.

10. Εκάστη λοιπόν των αισθήσεων είναι αίσθησις του αισθητού αντικειμένου αυτής, υπάρχει εις το αισθητήριον αυτής ως τοιούτον και διακρίνει τας διαφόρους ποιότητας του αισθητού αντικειμένου αυτής. Λ.χ. Η όψις κρίνει το λευκόν και το μέλαν [234] η δε γεύσις το γλυκύ και το πικρόν ούτω δε και αι άλλαι. Επειδή δε διακρίνομεν το λευκόν και το γλυκύ [235] και εκάστην των αισθητών ποιοτήτων διά της σχέσεως της προς μερικήν αίσθησιν, διά τίνος άρά γε μέσου αισθανόμεθα και ότι διαφέρουσιν αλλήλων αυταί αι αισθηταί ιδιότητες; Αναγκαίως διά τίνος αισθήσεως, διότι ταύτα είναι αισθητά [236].

11. Εκ τούτων γίνεται φανερόν, ότι δεν είναι η σαρξ το έσχατον όργανον της αισθήσεως. Διότι άλλως το κρίνον υποκείμενον έπρεπεν αναγκαίως να διακρίνη αντικείμενόν τι θίγον αυτό [237]. Αλλ' ούτε πάλιν διά κεχωρισμένων αισθήσεων δύναταί τις να κρίνη, ότι το γλυκύ (ο χυμός) είναι διάφορον του λευκού (χρώματος) αλλά πρέπει και αι δύο αυταί ιδιότητες να είναι φανεραί εις μίαν και την αυτήν αίσθησιν. Διότι άλλως θα ήτο ως εάν εγώ μεν ησθανόμην το έν πράγμα, συ δε το άλλο. Και ούτω θα εγίνετο φανερόν ότι ταύτα είναι διάφορα. Άρα πρέπει μία μόνη δύναμις να λέγη ότι ταύτα είναι διάφορα· διότι το γλυκύ είναι πράγματι διάφορον από το λευκόν. Λέγει άρα τούτο η αυτή δύναμις, ώστε όπως το λέγει, ούτω το νοεί και το αισθάνεται.

12. Ότι λοιπόν δεν είναι δυνατόν με χωρισμένας αισθήσεις να κρίνωμεν χωριστά πράγματα είναι φανερόν, ότι δε ούτε εις κεχωρισμένον χρόνον δυνάμεθα να κρίνωμεν είναι φανερόν εκ τούτων. Διότι όπως το αυτό ον [238] εν ημίν λέγει ότι το αγαθόν και το κακόν είναι διάφορα, ούτω λέγει [239] ότι το έν είναι διάφορον του άλλου καθ' ην στιγμήν (ότε) λέγει ότι είναι διάφορον. Το δε ότε δεν λαμβάνω εδώ κατά συμβεβηκός, εννοώ δηλ. ότι το τώρα λ.χ. εν τη φράσει: λέγω τώρα ότι είναι διάφορον, δεν λέγω, ότι**τώρα** ότε ομιλώ είναι διάφορον, αλλά το αυτό εφαρμόζεται εις το πράγμα, λέγω δηλ. τώρα και άμα λέγω ότι τώρα είναι αυτά διάφορα, λέγω άρα ότι συνάμα υπάρχουσι ταύτα. Ώστε τα δύο είναι αχώριστα και εις αχώριστον χρόνον [240].

13. Αλλά είναι αδύνατον να λαμβάνη συγχρόνως εναντίας κινήσεις το αυτό πράγμα [241] καθ' ο ον αδιαίρετον και εις χρόνον αδιαίρετον. Διότι, εάν το γλυκύ κινή την αίσθησιν ή την νόησιν κατά τούτον τον τρόπον, το πικρόν τας κινεί κατ' εναντίον [242] και το λευκόν κατ' άλλον διάφορον τρόπον. Είναι λοιπόν το κρίνον αριθμητικώς αδιαίρετον άμα και αχώριστον [243], αλλά κεχωρισμένον κατά τον τρόπον της υπάρξεώς του [244]. Τότε δύναται κατά τινα τρόπον ως διαιρετόν να αισθάνηται τα διηρημένα [245] και κατ' άλλον ως αδιαίρετον να αισθάνηται τα αδιαίρετα, διότι κατά μεν την ουσίαν είναι διαιρετόν, κατά δε τον

τόπον και τον αριθμόν είναι αδιαίρετον [246] · ή δεν είναι δυνατόν τούτο; Διότι δυνάμει [247] το αυτό και αδιαίρετον πράγμα δύναται να περιέχη εναντίας ιδιότητας, κατά την ενέργειαν όμως όχι, αλλά, όταν είναι ενεργεία, γίνεται διαιρετόν (χωρίζεται) και δεν είναι δυνατόν να είναι λευκόν άμα και μέλαν. Ώστε λοιπόν ούτε τα αισθητά είδη (του μέλανος και του λευκού) δύνανται να πάσχωσι τα εναντία ταύτα, αν η αίσθησις και η νόησις είναι τοιαύτα είδη.

/14./

15. Αλλ' ενταύθα συμβαίνει μάλλον ό,τι και εις την στιγμήν (σημείον), ως καλούσι τινες αυτήν, ήτις είναι αδιαίρετος καθ' όσον είναι μία και διαιρετή καθ' όσον είναι δύο [248]. Καθό λοιπόν αδιαίρετος η κρίνουσα αρχή είναι μία και σύγχρονος με την αίσθησιν, καθό δε διαιρετή δεν είναι έν, διότι το αυτό σημείον μεταχειρίζεται δις [249] και συγχρόνως. Καθ' όσον λοιπόν μεταχειρίζεται το άκρον (της συναντήσεως) ως δύο, διακρίνει δύο πράγματα, και ταύτα είναι κεχωρισμένα προς αυτήν ως κεχωρισμένην δύναμιν˙[250]. Αλλά, καθ' όσον θεωρεί το σημείον ως έν, αύτη κρίνει μεμονωμένως και συγχρόνως με την αίσθησιν. Περί της αρχής λοιπόν, καθ' ην λέγομεν ότι το ζώον είναι αισθητικόν, αρκούσιν οι ρηθέντες προσδιορισμοί [251].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Περί φαντασίας.— Η αίσθησις και η νόησις διαφέρουσιν αλλήλων.— Πλάναι αρχαιοτέρων φιλοσόφων. — Διαφοραί φαντασίας από των άλλων δυνάμεων, αισθήσεως, επιστήμης, νου, δόξης. —Φύσις της φαντασίας.— Αναφοραί αυτής προς την αίσθησιν.

1. Επειδή την ψυχήν ορίζουσι κυρίως διά δύο διάφορων χαρακτηριστικών, ήτοι διά της τοπικής κινήσεως και εξ άλλου διά της νοήσεως, της κρίσεως και της αισθήσεως, νομίζεται ότι και το νοείν και το φρονείν είναι είδος τι αισθήσεως, διότι και κατά τας δύο ταύτας ενεργείας η ψυχή κρίνει και γινώσκει τι εκ των όντων. Και οι αρχαίοι δε έλεγον ότι είναι το αυτό η νόησις και η αίσθησις. Ούτως ο Εμπεδοκλής είπεν ότι,«Όταν είναι παρόν (το πράγμα), αυξάνεται η φρόνησις των ανθρώπων» και αλλαχού «Εκ τούτου συμβαίνει εις αυτούς πάντοτε να σκέπτωνται περί πραγμάτων διαφόρων». Το αυτό δηλούσι και τα του Ομήρου «Τοιούτος είναι ο νους».

2. Πάντες δήλα δή ούτοι υπολαμβάνουσιν, ότι η νόησις είναι σωματικόν τι καθώς η αίσθησις, και ότι το όμοιον αισθάνεται και νοεί το όμοιον, ως είπομεν εν αρχή της πραγματείας ταύτης. Και όμως ούτοι έπρεπε συγχρόνως να είπωσι και πώς απατάται η ψυχή [252], διότι η απάτη είναι συνηθεστέρα εις τα ζώα, και η ψυχή αυτών περισσότερον χρόνον ευρίσκεται εν τη απάτη. Δι' ο κατά την θεωρίαν ταύτην ή πρέπει, καθώς λέγουσί τινες, πάντα όσα φαίνονται, να είναι αληθή ή πρέπει άλλως η θίξις του ανομοίου να είναι η απάτη, διότι αύτη είναι η γνώμη η εναντία προς το ότι το όμοιον γνωρίζει το όμοιον. Φαίνεται δε ότι εν τη περιπτώσει ταύτη και η απάτη και η γνώσις των εναντίων είναι η αυτή [253].

3. Ότι λοιπόν δεν είναι το αυτό πράγμα η αίσθησις και η νόησις, είναι φανερόν διότι της μεν αισθήσεως μετέχουσι πάντα τα ζώα, της δε νοήσεως ολίγα [254] μόνον. Αλλ' ούτε κατά τούτο είναι το αυτό με την αίσθησιν η νόησις, εν η διορίζονται το ορθόν και το μη ορθόν, και η μεν ορθή νόησις είναι φρόνησις και επιστήμη και αληθής δόξα [255], η δε μη ορθή νόησις τα εναντία τούτων. Δήλα δή η μεν αίσθησις, όταν αισθάνηται των ιδίων αντικειμένων, είναι πάντοτε αληθής και υπάρχει εις πάντα τα ζώα, αλλά δύναταί τις να διανοήται και ψευδώς και η δύναμις αύτη, η διάνοια, δεν υπάρχει εις κανέν ζώον, εις το οποίον δεν υπάρχει και ο λόγος.

4. Και η φαντασία δε είναι διάφορος και της αισθήσεως και της διανοίας, και δεν γίνεται μεν άνευ αισθήσεως, αλλά και άνευ αυτής (της φαντασίας) δεν υπάρχει σύλληψις. [256] Είναι δε φανερόν ότι η φαντασία και η σύλληψις διαφέρουσι. Διότι το πάθος τούτο, η φαντασία, εξαρτάται εξ ημών, και, όταν θέλωμεν, δυνάμεθα να φανταζώμεθα (διότι δυνάμεθα έμπροσθεν των οφθαλμών ημών ν' ανακαλέσωμεν οιονδήποτε αντικείμενον, καθώς μεταχειρίζονται εικόνας εις την μνημονικήν τέχνην). Αλλά να δοξάζωμεν [257] δεν εξαρτάται εξ ημών, διότι αναγκαίως πάσα δόξα (γνώμη) είναι ή ψευδής ή αληθής [258]. Προσέτι δε, όταν η δόξα ημών αναφέρηται εις τι δεινόν ή φοβερόν, ευθύς συμπάσχομεν, ομοίως δε συμπάσχομεν και όταν συλλάβωμεν θαρραλέον τι. Αλλ' ως προς την φαντασίαν ευρισκόμεθα ούτως, ως εάν βλέπωμεν έν τινι ζωγραφιά πράγματα φοβερά ή θαρραλέα.

5. Υπάρχουσι δε και αυτής της υπολήψεως διαφοραί η επιστήμη και η δόξα και η φρόνησις και τα εναντία τούτων . Αλλά περί των διαφόρων σημασιών αυτών θα ομιλήσωμεν αλλαχού. Περί δε της νοήσεως, επειδή είναι διάφορος της αισθήσεως, και έν τινι σημασία φαίνεται ότι είναι φαντασία, κατ' άλλην δε σύλληψις, πρώτον θα ομιλήσωμεν περί φαντασίας και έπειτα περί της συλλήψεως.

6. Εάν η φαντασία είναι η δύναμις, διά της οποίας λέγομεν ότι φάντασμά τι (εικών) μας εμφανίζεται, και αν τούτο λέγωμεν ουχί μεταφορικώς, τότε η φαντασία είναι μία δύναμις ή μία έξις εξ εκείνων, διά των οποίων κρίνομεν και γινώσκομεν το αληθές ή το ψευδές. Τοιαύται δε δυνάμεις είναι η αίσθησις, η δόξα, η επιστήμη και ο νους. Ότι δε η φαντασία δεν είναι αίσθησις, είναι φανερόν εκ των επομένων. Η αίσθησις δηλ. είναι η δύναμις ή ενέργεια, ως η όψις και η όρασις. Αλλά και χωρίς να υπάρχη τις εκ τούτων των όρων λειτουργεί η φαντασία. Τοιαύτα είναι τα φαντάσματα, τα οποία συμβαίνουν κατά τους ύπνους (όνειρα) [259]. Έπειτα η αίσθησις είναι πάντοτε παρούσα, η φαντασία όμως ουχί. Εάν δε η φαντασία ήτο το αυτά με την κατ' ενέργειαν αίσθησιν, τότε θα υπήρχεν εις πάντα τα ζώα, αλλά δεν φαίνεται αληθές τούτο· π.χ. δεν υπάρχει εις τον μύρμηκα, εις την μέλισσαν ή εις τον σκώληκα. Προσέτι αι μεν αισθήσεις είναι πάντοτε αληθείς, τα δε φαντάσματα είναι ως επί το πλείστον ψευδή. Έπειτα, όταν η κατ' ενέργειαν αίσθησις ημών είναι ακριβής ως προς το αισθητόν αντικείμενον, δεν λέγομεν ότι φανταζόμεθα, ότι τούτο είναι λ.χ. άνθρωπος, αλλά ούτω λέγομεν μόνον όταν δεν αισθανώμεθα σαφώς· τότε η αίσθησις δύναται να είναι αληθής ή ψευδής. Και προσέτι, ως και πρότερον είπομεν, αι εικόνες μας εμφανίζονται, και όταν κλείωμεν τα όμματα.

/7./

8. Αλλά προσέτι η φαντασία δεν είναι ούτε εκ των πάντοτε αληθευουσών δυνάμεων, οίαι είναι η επιστήμη ή ο νους· διότι η φαντασία δύναται να είναι και ψευδής· λείπεται λοιπόν να ίδωμεν αν είναι δόξα, διότι γίνεται και δόξα αληθής και δόξα ψευδής. Αλλά την δόξαν (γνώμην) παρακολουθεί η πίστις, διότι δεν είναι δυνατόν έχων τις μίαν γνώμην να μη πιστεύη εις την γνώμην του. Αλλά πίστις δεν υπάρχει εις κανέν των κατωτέρων ζώων, ενώ φαντασία υπάρχει εις πολλά. [Προσέτι, αν εις πάσαν δόξαν ακολουθή η πίστις, εις την πίστιν ακολουθεί η πεποίθησις και εις την πεποίθησιν παρακολουθεί ο λόγος· αλλ' όμως είς τινα των ζώων υπάρχει η φαντασία, ουχί όμως ο λόγος].

9. Είναι λοιπόν φανερόν ότι η φαντασία δεν είναι ούτε δόξα ηνωμένη μετ' αισθήσεως ούτε δόξα (ερχομένη) διά της αισθήσεως, ούτε συμπλοκή δόξης και αισθήσεως [260]. Και διά ταύτα είναι φανερόν, ότι η δόξα δεν είναι δόξα άλλου πράγματος ειμή εκείνου, το οποίον είναι και της αισθήσεως αντικείμενον, θέλω να είπω λ.χ. ότι η φαντασία του λευκού είναι η συμπλοκή δόξης του λευκού και αισθήσεως του λευκού, αλλ' ουχί συμπλοκή δόξης του αγαθού και αισθήσεως του λευκού. Η

φαντασία ούτως είναι δόξα περί εκείνου, όπερ αισθάνεταί τις ουχί κατά συμβεβηκός [261].

10. Αλλά πάλιν έχομεν και εικόνας ψευδείς πραγμάτων, περί των οποίων συγχρόνως έχομεν αληθή σύλληψιν, π.χ. φαίνεται μεν ο ήλιος έχων ενός ποδός διάμετρον, αλλ' όμως πιστεύεται ότι είναι μεγαλύτερος της γης. Δέον λοιπόν ή να βάλη τις κατά μέρος την αληθή γνώμην του ην είχε περί του πράγματος (χωρίς όμως τούτο να μεταβληθή και χωρίς ούτος να λησμονήση την γνώμην του ή να μεταβάλη αυτήν) ή αν την έχη ακόμη, αναγκαίως η αυτή γνώμη είναι αληθής άμα και ψευδής [262]. Αλλά ψευδής θα εγίνετο γνώμη τις, ότε απαρατηρήτως ήθελε μεταβληθή το πράγμα [263]. Η φαντασία λοιπόν δεν είναι ούτε μία των ειρημένων δυνάμεων, ούτε εξ αυτών αποτελείται.

11. Αλλ' επειδή δύναται πράγμα τι κινηθέν να κινήση άλλο, η δε φαντασία φαίνεται ότι είναι κίνησίς τις, ήτις δεν γίνεται άνευ αισθήσεως, αλλά μόνον εις όντα αισθανόμενα και προς πράγματα των οποίων δύναται να γίνη αίσθησις, και επειδή είναι δυνατόν να γίνη κίνησις μόνον υπό της ενεργείας της αισθήσεως, η κίνησις δε αύτη πρέπει να είναι ίση με την δύναμιν της αισθήσεως, διά τούτο η φαντασία, δύναταί τις ειπείν, είναι κίνησις, ήτις ούτε άνευ αισθήσεως ούτε εις μη αισθανόμενα όντα δύναται να υπάρχη. Προσέτι πολλά δύναται να πράξη και να πάθη διά ταύτην το υποκείμενον το έχον αυτήν, και τέλος αύτη δύναται να είναι και αληθής και ψευδής.

12. Τούτο [264] δε συμβαίνει διά τους εξής λόγους. Το αίσθημα των πραγμάτων, τα οποία ιδιάζουσιν εις εκάστην των αισθήσεων, είναι αληθές ή έχει ολίγιστον το ψεύδος. Δεύτερον το αίσθημα δύναται να αναφέρηται εις το συμβεβηκός, και τότε δύναται να ψεύδηται (να πλανάται). Ότι π.χ. πράγμα τι είναι λευκόν αληθεύει, αν όμως προστεθή, ότι το λευκόν αντικείμενον είναι τούτο ή άλλο τι πράγμα, γεννάται απάτη. Τρίτον πλάνη γεννάται επί των κοινών ιδιοτήτων εις πάσας τας αισθήσεις και επί εκείνων τα οποία επακολουθούσιν εις τα συμβεβηκότα, εν οις περιέρχονται ιδιαίτεραι ιδιότητες, εννοώ π.χ. κίνησιν και μέγεθος, τα οποία είναι συμβεβηκότα των αισθητών αντικειμένων, και ως προς τα οποία προ πάντων είναι δυνατόν να απατηθή τις υπό της αισθήσεως.

13. Αλλ' η κίνησις η γινομένη υπό της ενεργείας της αισθήσεως θα διαφέρη κατά τα τρία ταύτα είδη αισθήσεως (τα εξής). Η μεν πρώτη κίνησις η προερχομένη εκ της αισθήσεως [265] παρούσης είναι αληθής· αι δε άλλαι δύο, είτε παρόν είναι το αισθητόν είτε όχι, δύνανται να είναι ψευδείς, αλλά μάλιστα όταν το αισθητόν είναι μακράν. Εάν λοιπόν η

φαντασία ουδέν άλλο περιέχη παρά τα ειρημένα, και αν είναι αύτη ό,τι ελέχθη, δύναται να ορισθή, ότι η φαντασία είναι κίνησις γινομένη (εν τη ψυχή) υπό της ενεργεία αισθήσεως.

14. Επειδή δε η όψις είναι η κατ' εξοχήν αίσθησις, διό η φαντασία έλαβε το όνομά της εκ του φάους (φωτός), διότι είναι αδύνατον να ίδωμεν άνευ φωτός.

15. Και επειδή αι εικόνες της φαντασίας εμμένουσιν (εν τη ψυχή) και είναι όμοιαι με τα αισθήματα, πολλά ένεκεν αυτών πράττουσι τα ζώα, άλλα μεν διότι δεν έχουσι νουν, π.χ. τα κατώτερα ζώα, άλλα δε, ως οι άνθρωποι, διότι ενίοτε επισκοτίζεται ο νους αυτών υπό του πάθους, ή των νόσων ή του ύπνου. Περί της φαντασίας λοιπόν τι είναι και διά τι είναι αύτη ας αρκέσωσι τα ειρημένα [266]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Περί του νου. — Αναφοραί νου και αισθήσεως.— Ο νους είναι προς τα νοητά ό,τι η αίσθησις προς τα αισθητά = δεκτικός ειδών. Αλλ' ο νους είναι απαθής και χωριστός των αισθητών. — Διαφοραί νου και αισθήσεως.— Λίαν σφοδρά αίσθησις δεν είναι αντιληπτή, όσω όμως μάλλον νοητόν το αντικείμενον, τόσω μάλλον καταληπτόν υπό του νου.— Ο νους δυνάμει είναι τα νοητά.— Ο νους δύναται να νοή εαυτόν. [267]

1. Περί δε του μέρους της ψυχής, διά του οποίου αύτη γινώσκει και διανοείται, είτε το μέρος τούτο είναι χωριστόν [268] είτε δεν είναι χωριστόν κατά μέγεθος (πραγματικώς) αλλά κατά λόγον (υπό της νοήσεως), ανάγκη να εξετάσωμεν τι έχει ως διακριτικόν[269] γνώρισμα και πώς γίνεται η νόησις.

2. Αν η νόησις είναι καθώς η αίσθησις, ή είναι πάθος τι [270] όπερ ενεργεί το νοητόν αντικείμενον, ή είναι άλλο τι τοιούτον.

3. Πρέπει λοιπόν να είναι απαθής μεν [271], ικανή όμως να δέχηται το είδος (των ιδίων αντικειμένων) και δυνάμει να είναι όμοια (με το πράγμα) αλλ' ουχί αυτό το πράγμα, και όπως η αίσθησις είναι προς τα αισθητά, τοιαύτην σχέσιν πρέπει και ο νους να έχη προς τα νοητά. Αναγκαίως άρα ο νους, επειδή νοεί πάντα τα όντα, είναι αμιγής (χωριστός από τα όντα), καθώς λέγει ο Αναξαγόρας, ίνα δεσπόζη, τούτ' έστιν ίνα γνωρίζη αυτά. Διότι ο νους εμποδίζει και αποκλείει παν στοιχείον, όπερ είναι ξένον και συνεμφανίζεται, ώστε η φύσις αυτού

ουδεμία άλλη είναι ειμή αύτη, ότι δηλ. είναι δύναμις ή δυνατός (να περιλάβη τας φύσεις και τα είδη πάντων των άλλων). Άρα ο ονομαζόμενος νους της ψυχής (λέγω δε νουν εκείνο δι' ου η ψυχή διανοείται και πλάττει συλλήψεις) δεν είναι ενεργεία ουδέν εκ των όντων, πριν να νοήση αυτό [272].

4. Διά τούτο δεν είναι εύλογον (να δεχθώμεν) ότι είναι μεμιγμένος με το σώμα [273], διότι άλλως θα ελάμβανε ποιότητά τινα, θα εγίνετο ψυχρός ή θερμός (ως σώμα) ή θα ήτο όργανόν τι, όμοιον με αισθητήριον. Αλλ' ουδέν τοιούτον είναι ο νους. Και ορθώς λέγουσιν [274] ότι η ψυχή είναι τόπος των ειδών, πλην ούτε ολόκληρος η ψυχή είναι τοιαύτη, αλλά μόνον η νοητική ψυχή, ούτε είναι εντελέχεια τα είδη (αι ιδέαι), αλλά δυνάμει [275].

5. Είναι δε φανερόν και εκ των αισθητηρίων και εκ της αισθήσεως, ότι δεν είναι όμοιαι η απάθεια του αισθητικού μέρους της ψυχής και η του νοητικού. Διότι η μεν αίσθησις δεν δύναται να αισθάνηται το αισθητόν, όταν τούτο ενεργή σφοδρώς, λ.χ. ούτε ήχον ακούει, όταν ηχώσι μεγάλοι ήχοι, ούτε χρώματα βλέπει, όταν είναι λίαν ζωηρά, ούτε οσμάς αισθάνεται, όταν είναι λίαν δυναταί. Αλλ' ο νους, όταν νοήση τι σφοδρά νοητόν (βαθύ νόημα), ουχί ολιγώτερον, αλλά περισσότερον νοεί τας μικροτέρας λεπτομέρειας. Διότι η μεν αισθητική δύναμις δεν υπάρχει άνευ του σώματος, ο δε νους είναι χωριστός από του σώματος [276].

6. Όταν δε ο νους νοών γείνη έκαστον των νοητών ούτως, όπως λέγεται επιστήμων ο κατ' ενέργειαν επιστήμων [277], τούτο δε συμβαίνει, όταν δύναται ούτος να ενεργή [278] δι' εαυτού μόνου, είναι μεν ο νους και τότε κατά τινα τρόπον δυνάμει, αλλ' όχι ομοίως, όπως πριν να μάθη ή εύρη το αντικείμενον [279], διότι αυτός ούτος τότε δύναται να νοή εαυτόν [280].

7. Επειδή δε άλλο είναι αισθητόν τι μέγεθος και άλλο το είδος, η ουσία του μεγέθους, άλλο ύδωρ τι αισθητόν και άλλο το είδος (η φύσις) του ύδατος· ομοίως δε και εις πολλά άλλα (αλλ' ουχί εις πάντα, διότι είς τινα είναι τα αυτά), το είδος της σαρκός και την αισθητήν σάρκα η ψυχή κρίνει ή δι' άλλου μέρους έκαστον χωριστά ή διά του αυτού, άλλως όμως έχοντος [281]. Διότι η μεν σαρξ αύτη δεν υπάρχει άνευ της ύλης [282], αλλά, όπως η σιμότης (της ρινός) [283], είναι τούτο το μερικόν πράγμα εις τούτο το πράγμα. Διά της αισθήσεως λοιπόν η ψυχή διακρίνει το θερμόν και το ψυχρόν και εκείνας τας ποιότητας, των οποίων αναφορά και ένωσις είναι η σαρξ. Την έννοιαν (φύσιν) όμως της σαρκός κρίνει η δι' άλλης δυνάμεως, ήτις είναι διάφορος και

χωριστή [284] ή όπως κεκλασμένη γραμμή (Σημ 29) αναφέρεται προς εαυτήν, όταν εκταθή.

8. Το ευθύ [285] θεωρούμεν εις τα κατ' αφαίρεσιν όντα (τα μαθηματικά), όπως το σιμόν, διότι συνδέονται μετά της υλικής συνεχείας (του σώματος). Αλλ' ως προς την έννοιαν ή το είδός τινος, εάν είναι διάφορα η έννοια του ευθέος και το ευθύ πράγμα (και είναι όντως δύο πράγματα), άλλη δύναμις κρίνει αυτήν. Η ψυχή λοιπόν κρίνει εις τας δύο περιπτώσεις δι' άλλης δυνάμεως ή διά μιας διαφοροτρόπως διακειμένης. Και εν γένει, όπως υπάρχουσι πράγματα χωριστά (αφηρημένα) από της ύλης, ούτως είναι και τα του νου.

9. Δύναταί τις να ερωτήση: αν ο νους είναι απλούς και απαθής και ουδέν κοινόν έχη με οιονδήποτε άλλο πράγμα, καθώς λέγει ο Αναξαγόρας, πώς δύναται να νοή, αν η νόησις (το νοείν) είναι πάθος (πάσχειν) τι; Διότι μόνον καθ' όσον υπάρχει κοινόν τι μεταξύ δύο τινών φαίνονται, ότι το μεν ποιεί, το δ' άλλο πάσχει [286].

10. Προσέτι ερωτάται, αν ο νους είναι και αυτός νοητός (αντικείμενον νοήσεως). Εάν είναι νοητός, τότε ή θα υπάρχη εις τα άλλα πράγματα [287], εκτός εάν είναι νοητός κατά τρόπον διάφορον αυτών και το νοητόν αντικείμενον είναι έν μόνον πράγμα κατά το είδος,—ή άλλως ο νους έχει μικτήν τινα σύνθεσιν [288], η οποία τον καθίστα νοητόν, όπως τα άλλα πράγματα [289].

11. Αλλά «το μεν πάσχειν κατ' αναφοράν [290] προς κοινόν στοιχείον» έχει ανωτέρω διακριθή και ορισθή, ότι ο νους είναι τρόπον τινά δυνάμει τα νοητά, αλλά πριν να νοήση δεν είναι ουδέν εντελεχώς, και ούτω πρέπει να συμβαίνη, όπως εις πινάκιον, εις το οποίον τίποτε δεν υπάρχει πραγματικώς γεγραμμένον. Και τούτο ακριβώς συμβαίνει εις τον νουν [291].

12. Και αυτός είναι αντικείμενον νοήσεως (νοητός) καθώς τα άλλα νοητά πράγματα [292]. Διότι εις τα άυλα ταύτα όντα το νουν ον και το νοούμενον είναι το αυτό πράγμα. Η θεωρητική επιστήμη [293] και το ούτως γινωσκόμενον αντικείμενον είναι έν και το αυτό. Ανάγκη όμως να εξετασθή διά τίνα αιτίαν δεν νοεί πάντοτε [294]. Αλλ' εις τα πράγματα τα έχοντα ύλην έκαστον αυτών είναι μόνον δυνάμει νοητόν [295], ώστε εις ταύτα μεν δεν είναι στοιχείον ο νους [296], διότι ο νους είναι δύναμις των πραγμάτων τούτων άνευ της ύλης των, ενώ εις αυτόν τον νουν υπάρχει το αντικείμενον της νοήσεως [297].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Ο νους είναι διττός, ο μεν ως ύλη, ο δε το αίτιον. — Ο ποιητικός νους είναι απαθής και αθάνατος.— Ο παθητικός είναι φθαρτός, αναγκαίος όμως προς νόησιν.

1. Όπως εις άπασαν την φύσιν υπάρχει αφ' ενός μεν η ύλη [298] εις έκαστον γένος όντων (και τούτο είναι ό,τι είναι δυνάμει πάντα ταύτα τα όντα), αφ' ετέρου δε το αίτιον και το ποιούν, διότι πάντα ποιεί (η αιτία), οποίαν σχέσιν η τέχνη έχει προς την ύλην ούτω πρέπει αναγκαίως να υπάρχωσιν εν τη ψυχή [299] αι δύο αύται διαφοραί. Και τοιούτος είναι ο νους, διότι αφ' ενός μεν [300] γίνεται πάντα τα πράγματα, αφ' ετέρου δε ποιεί πάντα ως έξις (ικανότης) τοιαύτη, οποία είναι το φως. Διότι και το φως τρόπον τινά τα δυνάμει όντα χρώματα ποιεί ενεργεία χρώματα [301]. Και ούτος ο νους είναι χωριστός [302] και απαθής και αμιγής (με άλλο) και κατά την ουσίαν του είναι ενέργεια.

2. Διότι πάντοτε το ποιούν είναι ανώτερον του πάσχοντος και η αρχή (το αίτιον) είναι ανωτέρα της ύλης. Η εν ενεργεία γνώσις είναι το αυτό με το αντικείμενόν της (το επιστητόν). Αλλ' η κατά δύναμιν επιστήμη είναι μεν χρονικώς προτέρα εν τω ατόμω [303]. Απολύτως όμως θεωρουμένη δεν είναι προτέρα χρονικώς. Δεν είναι όμως τοιούτος ο νους ώστε άλλοτε μεν νοεί, άλλοτε δε δεν νοεί [304]. Μόνον όταν χωρισθή ο νους, τότε μόνον είναι όντως ό,τι είναι, και ούτος μόνος είναι αθάνατος και αιώνιος. Δεν ενθυμούμεθα δε αυτόν, διότι ούτος είναι απαθής [305]. Ο παθητικός όμως νους είναι φθαρτός [306] και άνευ τούτου ουδεμία υπάρχει νόησις [307].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς'

Η νόησις πρώτον περί τους απλούς όρους, έπειτα δε περί την σύνθεσιν αυτών.—Εν τη συνθέσει μόνη υπάρχει το αληθές και το ψεύδος. — Αληθής είναι μόνον η νόησις του είδους και της ουσίας, ουχί η των συμβεβηκότων.

1. Η νόησις των αδιαιρέτων (απλών εννοιών) αντικείμενον έχει ταύτα, εκ των οποίων δεν γεννάται ψεύδος. Διότι εις εκείνα μόνα ευρίσκεται και το ψεύδος και το αληθές, τα οποία είναι σύνθεσις νοημάτων εις μίαν ενότητα [308]. Καθώς είπεν ο Εμπεδοκλής «Ούτω πολλών όντων κεφαλαί εβλάστησαν άνευ αυχένων» και έπειτα ηνώθησαν διά της φιλίας. Ούτω

και τα νοήματα, άπερ είναι κεχωρισμένα ενούνται (υπό της διανοίας). λ.χ. η έννοια του ασυμμέτρου και η της διαμέτρου [309].

2. Αν δε πρόκειται περί πραγμάτων, τα οποία ήσαν ή θα είναι, ο νους υπονοεί προσέτι τον χρόνον και με τας εννοίας συμπλέκει αυτόν. Το ψεύδος δε και ενταύθα μόνον εν τη συνθέσει [310] των εννοιών υπάρχει. Διότι, και ότε τις λέγει, ότι το λευκόν δεν είναι λευκόν, συμπλέκων (διά συμπλοκής) λέγει, ότι δεν είναι λευκόν το λευκόν. Αλλά δυνατόν είναι να εφαρμόσωμεν εις πάντα την διαίρεσιν. Δεν είναι όμως δυνατόν η πρότασις, ο Κλέων (νυν) είναι λευκός, μόνον να ήναι ψεύδος ή αληθές, αλλά δυνατόν τούτο να εφαρμοσθή εις το παρελθόν ή το μέλλον. Εκείνο δε όπερ ταύτα κάμνει έν, τούτο είναι ο νους ο συμπλέκων έκαστον πράγμα.

3. Επειδή δε το αδιαίρετον νοείται διττώς, ως δυνάμει αδιαίρετον και ενεργεία αδιαίρετον, ουδέν εμποδίζει τον νουν, όταν νοή το μήκος (έκτασιν) [311], να το νοή αδιαίρετον, διότι το μήκος είναι αδιαίρετον ενεργεία [312] και να το νοή εν χρόνου στιγμή αδιαιρέτω [313]. Διότι ο χρόνος είναι διαιρετός και αδιαίρετος ως η έκτασις. Δεν δύναταί τις λοιπόν να είπη τι εννοεί ο νους εις έκαστον ήμισυ χρονικής διαιρέσεως. Διότι το ήμισυ, αν μη ενεργεία διαιρεθή το όλον, δεν υπάρχει ειμή δυνάμει [314]. Νοών όμως χωριστά έκαστον από τα ημίση διαιρεί συνάμα και τον χρόνον. Τότε δε ο χρόνος αντιστοιχεί εν τη διαιρέσει του προς δύο διάφορα μήκη [315]. Εάν όμως ο νους νοή το αντικείμενον ως όλον συγκείμενον εκ δύο μερών, το αυτό ποιεί και προς τον χρόνον τον αναφερόμενον εις τα δύο μέρη.

4. Ουχί όμως το κατά ποσόν αδιαίρετον [316], αλλά το κατ' είδος (νοερώς) αδιαίρετον νοεί ο νους εν αδιαιρέτω στιγμή χρόνου και διά αδιαιρέτου μέρους [317] της ψυχής. Ποιεί δε τούτο κατά συμβεβηκός και ουχί καθόσον το δι' ου νοεί και ο χρόνος καθ' ον νοεί είναι διαιρετά, αλλά μόνον καθ' όσον είναι αδιαίρετα. Διότι και εις ταύτα υπάρχει τι αδιαίρετον [318], αλλ' ουχί ίσως ως χωριστόν ον, το οποίον κάμνει ένα τον χρόνον και έν το μήκος. Και τούτο αληθεύει ομοίως περί αυτός συνεχούς, είτε εν χρόνω είτε εν μήκει (τόπω).

5. Η δε στιγμή και παν το εκ διαιρέσεως προερχόμενον [319] και παν το ούτως αδιαίρετον [320](ως η στιγμή) εκφράζονται ως στέρησίς τινος [321]. Και όμοια δυνάμεθα να είπωμεν περί των άλλων · π.χ. πώς γνωρίζομεν το κακόν ή το μέλαν; Τα γνωρίζομεν τρόπον τινά διά των εναντίων αυτών [322].

6. Πρέπει δε η γνωρίζουσα ψυχή να είναι δυνάμει τα γνωριζόμενα πράγματα και ταύτα ν' ανάγωνται εν αύτη εις ενότητα. Εάν όμως αιτιόν τι δεν έχη εναντίον [323], γινώσκει αυτό εαυτό και είναι εν ενεργεία και χωριστόν. [324]

7. Απόφανσίς τις λέγει τι κατά τινος άλλου, ως η κατάφασις, και είναι πάντοτε ή αληθής ή ψευδής. Αλλ' ο νους δεν είναι πάντοτε αληθής, αλλά μόνος ο νοών το τι είναι, την ουσίαν του πράγματος, και ουχί ο νοών το τι κατηγορείται κατά τινος [325]. Και καθώς είναι αληθής η δράσις, όταν βλέπη το ιδιάζον εις αυτήν αντικείμενον, ότι όμως το λευκόν αντικείμενον είναι άνθρωπός τις ή όχι, τούτο δεν είναι πάντοτε αληθές, ούτω συμβαίνει και εις τα άνευ ύλης όντα [326]. (Σημ 30)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Έν τω νω η ενέργεια προτέρα της δυνάμεως.— Ο νους διώκων ή φεύγων τα πράγματα καταφάσκει ή αποφάσκει.— Αι εικόνες της φαντασίας είναι προς τον νουν ό,τι τα αισθήματα προς την αίσθησιν. — Το αληθές και το ψεύδος είναι προς τον νουν ό,τι το αγαθόν και το κακόν.— Περί της αφαιρετικής δυνάμεως του νου.— Μαθηματικά. [327]

1. Η κατ' ενέργειαν επιστήμη (γνώσις) είναι το αυτό με το γινωσκόμενον πράγμα, η δε κατά δύναμιν επιστήμη είναι μεν χρονικώς προτέρα της ενεργεία εις το αυτό άτομον, απολύτως όμως ουδέ κατά χρόνον είναι προτέρα. Διότι πάντα τα γινόμενα γίνονται από ον, όπερ υπάρχει ενεργεία, πραγματικώς [328]. Φαίνεται δε ότι το αισθητόν αντικείμενον κάμνει ενεργόν την αισθητικήν δύναμιν, ήτις είναι ακόμη εν δυνάμει. Αλλ' ούτε πάσχει ούτε μεταβάλλεται η αίσθησις, και διά τούτο είναι είδος κινήσεως αύτη διάφορον του συνήθους. Διότι η κίνησις είναι η ενέργεια του ατελούς, η δε κυρίως ενέργεια είναι άλλο τι, είναι η ενέργεια του τετελεσμένου [329].

2. Το αισθάνεσθαι λοιπόν τα πράγματα είναι όμοιον με το ονομάζειν [330] και με το νοείν αυτά απλώς. Αλλ' όταν το αίσθημα είναι ηδύ [331] ή λυπηρόν, η ψυχή τρόπον τινά καταφάσκουσα ή αποφάσκουσα επιδιώκει ή αποφεύγει αυτό. Και το να αισθάνηται ηδονήν ή λύπην [332] δηλοί ενέργειαν του αισθητικού κέντρου σχετικήν προς το αγαθόν ή το κακόν καθό τοιαύτα. Και η ενεργεία δε φυγή (του κακού) και η ενεργεία επιθυμία (του αγαθού) είναι το αυτό με την λύπην και την ηδονήν. Και το ορεκτικόν και το φευκτικόν (μέρος) δεν είναι

διάφορα ούτε μεταξύ των ούτε από του αισθητικού, διαφέρουσι δε μόνον κατά τον τρόπον του είναι.

3. Εις δε την διανοητικήν ψυχήν [333] αι εικόνες της φαντασίας είναι όπως τα αισθήματα είναι εις την αίσθησιν. Όταν δε αποφανθή καταφατικώς· ή αρνητικώς ότι το πράγμα [334] είναι αγαθόν ή κακόν, εκείνο μεν επιδιώκει, τούτο δε αποφεύγει. Διά τούτο ουδέποτε νοεί η ψυχή άνευ εικόνος. Όπως ο αήρ κάμνει τοιούτον ή τοιούτον αποτέλεσμα επί της κόρης, και αύτη πάλιν κάμνει άλλο αποτέλεσμα, ούτω και η ακοή [335], αλλά το έσχατον κέντρον ή μέσον της αισθήσεως είναι μία μόνη δύναμις [336], της οποίας το είναι έχει πολλούς τρόπους εκφράσεως (το αυτό και περί των εικόνων σχετικώς προς την νόησιν).

4. Πώς δε διακρίνει η ψυχή την διαφοράν του γλυκέος και του θερμού, είπομεν και πρότερον, δέον δε και νυν να είπωμεν τα εξής: είναι δηλαδή ενωτική τις αρχή, ήτις είναι ως έσχατον όριον [337]. Αι αποφάνσεις αυτής ανάγονται εις ενότητα διά της αναλογίας και της αριθμητικής αναφοράς και σχετίζονται προς αλλήλας, όπως τα εξωτερικά πράγματα (γλυκύ, θερμόν). Ο νους είναι προς τα φαντάσματα ως η κοινή αίσθησις είναι προς τα διάφορα αισθήματα, τα οποία ενώνει. Ουδόλως δε διαφέρει το να ερωτώμεν πώς η ψυχή διακρίνει τα όμοια (γλυκύ, θερμόν), ή πώς τα εναντία· λ. .χ. λευκόν και μέλαν (ομογενή, ήτοι χρώματα). Έστω ότι το Α το λευκόν είναι προς το Β το μέλαν, όπως η έννοια Γ προς την Δ και αντιστρόφως· εάν τώρα αι έννοιαι Γ, Δ είναι εις έν μόνον αντικείμενον, θα είναι ούτω προς αλλήλας (εν τω νω), καθώς και τα Α, Β προς άλληλα, ήτοι θα είναι έν και το αυτό πράγμα, αλλ' ο τρόπος του είναι αυτών δεν θα είναι ο αυτός. Και η συμπλοκή Γ Δ είναι ανάλογος προς την Α Β. Ο αυτός συλλογισμός θα γίνη και αν το μεν Α είναι το γλυκύ, το δε Β το λευκόν [338].

5. Η νοητική λοιπόν ψυχή νοεί τα είδη [339] εις τας εικόνας της φαντασίας, και επειδή εν ταύταις τρόπον τινά ορίζει αύτη τι πρέπει να επιδιώκη και τι να φεύγη, και όταν έτι δεν είναι παρόν το αίσθημα, κινείται εις ενέργειαν, όταν κατέχηται υπό των φαντασμάτων. λ.χ. αισθανόμενός τις ότι δαυλός είναι ανημμένος [340] και διά της κοινής αισθήσεως [341] βλέπων ότι ούτος κινείται, καταλαμβάνει [342] ότι υπάρχει πλησίον εχθρός. [343]

6. Άλλοτε δε διά των εν τη ψυχή φαντασμάτων ή νοημάτων [344] ο νους ως να έβλεπε τα πράγματα διανοείται και αποφασίζει τα μέλλοντα, αναφορικώς προς τα παρόντα. Και όταν είπη εκεί (εν τω κόσμω των εικόνων), ότι το πράγμα είναι ηδύ ή λυπηρόν, ενταύθα (εν τω κόσμω των πραγμάτων) φεύγει ή επιδιώκει αυτό, και εν γένει πράττει. Και το

άνευ πράξεως, ήτοι το αληθές και το ψεύδος, ανήκουσιν εις το αυτό γένος με το αγαθόν και το κακόν, διαφέρουσι δε μόνον κατά το ότι εκείνα είναι απόλυτα, ταύτα δε είναι προς τι άτομον αγαθά ή κακά (σχετικά).

7. Τα δε κατ' αφαίρεσιν λεγόμενα [345] ο νους τα νοεί καθώς όταν νοή την σιμότητα [346] · καθό σιμότητα δεν την νοεί χωριστά από την ρίνα, καθό όμως κοιλότητα, εάν την νοή ενεργεία, την νοεί άνευ της σαρκός, εις την οποίαν είναι η κοιλότης. Ούτω και τα μαθηματικά όντα, όταν ο νους νοή αυτά, τα νοεί κεχωρισμένα, καίτοι δεν είναι καθ' εαυτά κεχωρισμένα από των σωμάτων.

8. Εν γένει ο ενεργεία νους, όταν νοή τα πράγματα, είναι αυτά τα πράγματα. Αλλ' άρά γε δύναται ο νους, μη ων αυτός κεχωρισμένος από μεγέθους (του σώματος), να νοή τα κεχωρισμένα ή όχι; Περί τούτου θα εξετάσωμεν ύστερον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Συγκεφαλαίωσις των περί της αισθητικής και της νοητικής ψυχής λεχθέντων. — Η ψυχή είναι τρόπον τινά τα όντα.— Φύσις του νοητού και του αφηρημένου. — Το έργον της αισθήσεως και της φύσεως.— Άνευ εικόνων ο νους δεν νοεί.

1. Τώρα δε συγκεφαλαιώσαντες τα λεχθέντα περί ψυχής, λέγομεν πάλιν, ότι η ψυχή είναι τρόπον τινά πάντα τα όντα. Διότι πάντα τα όντα είναι ή αισθητά ή νοητά [347] και η μεν επιστήμη είναι τρόπον τινά τα επιστητά (νοητά), η δε αίσθησις είναι τα αισθητά.

2. Πρέπει δε να εξετάσωμεν πώς τούτο είναι δυνατόν. Η επιστήμη και η αίσθησις διαιρούνται εκάστη κατά τα πράγματα (τα αντικείμενα αυτών), η μεν δυνάμει [348] κατά τα εν δυνάμει όντα πράγματα, η δε ούσα ενδελεχεία κατά τα εν εντελεχεία όντα πράγματα. Το αισθητικόν δε και το επιστημονικόν μέρος της ψυχής είναι δυνάμει αυτά τα πραγματικά αντικείμενα, τούτο μεν το επιστητόν, εκείνο δε το αισθητόν αντικείμενον. Αναγκαίως άρα η ψυχή είναι ή αυτά τα πράγματα ή τα είδη αυτών. Αυτά μεν τα πράγματα δεν είναι βεβαίως η ψυχή, διότι ουχί ο λίθος (η ύλη), αλλά το είδος είναι εν τη ψυχή. Ώστε η ψυχή είναι καθώς η χειρ. Διότι και η χειρ είναι το όργανον των άλλων οργάνων, και ο νους είναι το είδος των (νοητών) ειδών [349] και η αίσθησις το είδος των αισθητών.

3. Επειδή όμως εκτός των αισθητών μεγεθών (των εχόντων έκτασιν) ουδέν πράγμα υπάρχει κεχωρισμένον, ως υποτίθεται [350]· άρα τα νοητά είναι εις τα αισθητά είδη· λέγω δε νοητά τα κατ' αφαίρεσιν λεγόμενα και όσα είναι έξεις και πάθη (ιδιότητες και μεταβολαί) των αισθητών πραγμάτων. Και διά τούτο η ψυχή, εάν δεν ησθάνετο, ουδέν απολύτως ήθελε μάθει ή εννοήσει· και όταν θεωρή τι, ανάγκη είναι να θεωρή και εικόνα τινά της φαντασίας. Διότι αι εικόνες είναι είδος αισθημάτων, αλλ' άνευ ύλης. Είναι δε η φαντασία διάφορος από την κατάφασιν και την άρνησιν διότι μία συμπλοκή εννοιών εις κρίσιν [351] είναι το αληθές και το ψεύδος. Αλλά κατά τι διαφέρουσιν αι πρώται έννοιαι [352], ώστε να μη συγχέωνται με τας εικόνας της φαντασίας; Βεβαίως αι έννοιαι αυταί δεν είναι εικόνες, αλλά και δεν είναι άνευ εικόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περί της κατά τόπον κινήσεως.—Περί των μερών της ψυχής.—Αιτία της κινήσεως ο νους και η όρεξις ομού.

1. Επειδή δε η ψυχή των ζώων ορίζεται διά δύο δυνάμεων, ήτοι διά της κριτικής (ήτις είναι έργον της διανοίας) και της αισθήσεως [353] και αφ' ετέρου διά της κατά τόπον κινήσεως [354], περί μεν της αισθήσεως και του νου αρκούσι τα ειρημένα, περί δε της κινητικής δυνάμεως θα εξετάσωμεν: τι αρά γε μέρος της ψυχής δύναται να είναι; είναι μέρος αυτής χωριστόν υλικώς ή νοερώς, ή ολόκληρος η ψυχή (κινεί); και αν είναι μέρος τι, είναι τούτο ιδιαίτερον και διάφορον από των συνήθως λεγομένων και τα οποία έχομεν πραγματευθή, ή είναι τι εκ τούτων των μερών;

2. Αλλά εγείρεται ευθύς η ερώτησις: κατά ποίαν έννοιαν πρέπει να λέγωμεν ότι η ψυχή έχει μέρη, και πόσα έχει; Διότι φαίνεται τρόπον τινά ότι είναι άπειρα τα μέρη, και ότι δεν είναι μόνον εκείνα τα οποία τινες λέγουσι [355] διορίζοντες αυτά, το λογιστικόν, το θυμικόν και το επιθυμητικόν, κατ' άλλους δε το λογικόν και το άλογον. Διότι συμφώνως προς τας διαφοράς [356], κατά τας οποίας κάμνουσι τας διαιρέσεις ταύτας, θα φανώσι και άλλα μέρη τα οποία έχουσιν έκτασιν μεγαλυτέραν τούτων, περί ων και τώρα έχομεν είπει· ήτοι το θρεπτικόν, όπερ υπάρχει και εις τα φυτά και εις όλα τα ζώα, και το αισθητικόν, όπερ δεν δύναταί τις ευκόλως να κατάταξη ούτε ως άλογον, ούτε ως λογικόν. 3. Προσέτι υπάρχει το φανταστικόν μέρος, όπερ κατά μεν τον τρόπον του είναι διαφέρει πάντων των άλλων, αλλά με ποίον των μερών τούτων είναι το αυτό ή διάφορον είναι πολύ δύσκολον να είπη

τις, αν υπολαμβάνη ότι τα μέρη της ψυχής είναι χωρισμένα απ' αλλήλων. [357] Προς τούτοις υπάρχει το ορεκτικόν, το οποίον και κατά τον λόγον και κατά την δύναμιν αυτού φαίνεται ότι είναι διάφορον πάντων των άλλων. Αλλ' είναι άτοπον να το αποσπάσωμεν απ' αυτών. Διότι και η βούλησις γεννάται εις το λογικόν μέρος, και η επιθυμία και το πάθος υπάρχει εις το άλογον. Αλλ' εάν η ψυχή είναι τρία μέρη χωριστά, η όρεξις θα είναι εις έκαστον αυτών.

4. Και τώρα περί ου πρόκειται ο λόγος, ερωτώμεν: τι είναι το κινούν κατά τόπον το ζώον; την μεν κίνησιν, ήτις συνίσταται εις αύξησιν και μείωσιν και ήτις υπάρχει εις πάντα τα ζώα, φαίνεται ότι το κινούν αυτήν είναι αι δυνάμεις αι υπάρχουσαι εις πάντα, η γεννητική και η θρεπτική· περί δε της αναπνοής και της εκπνοής και περί ύπνου και εγρηγόρσεως θα εξετάσωμεν ύστερον, διότι και ταύτα έχουσι πολλάς δυσκολίας.

5. Αλλά περί της τοπικής κινήσεως πρέπει να εξετάσωμεν ποίον είναι το αίτιον το δίδον την κίνησιν, καθ' ην το ζώον πορεύεται. Ότι μεν τούτο δεν είναι η θρεπτική δύναμις, είναι φανερόν διότι η κίνησις αύτη, η πορεία γίνεται πάντοτε προς σκοπόν τινα και ομού με φαντασίαν τινά ή όρεξιν. Διότι ουδέν ον κινείται, εάν δεν επιθυμή ή εάν δεν αποφεύγη τι, εκτός εάν διά βίας εξωτερικής κινήται. Άλλως και αυτά τα φυτά θα ηδύναντο να κινώνται, και θα είχον όργανόν τι κατάλληλον προς την κίνησιν ταύτην. [358]

6. Ομοίως δε ούτε η αισθητική δύναμις (κινεί τοπικώς)· διότι υπάρχουσι πολλά ζώα, τα οποία έχουσι μεν αίσθησιν, αλλά μένουσι διαρκώς ακίνητα. Αν λοιπόν η φύσις τίποτε δεν κάμνη ματαίως (ασκόπως), αλλά και ουδέποτε στερεί τι εκ των αναγκαίων, εκτός εις τα ανάπηρα και ατελή όντα. Αλλά τα ζώα περί ων πρόκειται είναι τα τέλεια, ουχί δε ανάπηρα. Απόδειξις τελειότητος είναι το ότι δύνανται να γεννώσιν (όμοια) και να ακμάζωσι και αποθνήσκωσιν, ώστε έπρεπε να έχωσι και τα όργανα πορείας.

7. Αλλά προσέτι ούτε η συλλογιστική δύναμις ούτε ο ονομαζόμενος νους [359] είναι ο κινών τοπικώς. Διότι ο μεν θεωρητικός νους δεν νοεί κανέν εξ εκείνων, τα οποία μέλλουσι να πραχθώσιν, ουδέ λέγει τι περί εκείνου, όπερ δέον να απαφεύγωμεν ή να επιδιώκωμεν, ενώ η κίνησις ανήκει εις το ον το φεύγον ή επιδιώκον πράγμα τι. Τουναντίον, όταν θεωρή τις πράγμα τι, ο νους ουδέ τότε επιτάσσει να διώκωμεν ή να φεύγωμεν αυτό, λ.χ. πολλάκις διανοείται τι τρομερόν ή ηδύ πράγμα, αλλά δεν διατάττει να το φοβώμεθα, η καρδία όμως κινείται, αν δε το πράγμα είναι ευάρεστον, άλλο όργανον κινείται.

8. Προσέτι δε και όταν προστάττη ο νους και λέγη η διάνοια να αποφεύγη ή να επιζητή τις τι, δεν κινείται, αλλά πράττει κατά την επιθυμίαν του, ως ο ακρατής. Και γενικώς βλέπομεν ότι εκείνος, όστις γνωρίζει την ιατρικήν, δεν θεραπεύει (πάντοτε), διότι κάτι άλλο παρά την ιατρικήν δύναται να ενεργή, σύμφωνα με την επιστήμην. [360]Αλλ' ακόμη ούτε η όρεξις είναι η αρχή η κυρία [361] της κινήσεως ταύτης· διότι οι εγκρατείς, αν και ορέγονται και επιθυμούσι, δεν πράττουσιν όμως εκείνα τα οποία επιθυμούσιν, αλλ' υπακούουσιν εις τον νουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Το κινούν το ζώον είναι η όρεξις, ήτις περιλαμβάνει την βούλησιν και τον νουν. Την όρεξιν κινεί το ορεκτόν αντικείμενον. Τούτο είναι το πρώτον κινούν, το κινούν, όπερ, ακίνητον αυτό, κινεί το άλλο.

1. Φαίνεται [362] λοιπόν, ότι δύο είναι τα κινούντα το ζώον, η όρεξις ή ο νους, εάν υποτεθή ότι και η φαντασία είναι νόησίς τις [363], διότι πολλά άλλα, εναντία της λογικής γνώσεως [364], επακολουθούσιν εις τας εικόνας της φαντασίας, και εις τα άλογα ζώα δεν υπάρχει μεν νόησις και συλλογισμός, αλλ' όμως υπάρχει η φαντασία. [365] Άρα μόνα τα δύο ταύτα δύνανται να κινώσι τοπικώς, ο νους και η όρεξις.

2. Νουν δε λέγω εδώ τον συλλογιζόμενον χάριν σκοπού τινος, και αφορώντα εις την πράξιν νουν, όστις διαφέρει από τον θεωρητικόν, διότι έχει ηθικόν σκοπόν. [366] και πάσα όρεξις έχει σκοπόν τινα, το δε πράγμα του οποίου υπάρχει όρεξις γίνεται αρχή της κινήσεως. Ο τελικός σκοπός είναι η αρχή της πράξεως [367]. Ώστε ευλόγως αύται αι δύο δυνάμεις, η όρεξις και ο πρακτικός νους φαίνεται ότι είναι αιτίαι της κινήσεως. Διότι το αντικείμενον της ορέξεως (το ορεκτόν) κινεί ημάς, διά τούτου δε και η διάνοια κινεί, διότι το ορεκτόν είναι η αρχή αυτής.

3. Και η φαντασία δε, όταν κινή το ζώον, δεν το κινεί άνευ ορέξεως. Ούτω λοιπόν έν είναι το αίτιον της κινήσεως της ορεκτικής δυνάμεως, το αντικείμενον αυτής. Διότι, αν υπήρχον δύο αίτια κινήσεως, ο νους και η όρεξις, θα παρήγον κίνησιν κατά κοινήν τινα ιδέαν. Αλλ' όμως ο μεν νους αληθώς δεν φαίνεται ότι κινεί άνευ της ορέξεως. Διότι και η βούλησις είναι όρεξις [368] και όταν το έμψυχον κινήται κατά συλλογισμόν τινα κινείται και κατά βούλησιν. Η όρεξις όμως κινεί εις πράξεις και εναντίον του λόγου[369], διότι η επιθυμία είναι [370] όρεξίς τις.

4. Ο νους λοιπόν πάντοτε είναι ορθός, η όρεξις όμως και η φαντασία είναι άλλοτε ορθαί, άλλοτε δε ουχί ορθαί. Διά τούτο το ορεκτόν αντικείμενον πάντοτε κινεί εις πράξεις και είναι ή το (πραγματικόν) αγαθόν [371] ή το φαινόμενον ως αγαθόν [372] και ουχί παν αγαθόν [373] αλλά μόνον το αγαθόν το πρακτόν (όπερ δέον να πράττηται), το πρακτόν δε τούτο αγαθόν είναι το δυνάμενον να είναι άλλως παρ' ό,τι είναι [374].

5. Είναι λοιπόν φανερόν, ότι η δύναμις της ψυχής η καλουμένη όρεξις είναι η αιτία της κινήσεως εις πράξιν [375], αλλά κατά τους αναλύοντας τα μέρη της ψυχής, εάν αναλύωσι και χωρίζωσι κατά τας δυνάμεις αυτής γίνονται πάμπολλα μέρη, το θρεπτικόν, το αισθητικόν, το νοητικόν, το βουλευτικόν και το ορεκτικόν ταύτα δε διαφέρουσι μεταξύ των περισσότερον παρά το επιθυμητικόν και το θυμικόν.

6. Καίτοι δε ορέξεις δύνανται να είναι εναντίαι προς αλλήλας, ως συμβαίνει, όταν είναι εναντία ο λόγος και αι επιθυμίαι [376], γίνεται τούτο μόνον εις τα όντα τα οποία έχουσι το αίσθημα του χρόνου. Διότι ο μεν νους διατάττει να ανθιστάμεθα διά το μέλλον (διά τα επακόλουθα), η δε επιθυμία αποβλέπει εις το παρόν[377], διότι εις ταύτην φαίνεται το παρόν ευάρεστον (η στιγμιαία ηδονή) ως το απολύτως ευάρεστον και ως το απολύτως αγαθόν, διότι δεν βλέπει το μέλλον[378]. Διά ταύτα κατ' είδος [379] μεν είναι μία η αρχή η κινούσα, ήτοι το ορεκτικόν μέρος καθό ορεκτικόν. Αριθμητικώς όμως πολλαί κινητικαί δυνάμεις δύνανται να είναι εν αυτή. Αλλά πρώτον πάντων των κινούντων είναι το ορεκτόν αντικείμενον, διότι τούτο, χωρίς να κινήται, κινεί καθ' όσον νοείται ή συλλαμβάνεται υπό της φαντασίας. Κατ' αριθμόν όμως τα κινούντα εις πράξιν, ορεκτά και ορεκτικά, είναι περισσότερα [380].

7. Επειδή δε τρεις όροι διακρίνονται, πρώτον το κινούν, δεύτερον το όργανον, δι' ου τούτο κινεί, και τρίτον το κινούμενον πράγμα, εκ τούτων το μεν κινούν είναι διττόν, αφ' ενός μεν είναι έν στοιχείον ακίνητον, εξ άλλου δε είναι έν στοιχείον κινούν και κινούμενον. Και το μεν ακίνητον κινούν είναι το πρακτέον αγαθόν, το δε κινούν και κινούμενον είναι η ορεκτική δύναμις, διότι το ον το ορεγόμενον κινείται καθ' όσον ορέγεται, και η όρεξις είναι μία κίνησις καθ' όσον είναι ενέργεια (του ορεκτικού). Το δε κινούμενον είναι το ζώον· το όργανον δε, δι' ου κινεί η όρεξις, τούτο είναι όργανον σωματικόν (η καρδία κλπ.). Αλλά περί τούτου θα εξετάσωμεν όταν και τας κοινάς σώματος και ψυχής λειτουργίας θα θεωρήσωμεν.

8. Τώρα δε δυνάμεθα να είπωμεν κεφαλαιωδώς, ότι η κίνησις είναι οργανική εκεί όπου είναι έν η αρχή και το τέλος, ως εις τον γιγγλυμόν. [381] Διότι εις ένα γιγγλυμόν το κυρτόν και το κοίλον είναι το

έν μεν τέλος, το δε άλλο είναι αρχή. Και διά τούτο το μεν μένει ακίνητον, το δε κινείται, και ενώ είναι νοητώς ταύτα διακεκριμένα, πραγματικώς είναι αχώριστα. Διότι πάσαι αι κινήσεις γίνονται δι' απώσεως και έλξεως. Και πρέπει διά τούτο έν σημείον να μένη ακίνητον, όπως είναι το κέντρον εν τω κύκλω, και εκ τούτου να αρχίζη η κίνησις [382].

9. Εν γένει λοιπόν, ως είπομεν, το ζώον δύναται να κινή εαυτό μόνον καθ' όσον είναι ορεκτικόν (έχει όρεξιν), αλλά δεν δύναται να έχη όρεξιν άνευ φαντασίας, πάσα δε φαντασία είναι ή λογική ή αισθητική, [383] Ταύτης δε μετέχουσι και τα άλλα ζώα και ο άνθρωπος [384].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'

Περί ατελών ζώων.— Και αυτά έχουσι φαντασίαν αισθητικήν, αόριστον δε αιτίαν κινήσεως.— Βούλησις και λόγος.

1. Πρέπει δε να εξετάσωμεν και περί των ατελών ζώων [385] ποίον είναι το αίτιον το κινούν τα ζώα, τα οποία μόνην αίσθησιν έχουσι την αφήν. Είναι δυνατόν να έχωσι ταύτα φαντασίαν και επιθυμίαν ή ουχί; Διότι φαίνεται ότι αισθάνονται λύπην και ηδονήν, εάν δε έχωσι ταύτα, τότε αναγκαίως έχουσι και επιθυμίαν [386].Αλλά φαντασία πώς δύναται να υπάρχη εις τα ζώα; Ή πρέπει να απαντήσωμεν, ότι όπως ταύτα κινούνται απροσδιορίστως [387] ούτω και η δύναμις αύτη υπάρχει μεν εν αυτοίς, αλλά κατά τρόπον αόριστον;

2. Η αισθητική λοιπόν φαντασία υπάρχει, ως είπομεν, και εις τα κατώτερα ζώα, η βουλευτική όμως μόνον εις τα λογικά ζώα υπάρχει. Διότι, το αν πρέπει τις να πράξη τούτο ή εκείνο, είναι έργον βεβαίως συλλογισμού· και πρέπει αναγκαίως να μετρή πάντα με έν μέτρον [388], διότι επιδιώκει πάντοτε το μεγαλύτερον αγαθόν [389], και ούτω δύναται εκ πολλών εικόνων ν' αποτελή μίαν παράστασιν [390]. Αίτιον δε του να νομίζηται, ότι τα ατελή ζώα δεν έχουσι δόξαν (γνώμην), είναι τούτο, ότι δεν έχουσι την δύναμιν να συμπεράνωσιν εκ συλλογισμού, εν ω η δόξα περιέχει αυτήν [391].

3. Διά τούτο η όρεξις αυτών δεν έχει την βουλευτικήν δύναμιν (αποφασίζουσαν βούλησιν). Αλλ' η όρεξις νικά ενίοτε την βούλησιν και κινεί εις πράξεις· άλλοτε όμως η βούλησις νικά την όρεξιν, και πάλιν ως (αναρριπτομένη) σφαίρα, η όρεξις νικά όρεξιν άλλην, ως όταν επικρατή

ακρασία. Αλλά πάντοτε η ανωτέρα [392] δύναμις είναι φύσει αρχικωτέρα και κινητική. Ώστε η κίνησις δύναται να λάβη τρεις διευθύνσεις [393].

4. Το επιστημονικόν (γνωστικόν) όμως μέρος της ψυχής δεν κινείται [394], αλλά μένει ακίνητον. Αλλ' επειδή η μεν σύλληψις του καθόλου, η γενική έννοια, διαφέρει της συλλήψεως του καθ' έκαστα (της μερικής εννοίας), διότι η μεν πρώτη λέγει γενικώς ότι ο τοιούτος οφείλει να πράττη ταύτην την πράξιν, η δε ότι ούτος ο ατομικός άνθρωπος οφείλει να ενεργή ούτως (και εγώ είμαι ατομικός άνθρωπος), αύτη η μερική έννοια κινεί, ουχί η καθολική (η γενική). Ή αμφότεραι συνδυαζόμεναι είναι αίτια κινήσεως, αλλ' η μεν μάλλον ως ηρεμούσα, η δε ουχί ηρεμούσα [395].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'

Το θρεπτικόν είναι κοινόν εις πάντα τα ζώντα· το δε αισθητικόν εις μόνα τα ζώα.— Το σώμα του ζώον είναι αναγκαίως μικτόν.— Το ζώον δεν είναι αναγκαίον να έχη πάσας τας αισθήσεις, αλλά η αφή και η γεύσις είναι αναγκαίαι.

1. Ανάγκη λοιπόν παν ον, το οποίον έχει ζωήν, να έχη την θρεπτικήν ψυχήν, και να έχη αυτήν από της γεννήσεως μέχρι του θανάτου αυτού. Διότι αναγκαίως, παν ό,τι εγεννήθη, έχει αύξησιν και ακμήν και θάνατον, και ταύτα είναι αδύνατον να υπάρξωσιν άνευ τροφής. Κατ' ανάγκην λοιπόν εις πάντα τα όντα τα γεννώμενα και θνήσκοντα υπάρχει η θρεπτική δύναμις.

2. Αλλά δεν είναι αναγκαίον να υπάρχη αίσθησις εις πάντα τα ζώντα. Διότι ούτε εκείνα, των οποίων το σώμα είναι απλούν [396], δύνανται να έχωσιν αφήν (ούτε άνευ της αφής δύναται να υπάρχη κανέν ζώον), ούτε εκείνα, τα οποία δεν δύνανται να δεχθώσι τα είδη άνευ ύλης, ούτε αυτά δύνανται να αισθάνωνται [397].

3. Αλλά το ζώον είναι αναγκαίον να έχη αίσθησιν, εάν η φύσις ουδέν δημιουργή ματαίως (ασκόπως). Διότι πάντα τα πράγματα τα φυσικά υπάρχουσι χάριν σκοπού τίνος, ή είναι συμπτώματα (όροι) των υπαρχόντων ένεκα σκοπού τίνος. Εάν λοιπόν παν σώμα, το οποίον δύναται να πορεύηται, δεν είχεν αίσθησιν, θα κατεστρέφετο και δεν θα έφθανεν εις τον τελικόν σκοπόν τον οποίον επιδιώκει η φύσις [398]. Διότι πώς θα τραφή τούτο; τα μένοντα ακίνητα (τα φυτά λ.χ.) λαμβάνουσι την τροφήν των εκ του τόπου, όπου εγεννήθησαν.

4. Δεν είναι όμως δυνατόν σώμα γεννητόν και μη ον ακίνητον να έχη ψυχήν και νουν κριτικόν, αλλά αίσθησιν να μη έχη. Αλλά προσέτι ουδέν ον αγέννητον [399] είναι δυνατόν να μη έχη αίσθησιν. Διατί αρά γε να μη έχη αυτήν; Διότι βεβαίως η έλλειψις θα ήτο καλυτέρα ή διά την ψυχήν ή διά το σώμα. Αλλά ενταύθα ούτε το έν ούτε το άλλο τούτων είναι αληθές. Διότι η μεν ψυχή διά τούτο δεν θα νοή περισσότερον, το δε σώμα δεν θα διαρκή περισσότερον χρόνον. Άρα ουδέν σώμα μη μένον ακίνητον έχει ψυχήν άνευ αισθήσεως.

5. Αλλά προσέτι, εάν το σώμα έχη αίσθησιν, αναγκαίως είναι ή απλούν ή μικτόν αλλά απλούν δεν δύναται να είναι, διότι, άλλως δεν θα έχη αφήν, ενώ αναγκαίως πρέπει να έχη αυτήν. Τούτο δε είναι φανερόν εκ των εξής:

6. Επειδή το ζώον είναι σώμα έμψυχον, παν δε σώμα είναι απτόν, απτόν δε λέγεται το διά της αφής αισθητόν πράγμα, ανάγκη και το σώμα του ζώου να έχη την αίσθησιν της αφής [400], ίνα δύναται το ζώον να διατηρήται. Αι μεν άλλαι αισθήσεις, η όσφρησις, η ακοή, η όψις [401] αισθάνονται δι' άλλων μεσολαβούντων (αέρος, ύδατος)· αλλ' όταν το ζώον άπτηται (εγγίζη) τινός, εάν δεν έχη αίσθησιν, δεν θα δύναται άλλα μεν να φεύγη, άλλα δε να λαμβάνη· και, αν συμβαίνη τούτο, αδύνατον θα είναι να διατηρήται το ζώον.

7. Διά τούτο και η γεύσις είναι είδος αφής, διότι είναι η αίσθησις της τροφής, η δε τροφή είναι πράγμα απτόν. Ο ήχος όμως και το χρώμα και η οσμή δεν τρέφουσιν, ούτε φέρουσιν αύξησιν ούτε φθοράν, ώστε εξ ανάγκης πρέπει η γεύσις να είναι αφή τις, διότι είναι αίσθησις εκείνου, όπερ δύναται να άπτηται και να τρέφη. Αυταί λοιπόν είναι αι αισθήσεις [402] αι αναγκαίαι εις το ζώον, και είναι φανερόν ότι δεν είναι δυνατόν να υπάρχη ζώον άνευ αφής.

8. Αι δε λοιπαί αισθήσεις υπάρχουσι μόνον διά το αγαθόν του ζώου και ουχί εις πάντα τα ζώα [403], αλλά είς τινα μόνον, λ.χ. εις το πορευτικόν (περιπατούν) ζώον είναι ανάγκη να υπάρχωσι. Διότι, εάν μέλλη να διατηρήται, ου μόνον πρέπει να αισθάνηται, όταν εγγίζη τι, αλλά και μακρόθεν πρέπει να αισθάνηται. Τούτο δε συμβαίνει, εάν διά τινος μεσολαβούντος σώματος [404] δύναται να αισθάνηται. Διότι εκείνο μεν το διάμεσον πάσχει και κινείται υπό του αισθητού αντικειμένου, το δε αισθητήριον υπό του διαμέσου.

9. Τω όντι, όπως το αίτιον το κινούν τοπικώς τι ενεργεί μέχρι του να το κάμη να μεταβάλλη (τόπον), και όπως το αίτιον το ωθούν άλλο τι ενεργεί μέχρι του να το κάμη να ωθήση άλλο τι, και ούτως εξακολουθεί

η κίνησις διά τινος διαμέσου, και όπως το μεν πρώτον κινεί και ωθεί χωρίς να ωθήται, το δε τελευταίον ωθείται μόνον χωρίς να ωθή, και τα διάμεσα (πολλά δε δύνανται να είναι τα διάμεσα) ωθούσι και ωθούνται, ούτω συμβαίνει και εις την πορείαν της αλλοιώσεως (εν τη αισθήσει), πλην ότι, ενώ η μεταβολή γίνεται, μένει το αντικείμενον εν τω αυτώ τόπω, π.χ. εάν τις βυθίση αντικείμενον τι εις κηρόν, ο κηρός κινείται μέχρι τόσου (βάθους), όσον εβυθίσθη το αντικείμενον· ο λίθος όμως ουδόλως μεταβάλλεται, ενώ το ύδωρ κινείται βαθύτατα, ο δε αήρ πλείστον πάντων δέχεται και μεταδίδει την κίνησιν, εάν διαμένη είς και φυλάττη την συνέχειαν αυτού. Διά τούτο εν τη ανακλάσει του φωτός καλύτερον είναι να υπολαμβάνωμεν ουχί [405] ότι η οπτική εικών εξερχόμενη εκ του οφθαλμού ανακλάται οπίσω εις αυτόν, αλλά ότι ο αήρ πάσχει υπό του σχήματος και του χρώματος εφ' όσον διατηρεί την ενότητα αυτού [406], είναι δε είς επί λείας επιφανείας. Διά τούτο πάλιν ο αήρ κινεί την όψιν ως εάν το επί του κηρού χαραττόμενον σημείον διεδίδετο μέχρι του άκρου του κηρού[407].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ουδέν ζώον δύναται να είναι εξ ενός στοιχείου. — Η αφή συνιστά το ζώον ουσιωδώς.— Μόνον των απτικών ποιοτήτων αι υπερβολαί είναι ολέθριαι εις το ζώον.

1. Είναι φανερόν, ότι το σώμα του ζώου δεν δύναται να είναι απλούν λ. χ. μόνον εκ πυρός ή εξ αέρος. Τω όντι άνευ μεν αφής ουδεμία άλλη αίσθησις δύναται να υπάρξη, διότι παν σώμα έμψυχον έχει, ως είπομεν, την αίσθησιν της αφής, τα άλλα στοιχεία, πλην της γης, δύνανται να γίνωνται όργανα αισθήσεως. Αλλά πάντα μεν τα αισθητήρια παράγουσιν αίσθημα διά των διαμέσων σωμάτων. Η αφή όμως αισθάνεται τα πράγματα αμέσως απτομένη αυτών και διά τούτο έχει και το όνομα τούτο. Και όμως και τα άλλα αισθητήρια όργανα διά της αφής αισθάνονται, αλλά δι' άλλου τινός διαμέσου, μόνη δε αύτη φαίνεται ότι αισθάνεται δι' αμέσου επαφής. Ώστε το σώμα του ζώου δεν δύναται ν' αποτελήται αποκλειστικώς από έν εκ των στοιχείων τούτων, ούτε αποκλειστικώς δύναται ν' αποτελήται εκ γης. Διότι η αφή είναι ως μέσος τις όρος πάντων των απτών αντικειμένων και το αισθητήριον όργανον αυτής δύναται να δεχθή ου μόνον τας διαφόρους ιδιότητας ας έχει η γη, αλλά και τας του θερμού και ψυχρού [408]και πάντων των άλλων απτών. Και διά τούτο δεν αισθανόμεθα διά των οστών και των τριχών και των τοιούτων μερών, διότι είναι εκ γης· διά τούτο και τα φυτά ουδεμίαν έχουσιν αίσθησιν, διότι είναι εκ γης. Άνευ λοιπόν της

αφής δεν είναι δυνατόν να υπάρχη καμμία άλλη αίσθησις, και το όργανον αυτής (η σαρξ) δεν είναι ούτε εκ γης αποκλειστικώς ούτε εξ ουδενός άλλου στοιχείου.

2. Είναι άρα φανερόν, ότι τα ζώα κατ' ανάγκην αποθνήσκουσιν, εάν στερώνται μόνης ταύτης της αισθήσεως· διότι ούτε είναι δυνατόν να έχη αυτήν ον το οποίον δεν είναι ζώον, ούτε ον ζώον είναι ανάγκη να έχη άλλην αίσθησιν πλην ταύτης. Και διά τούτο αι μεν άλλαι αισθηταί ποιότητες, το χρώμα, ο ήχος και η οσμή δεν καταστρέφουσι το ζώον διά της υπερβολής αυτών, αλλά μόνον τα αισθητήρια όργανα αυτού [409], εκτός εάν το καταστρέφωσι κατά συμβεβηκός· π.χ. εάν μετά του ήχου γίνη βιαία ώθησις και κτύπημα [410] ή αν υπό οπτικών αισθημάτων και οσμής κινώνται άλλα αντικείμενα, τα οποία καταστρέφουσι το σώμα διά της αφής των [411]. Ο χυμός καταστρέφει το ζώον καθ' όσον συμβαίνει να συνάπτηται με το της αφής όργανον (ο δηλητηριώδης χυμός λ.χ.)

3. Η υπερβολή όμως των απτών, ήτοι των θερμών και ψυχρών και σκληρών φονεύει το ζώον [412]. Διότι η υπερβολή παντός αισθητού αντικειμένου καταστρέφει το όργανον της αισθήσεώς του, ώστε και του απτού η υπερβολή καταστρέφει την αφήν, η αφή δε είναι η αίσθησις, δι' ης ορίζεται η ζωή, διότι απεδείχθη ότι άνευ αφής είναι αδύνατον να υπάρξη ζώον. Διά τούτο η υπερβολή των απτικών εντυπώσεων φθείρει ουχί μόνον το αισθητήριον, αλλά και αυτό το ζώον, διότι ταύτην μόνην την αίσθησιν πρέπει να έχη αναγκαίως. Τας δε άλλας αισθήσεις έχει το ζώον, ως είπομεν, ουχί χάριν της υπάρξεως, αλλά χάριν της ευζωίας (του ευ είναι) αυτού· λ.χ. έχει την όψιν, ίνα δύναται να βλέπη, επειδή είναι εν τω αέρι και εν τω ύδατι, και εν γένει εντός μέσου διαφανούς, την δε γεύσιν έχει διά το ευάρεστον και δυσάρεστον, ίνα αισθάνηται τας ιδιότητας ταύτας εν τη τροφή του και επιθυμή αυτήν και κινήται, ίνα την αποκτήση, την δε ακοήν έχει, όπως δηλούται τι εις αυτό, την δε γλώσσαν, ίνα αυτό φανεροί τι εις άλλο [413].

ΤΕΛΟΣ

ΠΡΟΣΘΕΤΟΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Προς εξήγησιν θεωριών τινων και χωρίων του Αριστοτέλους εθεωρήσαμεν επάναγκες να προσθέσωμεν ενταύθα ολίγας έτι σημειώσεις.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

Καίτοι πάντες οι κριτικοί παραδέχονται, ότι το βιβλίον τούτο είναι έργον του Αριστοτέλους, τινές όμως φρονούσιν, ότι η τάξις των Κεφαλαίων είναι έργον άλλης χειρός. Αλλά το αυτό δύναταί τις να είπη και περί των άλλων συγγραφών του φιλοσόφου, αίτινες πάσαι σχεδόν είναι συρραφαί αποσπασμάτων ή πραγματειών μεμονωμένων. Ο Αριστοτέλης συνέτασσε σχέδια πραγματειών ή σημειώσεις προς διδασκαλίαν, αλλά δεν ηδυνήθη να δώση εις ταύτα και την τελικήν μορφήν, ταλαιπωρηθείς κατά τα τελευταία έτη του βίου του υπό θρησκευτικού διωγμού και εξορίας. Την διάταξιν των υλικών, άπερ κατέλιπεν ο Αριστοτέλης, εξετέλεσαν οι εκδόται αυτών, Ανδρόνικος ο Ρόδιος και άλλοι.

Κεφ. Α, 1. σελ. 13.

(Σημ 1)**Διά την ακρίβειαν αυτής**. Άλλοι εξηγούσι : «Διά την οξύνοιαν την απαιτουμένην προς εύρεσιν της γνώσεως». Ισχυρίζονται δ' ότι δεν πρόκειται ενταύθα περί αληθείας εξαγομένης εκ των πρώτων αρχών, διότι ο Αριστοτέλης εθεώρει το υλικόν της ψυχολογίας ως ανήκον εις τον φυσικοοργανικόν κόσμον, όστις δεν είναι ο κόσμος της αναγκαίας και ακριβούς πραγματικότητος.↩

Κεφ. Α, 1. σελ. 14.

(Σημ 2) **Η ψυχή αρχή των ζώντων**. Η λέξις αρχή από του Αριστοτέλους κατέστη σημαντικώτατος φιλοσοφικός όρος. Τας διαφόρους σημασίας της αρχής (όρα σελ. 14) οι νεώτεροι περιέλαβον εις την **αρχήν του είναι** (λόγον πραγματικόν ή αιτιώδη) και εις την αρχήν της γνώσεως (γνωστικόν λόγον) ή κατ' Αριστοτέλην «αρχήν του γνώναι και της κινήσεως».↩

Κεφ. Α. 2. σελ. 14.

(Σημ 3) **Άλλαι αι αρχαί των αριθμών**. Αι διάφοροι αρχαί, ων χρήσιν ποιούνται η αριθμητική και η γεωμετρία, είναι η Μονάς και η Έκτασις.↩

Κεφ. Α, 3. σελ. 14.

(Σημ 4) Αι κατηγορίαι, ήτοι οι διάφοροι τρόποι του είναι, εισί δέκα: ουσία (υπόστασις), ποσόν, ποιόν, σχέσις, τόπος, χρόνος, θέσις, έξις (κατοχή), ενέργεια, πάθος. Η ουσία είναι το υποκείμενον, αι δε λοιπαί εννέα είναι κατηγορούμενα.↩

Κεφ. Α, 5. σελ. 15.

(Σημ 5)**Πρέπει να προσέξωμεν**. Η παράγραφος απλούστερον μεταφραζομένη ορίζει, ότι ανάγκη να εξετασθή, αν υπάρχει είς μόνος ορισμός της ψυχής, όπως είς μόνος υπάρχει ορισμός του ζώου, ή αν απαιτείται διάφορος ορισμός εκάστου είδους ψυχής, όπως διάφορος είναι ο ορισμός του ίππου κλπ. Εξεταστέον δε και αν η γενική έννοια **ζώον** ουδέν είναι πραγματικόν ή αν λαμβάνει ύπαρξιν μετά τα καθ' έκαστα ζώα. Το αυτό δε εξεταστέον και περί πάσης άλλης γενικής εννοίας.↩

Κεφ. Α, 8. σελ. 16.

(Σημ 6) **Κατά τας εικόνας...των πραγμάτων**. Κατά λάθος παρεισέφρησαν εις την μετάφρασιν δύο περιτταί λέξεις. Αναγνωστέον: Κατά τας εικόνας (των πραγμάτων τας σχηματιζομένας υπό της) φαντασίας. Ο Αριστοτέλης λέγει μόνον: **κατά την φαντασίαν**.↩

Κεφ. Α. 8 σ. 16.

(Σημ 7) **Αντιλογικώς και κενολογικώς**. Ο Αριστοτ. λέγει ότι οι ορισμοί, δι' ων δεν είναι εύκολον να συλλάβη τις ούτε εικασίαν των ιδιοτήτων του οριζομένου πράγματος, είναι ορισμοί ονοματικοί ή εριστικοί και κενοί εμπεριεχομένου.↩

Κεφ. Α. 9 σ. 17.

(Σημ 8) Σημ. 1. **Η νόησις δεν υπάρχει άνευ τον σώματος**. Ο Αριστ. εκφράζεται ασαφώς. Η ψυχή λέγει, ότι είναι η δίδουσα εις φυσικόν τι σώμα την ατομικότητα και την σημασίαν αυτού και αποτελείται εκ της θρέψεως, κινήσεως κατά τόπον αισθήσεως, μνήμης, πάθους, φαντασίας και νου. Εκ των λειτουργιών τούτων της ψυχής μόνος ο νους είναι ίδιος εις τον άνθρωπον, αλλά και ούτος εν τη παθητική μορφή αυτού βάσιν

έχει την πείραν και είναι συνδεδεμένος με την ζωήν του σώματος. Ο ποιητικός όμως νους είναι όλως χωριστός από του σώματος και αθάνατος, γινώσκει δε την αλήθειαν (τας αρχάς) εποπτικώς, αμέσως, ουχί ως ο παθητικός εμμέσως. Αλλ' ο τοιούτος νους δεν φαίνεται έχων θέσιν εν τω ορισμώ της ψυχής, καθ' ον αύτη είναι εντελέχεια σώματος φυσικού έχοντος την δύναμιν του ζην.↩

Κεφ. Α. 10. σ. 17.

(Σημ 9) **Και επομένως εκφράσεις τοιαύται**. Το χωρίον μεταφράζεται και ούτως: Επομένως οι ορισμοί είναι τοιούτοι· λ.χ. το οργίζεσθαι είναι κίνησις του κ.λ.↩

Κεφ. Α. 11. σ. 18.

(Σημ 10) **Έργον του φυσικού**. Ο φυσικός φιλόσοφος δέον να μελετήση την ψυχήν όλην ή μέρος αυτής συνδεδεμένον μετά του σώματος.↩

Κεφ. Α. 11. σ. 18.

(Σημ 11) **Η μορφή της οικίας είναι τοιαύτη**. Κατά λέξιν: Το είδος είναι εν (τοις υλικοίς) τούτοις και δι' αυτό (το είδος) είναι ταύτα.↩

Κεφ. Α. 11. σ. 18.

(Σημ 12) **Εις τεχνίτης**. Τεχνίτης εννοείται ουχί ο εμπειρικός απλώς, αλλ' ο μετά της πείρας κατέχων και την θεωρίαν, ο επιστήμων τεχνίτης, ο ιατρός λ.χ., ή ο αρχιτέκτων.↩

Κεφ. Β'. 5. σ. 20

(Σημ 13) **Ομοίως και ο Αναξαγόρας**. Οι ορισμοί της ψυχής αποτελούσι τρεις τάξεις καθ' όσον θεωρούσι κύριον χαρακτηριστικόν αυτής α') την κίνησιν, β') την γνωστικήν δύναμιν, γ') αμφότερα, την τε κίνησιν ή ενέργειαν και την γνώσιν ή θεωρίαν.↩

Κεφ. Β'. 5. σ. 21.

(Σημ 14) **Κατέκειτο αλλοφρονών**. Τοιούτο χωρίον δεν απαντά εν τη σωζόμενη μορφή των Ομηρικών επών· του αλλοφρονείν εναντίον είναι το φρονείν=ορθώς σκέπτεσθαι. Ο Έκτωρ κατέκειτο αναίσθητος εκ πληγής, είχεν άρα διατεταραγμένην και την διάνοιαν. Αλλ' όμως ο Δημόκριτος διακρίνει τον λόγον από της αισθήσεως. Καίτοι και ο μεν και η δε πηγάζουσιν έξωθεν, ουχί όμως αι αισθήσεις, αλλ' η λογική

νόησις ευρίσκει την πραγματικήν φύσιν των όντων. Του κόσμου η αληθής φύσις αποτελείται εκ των **ατόμων** και του **κενού**, ταύτα όμως είναι στοιχεία **νοητά**. Εν τούτοις τα δεδομένα προς τας λογικάς ταύτας αληθείας ευρίσκομεν εν ταις αισθητικαίς αντιλήψεσι.↩

Κεφ. Β. 2. σ. 26.

(Σημ 15) **Ας εξετάσωμεν αν η ψυχή κινείται καθ' εαυτήν ή μόνον μετέχει της κινήσεως**. Αντί των δύο λέξεων της μεταφράσεως ή **μόνον** κατ' άλλους γραπτέον **και ούτω**, δηλ. εξεταστέον αν η ψυχή ένεκα της ιδίας αυτής φύσεως μετέχει κινήσεως. Ο Αριστοτ. απορρίπτει την θεωρίαν ταύτην του Πλάτωνος ισχυριζόμενος ότι α') αν η κίνησις είναι ουσιώδης φύσις της ψυχής, αύτη θα είναι εν τόπω, τ. έ. θα περιέχηται και θα περιορίζηται υπ' άλλου σώματος, διότι κατ' Αριστ. τόπος είναι το πέρας του περιέχοντος σώματος, ή το πληρούμενον υπό του σώματος, β') η ψυχή αναγκαίως πρέπει να κινήται υπό εξωτερικής δυνάμεως, και γ') και αναγκαίως πρέπει να τηρήται εν ηρεμία υπό εξωτερικής δυνάμεως· αλλ' αι βεβιασμέναι αυταί καταστάσεις κινήσεως και ηρεμίας είναι αδιανόητοι, δ') η σύστασις της ψυχής θα προσδιορίζηται υπό της φύσεως των κινήσεών της, ε') η ψυχή θα εκτελή τας κινήσεις, ας δίδει και, επειδή δίδει τοπικήν κίνησιν, θα κάμνη και αύτη τοπικήν κίνησιν, και επομένως δύναται να εισέλθη εις το σώμα, όταν εξέλθη εξ αυτού, και τα ζώα άρα δύνανται να ανίστανται εκ νεκρών, ς') αν η κίνησις, ήτις είναι μετάθεσις του κινουμένου, είναι ουσιώδης φύσις της ψυχής, τότε η κίνησις της ψυχής θα ήτο μετάστασις εκ της φύσεως αυτής.↩

Κεφ. Γ. 23. σ. 32.

(Σημ 16) **Η τεκτονική εισδύει εις τους αυλούς**. Η τεκτονική την φυσικήν και υλικήν έκφρασιν αυτής ευρίσκει έν τινι οικία, ουχί δε εν αυλώ· προσέτι όργανον έχει πέλεκυν και ουχί αυλόν. Μερική τις οικία είναι η έκφρασις μερικής τέχνης ή ιδέας, ακριβώς όπως μερικόν τι σώμα είναι η έκφρασις ωρισμένης και ατομικής ψυχής. Η ψυχή είναι η εντελέχεια και η δύναμις η διαμορφούσα το σώμα, και αυτή αποτελεί την ατομικότητα και την σημασίαν του ανθρώπου.↩

Κεφ. Δ. 2, 32.

(Σημ 17) **Αλλά καίτοι η αρμονία**. Η περί αρμονίας θεωρία αύτη φαίνεται μεν πιθανή, λέγει ο Θεμίστιος (1, 4, σ. 44), ανηρέθη όμως πολλαχώς και υπ' Αριστοτέλους και υπό Πλάτωνος. Διότι η ψυχή είναι πρότερον του σώματος, η δε αρμονία ύστερον· η ψυχή άρχει του σώματος και επιστατεί και μάχεται πολλάκις προς αυτό, η αρμονία

όμως δεν μάχεται προς τα ηρμοσμένα πράγματα· η αρμονία δέχεται το μάλλον και το ήττον, η ψυχή όμως δεν δέχεται τοιαύτην αυξομείωσιν· η αρμονία δεν ανέχεται αναρμοστίαν, η ψυχή όμως δέχεται κακίαν χωρίς να καταστρέφηται· προσέτι, αν του σώματος η αναρμοστία είναι νόσος, ή αίσχος, ή ασθένεια, η αρμονία αυτού θα είναι υγίεια και κάλλος και δύναμις, ουχί όμως η ψυχή κ.λ.↩

Κεφ. Ε. 1. σ. 38.

(Σημ 18) **Η ψυχή είναι αριθμός**. Ο Αριστοτέλης την θεωρίαν του Ξενοκράτους αφομοιών προς την ατομολογίαν του Δημοκρίτου εφαρμόζει και επ' αυτής την κριτικήν της θεωρίας του Δημοκρίτου.↩

Κεφ. Ε. 2. σ. 38.

(Σημ 19) **Ο Δημόκριτος εξήγει την κίνησιν**. Δηλ. το ζώον κινείται υπό ψυχικών μονάδων, όπως κινείται υπό ψυχικών ατόμων εν τη θεωρία του Δημοκρίτου.↩

Κεφ. Ε. 4. σ. 39.

(Σημ 20) **Τρεις τρόποι καθ' ους ορίζουσι την ψυχήν**. Αι θεωρίαι αύται είναι 1) η θεωρούσα την ψυχήν ως αριθμόν κινούντα εαυτόν (Ξενοκράτης), 2) η θεωρούσα αυτήν ως συνισταμένην εκ των λεπτότατων και ευκινητοτάτων ατόμων (Δημόκριτος) ή εκ των λεπτοτάτων ουσιών (Αναξαγόρας) ή ίσως ως ούσαν αρμονίαν, (Πλάτων) 3) η θεωρούσα αυτήν ως αποτελουμένην εκ των στοιχείων.↩

Κεφ. Ε. 24. σ. 45.

(Σημ 21) **Άλλο τι αίτιον της ζωής;** Η ζωή είναι η πρώτη, στοιχειωδεστάτη λειτουργία της ψυχής και η αναγκαία προϋπόθεσις των άλλων λειτουργιών αυτής.↩

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Κεφ. Α. 1. σ. 49.

(Σημ 22) **Ουσία**. Ο παρά τω Αριστοτέλει όρος **ουσία** αντιστοιχεί προς τον όρον **Υπόστασις** των νεωτέρων. Το άμεσον και ατομικόν, τόδε το ον είναι η πρώτη ουσία. Το είδος και τα γένη είναι δεύτεραι ουσίαι, αλλά μάλλον τα είδη, ως εγγύτερα εις το ατομικόν. Ενίοτε λέγει ουσίαν και

την ύλην, διότι εκ ταύτης και του είδους αποτελείται η πρώτη (στοιχειώδης) ουσία.↩

Κεφ. Α. 1. σ. 50.

(Σημ 23) **Η πρώτη εντελέχεια**. Εν τη προηγουμένη σημειώσει είδομεν ότι υπάρχει πρώτη και δευτέρα ουσία. Ωσαύτως υπάρχει ύλη πρώτη, ήτοι άμορφος και πρώτη ψυχή, ήτοι η στοιχειώδης μορφή ψυχής, η θρεπτική και πρώτη, εντελέχεια, ήτοι η στοιχειώδης ή αρχική μορφή της ψυχικής ζωής. Είναι πρώτη ως εγγυτάτη εις την απλήν δύναμιν, κατάταξιν δε αναπτύξεως, κείται αμέσως υπεράνω του σώματος και είναι θεμελιώδης όρος της αναπτύξεως των άλλων. Λοιπόν η πρώτη εντελέχεια σώματος είναι η πρώτη φανέρωσις ζωής, ην οργανισμός τις εκτυλίσσει και είναι απλή δύναμις η έξις ως προς τας υψηλοτέρας εκδηλώσεις της ζωής.↩

Κεφ. ΙΙ 1. 53.

(Σημ 24) **Το γνωριμώτερον κατά λόγον**. Κατ' Αριστ. η μόνη βεβαία και επιστημονική γνώσις είναι η των εννοιών ή των καθόλου. Και αυτή η αντίληψις των αισθητών δεν είναι παθητικόν δοχείον εξωτερικών εντυπώσεων. Αυταί μάλλον ως αφορμαί διεγείρουσι την ψυχήν εις ενέργειαν. Η δε λογική νόησις είναι έτι μάλλον ελευθέρα ενέργεια της ψυχής.↩

Κεφ. ΙΙ 1. 54.

(Σημ 25) **Ορισμός του τετραγωνισμού**. Εκ τούτων ο πρώτος περιγράφει το τετελεσμένον εξαγόμενον, ο δεύτερος το μέσον και την μέθοδον της επιτελέσεως αυτού. Ο Αριστ. καίτοι αντέχεται των γεγονότων, επιμόνως εξαίρει την υπερτέραν σημασίαν των σχέσεων και αιτίων.↩

Κεφ. ΙΙ 8. σελ. 54.

(Σημ 26) **Καθώς τινες λέγουσι**. Ο Πλάτων λέγει ότι η ψυχή αποτελείται εκ τριών διακεκριμένων μερών, του λογικού, του θυμοειδούς και του επιθυμητικού, και ότι ο μεν λόγος κείται εν τη κεφαλή, το θυμοειδές εν τω θώρακι και το επιθυμητικόν εν τω υπογαστρίω (εν τω ήπατι).↩

Κεφ. Ι 29 σ. 89

(Σημ 27)**και να μη γίνηται (εσωτερικώς) υγρόν**. Πάσα μεταβολή είναι μετάβασις από καταστάσεως εν δυνάμει εις κατάστασιν, εν η το πράγμα ευρίσκει το τέλος αυτού πεπραγματωμένον, ή εν τη πορεία της

πραγματώσεως. Ούτως η γεύσις είναι μόνον δυνάμει γεύσις, εφ' όσον δεν ερεθίζεται. Εν τη πορεία όμως της ενεργοποιήσεως το αισθητήριον αφομοιούται την αντικειμενικήν του πράγματος ποιότητα και μεταβάλλει αυτήν εις υποκειμενικήν. Ούτω το γευστικόν όργανον έχει την ικανότητα να υγραίνηται χωρίς να μεταβάλληται εις υγρόν.↩

Κεφ. Ι 12. σ. 91./5 σ.90/

(Σημ 28) **Αύται είναι αι διαφοραί των χυμών**. Ο Αριστοτέλης διακρίνει επτά χρώματα και επτά χυμούς. Εκ των δύο θεμελιωδών χρωμάτων, του λευκού και του μέλανος (εις ο περιλαμβάνεται το φαιόν) γεννώνται διά μίξεως τα λοιπά πέντε, ξανθόν, φοινικούν, αλουργόν, πράσινον και κυανούν. Ούτω και εκ της μίξεως των δύο θεμελιωδών χυμών του γλυκέος και του πικρού γεννώνται πέντε διάμεσοι, αλμυρός, δριμύς, αυστηρός, στρυφνός και οξύς, του λιπαρού περιλαμβανομένου εις τον γλυκύν. Σημειωτέον ενταύθα, ότι ο Αριστοτέλης τας αισθήσεις και εν γένει τα ψυχοφυσικά φαινόμενα εξετάζει και περιγράφει εκτενώς εν ταις θαυμασίαις εκείναις πραγματείαις του, ας οι σχολιασταί ήνωσαν υπό την επιγραφήν «Μικρά Φυσικά», και αίτινες συμπληρούσι την όλην ψυχολογίαν του.↩

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ.

Κεφ. IV /Γ′/ σ. σ.

(Σημ 29) Η κεκλασμένη γραμμή παριστά τα συγκεκριμένα αισθητά πράγματα, η δε ευθεία την καθαράν έννοιαν, αμφότερα δε αντιστοιχούσι προς την διάκρισιν μεταξύ του **σαρκί είναι** και της **σαρκός**. Τα εν αφαιρέσει όντα είναι αι μαθηματικαί έννοιαι, αίτινες είναι αφηρημέναι ως προς τα υλικά όντα, αλλά συγκεκριμέναι ως προς τας καθαράς εννοίας. Αι μαθηματικαί έννοιαι και τα σχήματα, εν αις και το σιμόν, κατέχουσι μέσην θέσιν.↩

Κεφ. VI σ.

(Σημ 30) /Αντιστοίχισα την σημείωση με το τέλος του κεφαλαίου ς′, μπορεί όμως και να πρέπει να αντιστοιχιστεί νωρίτερα/ Αναγκαίον κρίνομεν να παραθέσωμεν ενταύθα τα κυριώτερα σημεία της υπό Θεμιστίου παραφράσεως των περί του νου χωρίων του Αριστοτέλους. Ο νους, λέγει, τελειούται μεταβαίνων εκ δυνάμεως εις ενέργειαν. Ότι είναι δύναμις αποδείκνυται εκ τούτων, ότι ούτε πάντοτε νοεί, ούτε τα αυτά νοεί πάντοτε, αλλά άλλοτε άλλα και, όταν συνεχώς νοή, αποκάμνει.

Ούτως όνους ουσίαν και μορφήν έχει ταύτην, ότι **δύναται** να περιλάβη πάσας τας άλλας μορφάς. Και αν μη διέμενε τοιαύτη δύναμις, αλλ' είχεν ιδίαν ωρισμένην μορφήν, έν αποκλειστικόν είδος, δεν θα ηδύνατο να μεταβαίνη εκ μιας εις άλλην ενέργειαν και να δέχηται πάντα τα είδη, διότι το ιδιαίτερον εκείνο είδος του θα ημπόδιζε και θα αντέφραττε τα άλλα ως αλλότρια. Δυνάμει ων ο νους είναι απαθής και αμιγής, διότι πάσχει και μίγνυται μόνον το ον, όπερ είναι τι εν ενεργεία. Ων δε και ανεξάρτητος από του σώματος δύναται να νοή, όταν βούληται. Και είναι μεν δυνάμει πάντα τα όντα, ενεργεία όμως είναι ουδέν πριν να νοήση αυτά. Αναπτύσσεται δε και τελειούται καθ' όσον από των αισθητικών αντιλήψεων και παραστάσεων υψούται εις τα καθόλου, τα όλως νοητά όντα. Και είναι μεν και τότε δυνάμει νους, αλλ' ουχί όπως ήτο πριν να μάθη, διότι ήδη κατέχει την νοητήν ουσίαν και τας αναφοράς των όντων. Επειδή δε ο νους ουδέν άλλο είναι ή τα νοήματα, νοών ταύτα νοεί εαυτόν. Όπως η επιστήμη, λ.χ. η γεωμετρία είναι τα επιστητά θεωρήματα, ούτως ο νους είναι τα νοήματα και όταν μεν ηρεμή, λέγεται ότι έχει την έξιν των νοημάτων, όταν δε ενεργή περί έν τούτων, τότε είναι ο αυτός με το νοούμενον και είναι νους και νοητός.↩

Ο νους όμως, όστις είναι απηλλαγμένος του δυνάμει και είναι πάντοτε νους άμα και νοητός, είναι ο ποιητικός νους, όστις ενεργεία και τέλειος ων συμπλέκεται προς τον δυνάμει και προάγει αυτόν εις ενέργειαν. Οίαν σχέσιν έχει ο τεχνίτης προς την ύλην, τοιαύτην έχει ο ποιητικός νους προς τον δυνάμει, τελειοποιών τούτον και ποιών έξιν την προς το νοείν ευφυίαν της ψυχής και τα δυνάμει νοητά καθιστών ενεργεία νοητά. Ο μεν ως είδος πάντα ποιεί, ο δε ως ύλη γίνεται πάντα· αλλ' εξ αμφοτέρων είς μόνος νους αποτελείται, πάντα γινόμενος και πάντα ποιών εν τη ψυχή. Ο ποιητικός όμως, νους μη προβαίνων εκ δυνάμεως είναι πάντοτε ενεργεία, όταν είναι αυτός καθ' εαυτόν, απαθής όντως αυτός και αμιγής, ενεργεία άπαυστος και ακάματος και αΐδιος, νους και νοητός όμοιος τω Θεώ. Ο μεν δυνάμει νους **διανοείται**, ήτοι διαιρεί και συνθέτει τα νοήματα και εκ του ενός μεταβαίνει εις το άλλο, ο ποιητικός όμως νοεί αμέσως έχων αθρόως πάντα τα είδη και άπαντα συνάμα προβεβλημένος (Θεμιστ. λόγος Ε' και ΣΤ' περί ψυχής). Και το φιλείν και μισείν και το μνημονεύειν είναι πάθη ουχί του ποιητικού νου, όστις είναι μόνον είδος ειδών, αλλά του παθητικού, όστις είναι η ύλη του ποιητικού. Ο ποιητικός νους εν τω ανθρωπίνω μικροκόσμω είναι ως ο απόλυτος νους, ο Θεός, εν τω σύμπαντι. Την περί του νου λοιπόν θεωρίαν ο Αριστ. συμπληροί πραγματευόμενος περί του απολύτου νου εν τοις μεταφυσικοίς.

Εάν θελήσωμεν να μεταφράσωμεν την διδασκαλίαν ταύτην διά νεωτέρων επιστημονικών όρων, θα είπωμεν ότι το πνεύμα είναι ον

ουσιωδώς καθολικόν και ελεύθερον, ότι είναι ύλη άμα και είδος, είναι η άπειρος μορφή, ήτις δημιουργεί παν περιεχόμενον, είναι υποκείμενον άμα και αντικείμενον και εν γένει είναι η ενότης πάντων των εναντίων. Εν τω νοητώ κόσμω ο νους είναι η αρχή, προς ην μόνην υπάρχει ο κόσμος ούτος, και ουδέν δύναται να εμποδίση αυτήν από του να άρχη και να γινώσκη τον κόσμον της. Μελετών το αντικειμενόν του ο νους φαίνεται κατ' αρχάς ότι ερευνά αλλότριόν τι, πράγματι όμως μελετά, και εξελίσσει εαυτόν, στοιχεία της συνειδήσεώς του. Ώστε η εντελεχής γνώσις του αντικειμένου είναι το αυτό και η ανάπτυξις της νοήσεως εις τελείαν αυτοσυνειδησίαν, εις νόησιν νοήσεως. Ο νους όμως ούτος, ο συνειδώς εαυτόν, δεν μνημονεύει και είναι όλως απαθής. Τω όντι η μνήμη αντικείμενον έχει το παρελθόν, ο νους όμως νοεί το αιωνίως παρόν, το καθολικόν και το αναγκαίον. Ετέρωθι αι ιδέαι, η νοητή λ.χ. λύπη και ηδονή νοούσι μόνον, αλλά δεν αισθάνονται εαυτάς και ως όντα νοητά και καθολικά παράγουσι την επί μέρους λύπην και ηδονήν ημών. Ούτως ο Θεός είναι η πηγή της ζωής και του θανάτου, διότι αυτός είναι η ζωή και ο θάνατος.

Ως προς την πράξιν ο Αριστοτ. λέγει ότι, επειδή ο νους είναι το θείον εν τω ανθρώπω, ο βίος ο σύμφωνος προς τον νουν είναι βίος θείος. Και ο άνθρωπος δεν πρέπει, ώς τινες συμβουλεύουσι, να φρονή ανθρώπινα και πρόσκαιρα ως άνθρωπος και θνητός, αλλ' εφ' όσον δύναται πρέπει να ζη ζωήν αθάνατον, καταβάλλων πάσαν προσπάθειαν, ίνα ζη συμφώνως προς το άριστον και τιμιώτατον μέρος του, τον νουν. Ο βίος δε ούτος είναι όντως ευδαίμων και μακάριος. (Ηθ. Νικομ. Κ. 7).

Τοιαύτη διά βραχέων η περί του νου εμβριθής διδασκαλία του Αριστοτέλους. Την αλήθειαν και την γονιμότητα αυτής απέδειξεν η μετά ταύτα ιστορία. Η έκτοτε ανάπτυξις της θρησκείας, έτι δε μάλλον της φιλοσοφίας, είναι συνεχής ανάπτυξις, πραγμάτωσις και συμπλήρωσις των αρχών, ας εδίδαξεν ο Αριστοτέλης εν τω Γ' βιβλίω της περί ψυχής πραγματείας και εν τω β' μέρει του ΙΒ' βιβλίου των Μεταφυσικών.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ /τις οποίες δεν μπόρεσα να εντοπίσω/

72 23 αισθητικότης... παθητικότης
88 10 αναίμων εναίμων

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περί ψυχής Εις το περιλάλητον τούτο έργον διετύπωσεν ο Αριστοτέλης τας μεταφυσικάς περί ψυχής θεωρίας του, βασιζόμενος επί των δεδομένων του φυσικού κόσμου και του ορθού λόγου. Υπήρξαν δε αύται αφετηρία πλείστων εκ των νεωτέρων μεταφυσικών συστημάτων.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
ΛΑΔΙΑΣ ΚΑΙ ΣΙΑ Ο.Ε.
ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 22 ΤΗΛ. 614.686, 634.506

ΤΙΜΑΤΑΙ ΔΡΧ. 10

---

1. Πάθη ή συμβεβηκότα τα οποία αποτελούσι την ουσίαν της ψυχής.↩

2. Διότι η ψυχή είναι η τελική αιτία του σώματος, του φυτού και του ζώου.↩

3. Μέθοδος Αριστοτελική.↩

4. Μέθοδος Πλατωνική.↩

5. Ότι η ψυχή είναι υπόστασις εδίδασκον οι Πυθαγορικοί και ο Πλάτων.↩

6. Ως έλεγον οι ιατροί οι ισχυριζόμενοι, ότι είναι αποτέλεσμα της κράσεως.↩

7. Ως έλεγεν ο Ξενοκράτης ορίζων ότι η ψυχή είναι αριθμός.↩

8. Διότι πρόκειται να αποδειχθή αν η ψυχή είναι σωματική ή ασώματος, ήτοι καθαρά ενέργεια.↩

9. Αν η ψυχή είναι μία εις έκαστον όν, ή δύναται να διαιρήται εις πολλάς άλλας ψυχάς.↩

10. Ο Αριστοτ. διακρίνει 3 ή μάλλον 4 είδη ψυχών, την θρεπτικήν ή φυτικήν, την αισθητικήν (ζωικήν), την κινητικήν και την νοητικήν (λογικήν).↩

11. Ήτοι ορισμός της εν πάσι τοις ζώοις ψυχής, όπερ φαίνεται αδύνατον, διότι η ψυχή του κυνός, ή του ανθρώπου και ή του θεού δεν δύνανται να ορισθώσιν ομοίως.↩

12. Το αυτόζωον του Πλάτωνος (όρα Τίμαιον).↩

13. Η νόησις είναι ενεργεία νους, ούτω και τα άλλα.↩

14. Κατά τον Αριστοτ. δεν υπάρχει φαντασία άνευ της αισθήσεως, αύτη δε δεν υπάρχει άνευ του σώματος· άρα και νόησις δεν υπάρχει άνευ του σώματος.↩

15. Ούτω και η ψυχή δεν δύναται να είναι χωριστή από του σώματος.↩

16. Έννοιαι εν τη ύλη έχουσαι την ύπαρξιν αυτών, εκδηλούμεναι εν τω σώματι.↩

17. Η γραμμή και η επιφάνεια δύνανται να θεωρώνται χωριστά, κατά τρόπον αφηρημένον, και ούτως εξετάζονται υπό των μαθηματικών. Αλλά τα πάθη της ψυχής πρέπει να θεωρώνται εν ταις αναφοραίς των προς το σώμα, από του οποίου αυτή ουδέποτε χωρίζεται. ↩

18. Αύτη είναι η αρχή των σοφιστών και ιδία του Πρωταγόρα.↩

19. Ο Όμηρος δήλα δη υπελάμβανεν ως ταυτόν τον νουν και την ψυχήν.↩

20. Διότι άλλοτε διακρίνει και άλλοτε συγχέει νουν και ψυχήν.↩

21. Ουχί εκ των τεσσάρων στοιχείων, αλλ' «εκ της αμερίστου φύσεως και αΰλου και ασωμάτου και εκ της σωματικής και μεριστής μέση μεταξύ αυτών συνεκράθη η ψυχή» λέγει ο Πλάτων εν τω Τιμαίω.↩

22. Άγνωστον είναι τοιούτον σύγγραμμα· ίσως εννοεί την προφορικήν διδασκαλίαν του Πλάτωνος.↩

23. Το μήκος έχει μίαν διεύθυνσιν, το πλάτος δύο, και το βάθος τρεις διευθύνσεις.↩

24. Ο Ξενοκράτης, ο οποίος διεδέχθη τον Σπεύσιππον ως σχολάρχης της Ακαδημίας.↩

25. Ότι κινεί εαυτήν και κινεί τα άλλα.↩

26. Επομένως και εκ της γης.↩

27. Προηγουμένως είπε μόνα τα δύο πρώτα, τώρα προσθέτει και το ασώματον.↩

28. Πιθανώς πλην του Αναξαγόρα.↩

29. Ως οι Ίωνες φιλόσοφοι.↩

30. Οι Πυθαγορικοί, οίτινες έλεγον, ότι η ψυχή είναι αρμονία εναντίων.↩

31. Ο Ηράκλειτος, ο Εμπεδοκλής, ο Ίππων, και ίσως ο πυθαγορίζων Αλκμαίων.↩

32. Ως ο Πλάτων.↩

33. Ο Αριστ. θεωρεί την ψυχήν ως κινούν ακίνητον, ως δίδουσαν την κίνησιν χωρίς αυτή να κινήται.↩

34. Εις τα Φυσικά του Αριστ.↩

35. Αλλαχού προσθέτει την γένεσιν και την φθοράν.↩

36. Πρώτον λοιπόν επιχείρημα κατά της Πλατ. διδασκαλίας, ότι η κίνησις είναι η ουσία της ψυχής, είναι ότι η ψυχή θα ήτο εν χώρω, υλική. Η ψυχή τότε ηδύνατο να κινήται υπό εξωτερικής δυνάμεως.↩

37. Δηλ. η παρά φύσιν κίνησις προϋποθέτει κίνησιν κατά φύσιν.↩

38. Η ψυχή πρέπει να τηρήται εις ηρεμίαν υπό εξωτερικής δυνάμεως, αλλ' αι βίαιαι αυταί καταστάσεις κινήσεως και ηρεμίας είναι ακατανόητοι. Έπονται τρία έτι επιχειρήματα § 5—8.↩

39. Νυν αναιρεί την κατά συμβεβηκός κίνησιν, αφού επολέμησε την ιδιάζουσαν εις την ψυχήν κίνησιν.↩

40. Ούτω θα μετέδιδεν εις το σώμα την κίνησιν, ην ελαβεν έξωθεν.↩

41. Διότι τα κινούντα την ψυχήν άτομα είναι αεικίνητα· πώς λοιπόν δύναται να ηρεμήση το σώμα;↩

42. Ο Πλάτων, ειπών ότι η ψυχή μερίζεται και υποδιαιρείται, είπεν ότι αυτή είναι μέγεθος. Βλέπε την Πλατωνικήν ψυχογονίαν εν Τιμ. 34 A, 36 C.↩

43. Ο νους δεν δύναται να θεωρηθή ως μέγεθος, ούτε ομοιάζει με την αίσθησιν ή την επιθυμίαν, αίτινες κινούνται κατ' ευθείαν γραμμήν προς τι ή έκ τινος αντικειμένου. Ο νους όμως αντικείμενον έχων εαυτόν, τα νοητά, επιστρέφει εις εαυτόν και κάμνει κυκλικήν κίνησιν.↩

44. Αι μονάδες αι αποτελούσαι ένα αριθμόν είναι συνεχείς, διότι αποτελούσι συνηνωμέναι έν όλον, όπερ είναι αυτός ο αριθμός.↩

45. Τα μέρη είναι συνεχή και συνέχονται προς άλληλα.↩

46. Διότι υπάρχει εις τι μέγεθος άπειρος αριθμός σημείων, εν οις το μέγεθος τούτο δύναται να θίγηται και η νόησις θα πολλαπλασιάζηται τοσάκις όσα είναι τα σημεία, ενώ η ενέργεια της νοήσεως είναι ενιαία.↩

47. Επειδή κατά τον Τίμαιον η κίνησις του κύκλου του παντός είναι αΐδιος, ανάγκη και η ενέργεια του νου, όστις συνταυτίζεται με τον

κύκλον τούτον, να είναι αΐδιος, ήτοι άπειρος και απεριόριστος. Αλλά πάσα ενέργεια του νου είναι περιωρισμένη, άρα ψευδής η θεωρία του Τιμαίου— Ο Πλάτων όμως ομιλεί περί της ψυχής του κόσμου.↩

48. Επομένως θα ήτο δυστυχής, διότι θα υφίστατο βίαν.↩

49. Η ψυχή του κόσμου είναι ηνωμένη με το σώμα του κόσμου.↩

50. Αλλ' ο Πλάτων θεωρεί την ψυχήν ως την αιτίαν της κινήσεως αναφορικώς προς το σώμα του κόσμου.↩

51. Ο Πλάτων όμως εξηγείται περί τούτου.↩

52. Περί μετεμψυχώσεως.↩

53. λ.χ. θερμών και ψυχρών, υγρών και ξηρών, σκληρών και μαλακών κ.λ.↩

54. λ.χ. ξύλα, λίθοι και άλλα χρησιμεύοντα εις την κατασκευήν οικίας.↩

55. λ.χ. την μουσικήν αρμονίαν έχομεν μόνον, όταν δεν ευρίσκηται μεταξύ των φθόγγων αναλογία δυναμένη να καταστήση ωραιοτέραν την συμφωνίαν αυτών.↩

56. Ο Εμπεδοκλής είπεν ότι πάντα τα σώματα αποτελούνται εκ των αυτών στοιχείων, και μόνον εκ της διαφόρου αναλογίας των στοιχείων προέρχεται η διαφορά των σωμάτων.↩

57. Η ψυχή κινεί το σώμα. Τούτου κινουμένου συμβαίνει να κινήται και η ψυχή κατά τόπον.↩

58. Ότι δηλ. η ψυχή κινείται καθ' ον τρόπον επίστευον οι αρχαιότεροι.↩

59. Το αισθητόν κινεί το σώμα, τα αισθητήρια, και εκ τούτου γεννάται η αίσθησις. Εν τη αναμνήσει αντιθέτως, η ψυχή πρώτη ανακαλεί τας εικόνας ας φυλάττει, και ούτω πολλάκις κινεί το σώμα.↩

60. Ταύτα δεν είναι πάθη του ποιητικού νου αλλά του εμψύχου σώματος.↩

61. Δηλαδή της ενώσεως της ψυχής και του σώματος.↩

62. Θα αποδείξη περαιτέρω ότι ο νους είναι θείος και αθάνατος και όλως απαθής.↩

63. Ούτως ο Ξενοκράτης εθεώρησε τα στοιχεία της ψυχής ως μεμιγμένα κατά λόγον, ώστε να παράγωσιν αρμονίαν. Αλλ' η αρμονία προέρχεται εξ αριθμητικού λόγου. Άρα η φύσις της ψυχής είναι αριθμός, εις ον ο Ξενοκράτης προσέθηκε και την έννοιαν της αυτοκινησίας.↩

64. Η ψυχή είναι μονάς, αριθμός. Η μονάς και το σημείον συμπίπτουσι πολλαχώς. Και επειδή η κίνησις σημείου γεννά γραμμάς, λοιπόν και αι κινήσεις της μονάδος, ως ψυχής, θα γεννώσι γραμμάς. Αύται δε αι γραμμαί θα είναι αυταί αι κινήσεις της ψυχής, οργή, λύπη κ.λ.↩

65. Τα πολύποδα εν γένει και τα ζωόφυτα.↩

66. Άτομα άτινα μη έχοντα μέγεθος είναι ως μονάδες και σημεία άπειρα τον αριθμόν.↩

67. Όπερ μένει εις τα άτομα.↩

68. Έν σημείον δεν δύναται να διαφέρη άλλου σημείου ειμή διά της θέσεώς του. Άτοπον δε είναι να λέγηται ότι αριθμητική μονάς διαφέρει ούτω άλλης αριθμητικής μονάδος, διότι ο αριθμός δεν έχει θέσιν. Αλλ' ο αριθμός όστις αποτελεί την ψυχήν κατά τον Ξενοκράτην δεν είναι πλέον ειμή έν σημείον κατά την αναίρεσιν του Αριστοτέλους.↩

69. Ενταύθα αναιρεί την γνώμην ότι τα σημεία του σώματος είναι τα αυτά με τα της ψυχής. Ανωτέρω εξήτασε την γνώμην, ότι τα υλικά σημεία του σώματος είναι διάφορα από τα σημεία τα αποτελούντα την ψυχήν.↩

70. Εν τη σχολή του Ξενοκράτους επιστεύετο ότι η ψυχή δύναται να χωρίζηται από του σώματος. Αλλά αφού κατ' αυτούς η ψυχή είναι αριθμός αναγόμενος εις σημεία, πώς δύναται να χωρίζηται του σώματος, αφού το σημείον είναι αχώριστον της γραμμής;↩

71. Τα σημεία δεν είναι μέρη των γραμμών, αλλά μόνον ωρισμέναι θέσεις ή όρια. Η γραμμή άμα διαιρεθή εις σημεία δεν υπάρχει πλέον.↩

72. Είτε τα υλικά σύνθετα όντα, είτε αι αναφοραί των πραγμάτων.↩

73. Τα τέσσαρα, γην, πυρ, αέρα, ύδωρ. Ο Αριστοτέλης παρεδέχετο και πέμπτον στοιχείον, τον αιθέρα.↩

74. Ο Εμπεδοκλής λέγει ότι τα οστά έχουσι δύο μέρη γης, δύο ύδατος και τέσσαρα πυρός. (Όρα και Μ. Ευαγγελίδου, Σύνοψις της Ιστορίας της Φιλοσοφίας Α. 1904).↩

75. Το αγαθόν δεν είναι στοιχείον, αλλ' είναι αναφορά ή σχέσις. Είναι το μέσον μεταξύ δύο κακιών, της υπερβολής και της ελλείψεως.↩

76. Κατά τον Αριστοτέλην αι κατηγορίαι ουδέν κοινόν έχουσι, και δεν δύνανται να αναχθώσιν εις έν γένος.↩

77. Αλλά τότε τι γίνεται η ενότης αυτής, ης άνευ ούτε να νοηθή δύναται;↩

78. Ο Εμπεδοκλής ορμάται εκ της αρχής ότι το όμοιον γινώσκεται υπό του ομοίου. Επομένως ίνα γινώσκηται η αισθητή πραγματικότης, ήτις σύγκειται εκ των 4 στοιχείων, πυρός, αέρος, ύδατος και γης, πρέπει η γινώσκουσα ψυχή ν' αποτελήται εκ των ομοίων στοιχείων. Ο Αριστοτέλης φέρει τας ακολούθους αντιρρήσεις: (1) η ψυχή γινώσκει ου μόνον τα στοιχεία, αλλά και πλείστα άλλα πράγματα, περί των οποίων η αρχή «ομοίω το όμοιον» ουδέν εξηγεί. (2) ουδεμίαν έχει αξίαν το ότι η ψυχή συνίσταται εκ των στοιχείων, εάν μη συνίσταται και εκ των αναφορών και συνδυασμών των στοιχείων τούτων. Διότι πώς δύναται να γινώσκηται ο άνθρωπος λ.χ. ή ο λίθος, αφού ουδείς υποθέτει ότι ταύτα είναι εν τη ψυχή; (3) Εις ποίαν κατηγορίαν δύναται να υπαχθή η ψυχή; Αι γενικώταται κατηγορίαι είναι 10, δηλ. ουσία, ποσόν, ποιόν, σχέσις, τόπος, χρόνος, κείσθαι, έχειν, ποιείν, πάσχειν. Αλλ' η ψυχή δεν δύναται να είναι πάσαι αι κατηγορίαι, διότι αυταί δεν έχουσι κοινά στοιχεία· ούτε δύναται να είναι μία εξ αυτών, διότι τότε θα γινώσκη μόνον τα αντικείμενα, άτινα ανήκουσιν εις την κατηγορίαν ταύτην, θα αγνοή δε τα άλλα. (4) Ο Εμπεδοκλής εμπλέκεται εις το δίλημμα να καταστήση τον Θεόν αμαθέστατον ον, διότι αποκλείει από της φύσεως τούτου μίαν των στοιχειωδών κοσμικών αρχών, την έριν (την διάκρισιν, την διαλεκτικήν). (5) Προσέτι διατί παν στοιχείον ή πας συνδυασμός στοιχείων δεν έχει ψυχήν; (6) η εν λόγω θεωρία ουδεμίαν παρέχει συνεκτικήν και ενωτικήν αρχήν.↩

79. Ίσως είπε νεύρα αντί να είπη μύες.↩

80. θα γινώσκη το όμοιον αυτής εξ' ου και συνίσταται.↩

81. Ποίον το στοιχείον όπερ δίδει εις τα άλλα στοιχεία την δύναμιν να μένωσιν ηνωμένα και ούτω ποιεί όντα ατομικά και χωριστά;↩

82. Ενώ η ψυχή ή η μορφή τα ενώνει εις έν όλον.↩

83. Ως τα ζωόφυτα. Κατά τον Αριστ. το διακριτικόν γνώρισμα του ζώου είναι η αισθητικότης, η αισθητική ψυχή. Η κίνησις δεν δύναται να ανήκη εις την ουσιώδη φύσιν της ψυχής, διότι αισθανόμενά τινα όντα

είναι στάσιμα και ακίνητα. Η αντίρρησις λοιπόν στρέφεται κατά Δημοκρίτου και Ξενοκράτους.↩

84. Και τα φυτά έχουσι ψυχήν, αλλά την θρεπτικήν μόνην.↩

85. Ήτοι εν τοις σώμασι τα οποία σύγκεινται εκ διαφόρων στοιχείων αναμεμιγμένων μεταξύ των.↩

86. Αν τα στοιχεία αποτελούσι την ψυχήν, πρέπει και ο αήρ και το πυρ να έχωσι την ψυχήν. Και αφού τα μέρη των έχουσι ψυχήν πρέπει και τα όλον αυτών να έχη ψυχήν.↩

87. Όπερ αδύνατον, αν η ψυχή σύγκειται εκ των στοιχείων, τα οποία δεν είναι όμοια.↩

88. Κατά τον Αριστοτέλην η ζωή και η ψυχή είναι τα αυτά· διά τούτο αποδίδει ψυχήν και εις τα φυτά.↩

89. Το λογικόν.↩

90. Το επιθυμητικόν.↩

91. Αριθμητικώς υπάρχουσι πολλαί ατομικαί ψυχαί, ειδικώς δε (κατ' είδος) η ψυχή είναι η αυτή εις τε τα μέρη και εις το όλον σώμα.↩

92. Ως εάν η ψυχή ανευρίσκετο ολόκληρος εν εκάστω των μερών, εις τα οποία διηρέθη το ζώον.↩

93. Την θρεπτικήν.↩

94. Όστις θα περιλαμβάνη πάντα τα έχοντα ζωήν, ήτοι φυτά και ζώα.↩

95. Η ύλη είναι ακόμη ουδέν, και δύναται να είναι πάντα, πριν ή η μορφή διορίση αυτήν ειδικώς.↩

96. Όπερ δύναται να δεχθή την ζωήν ή έχει την ικανότητα να ζη.↩

97. Προηγείται η έξις ή κατοχή γνώσεως ή άλλης ικανότητος, και έπεται η χρήσις ή ενεργοποίησις αυτών.↩

98. Ως έξις και κατοχή, οία η θρεπτική ψυχή, ήτις είναι έξις και ενέργεια και προϋπόθεσις των άλλων.↩

99. Πραγματικόν ον, τόδε τι, είναι εκείνο, εν ω συνηνώθησαν πάντα τα συστατικά στοιχεία του. Το σώμα άνευ της ψυχής είναι πτώμα και

ανάπαλιν η ψυχή άνευ του σώματος είναι απλή αφαίρεσις εν τη διάνοια ημών.↩

100. Όπως το σώμα είναι η ύλη της ψυχής.↩

101. Εκ της εν τω οφθαλμώ αισθητικότητος μεταβαίνει εις την του όλου σώματος. Η ψυχή η ποιούσα αισθητικόν το σώμα ομοιάζει προς την όψιν του οφθαλμού και την τμήσιν του πελέκεως.↩

102. Διακρίνει την εν τω εμψύχω σώματι πραγματικήν δύναμιν του ζην και την εν τω σπέρματι, όπερ δύναται να γίνη σώμα, δένδρον κλπ. ↩

103. Όψις είναι η απλή δύναμις, όρασις η ενέργεια της όψεως.↩

104. Μόνη η ψυχή είναι η τελείωσις του σώματος. Μέρη ή λειτουργίαι αυτής δύνανται να χωρίζονται του σώματος, ως ο ποιητικός νους.↩

105. Τότε μόνον γινώσκεται αληθώς πράγμα τι, ότε γινώσκεται και η αιτία αυτού, το διότι του ότι.↩

106. Δεδομένου ορθογωνίου;↩

107. Ούτος είναι ο αληθής ορισμός και τοιούτον θέλει να δώση ο Αριστοτ. ορισμόν της ψυχής.↩

108. Η θρέψις είναι πρώτη, διότι δεν εξαρτάται από ουδεμίαν των άλλων λειτουργιών, ενώ αι άλλαι εξαρτώνται εξ αυτής.↩

109. Το αισθητικόν είναι το ιδιάζον χαρακτηριστικόν, δι' ου διακρίνεται το ζώον από των φυτών και των άλλων όντων.↩

110. Περαιτέρω εν τω Γ' βιβλίω θα είπη ότι χωρίζεται.↩

111. Η μεν επιστήμη είναι εκείνο το οποίον δεχόμεθα, η δε ψυχή εκείνο διά του οποίου δεχόμεθα την επιστήμην. Ούτω και περί υγιείας και σώματος.↩

112. Το αισθητόν ενεργεί επί του αισθητικού, το επιστητόν επί του επιστημονικού κ.λ.↩

113. Εννοεί το δόγμα της μετεμψυχώσεως. Το ότι μία ψυχή εισδύει εις διάφορα σώματα είναι τόσον αδύνατον, όσον το ότι μία τέχνη δύναται να μεταχειρίζεται τα εργαλεία άλλων τεχνών αδιαφόρως.↩

114. Το χωρίον μεταφράζουσιν άλλοι ούτω· «Εις το αυτό φθάνομεν και δι' αναλύσεως αυτής της εννοίας».↩

115. Πάσα ψυχή δεν είναι είδος παντός σώματος, αλλά του σώματος του έχοντος όργανα και διαθέσεις επιτηδείας και καταλλήλους προς αυτήν και τας δυνάμεις αυτής της ψυχής.↩

116. Τα ζωόφυτα μόνον την αφήν έχουσι.↩

117. Της τροφής αίσθησις είναι η γεύσις, αλλ' η γεύσις είναι είδος αφής, ως θα είπη κατωτέρω ο Αριστοτ. Και άνευ αφής δεν δύναται να υπάρχη ζώον. Η αφή είναι η θεμελιωδεστάτη των αισθήσεων.↩

118. Εμμέσως διακρίνει το ζώον την τροφήν δι' άλλων αισθητών ιδιοτήτων.↩

119. Το τρίγωνον αποτελεί πάντα τα άλλα ευθύγραμμα πολύγωνα, άτινα είναι διαιρετά εις τρίγωνα.↩

120. Ταύτα είναι αι θρεπτικαί, αι αισθητικαί κλπ. ψυχαί. Ψυχή όμως καθόλου, γενική δεν υπάρχει.↩

121. Αναιρεί εμμέσως την Πλατωνικήν θεωρίαν περί ιδεών και διδάσκει, ότι δεν πρέπει να ζητώμεν γενικόν ορισμόν της ψυχής ως να υπήρχε μία φύσις απάσης της ψυχής, αλλά να ορίζωμεν μίαν εκάστην των μορφών αυτής. Τοιούτοι γενικοί ορισμοί είναι κενοί σημασίας, διότι δεν εφαρμόζουσιν εις μερικόν τι είδος όντων.↩

122. Εννοεί το λογικώς πρότερον.↩

123. Η φαντασία είναι 1) **αισθητική**, ήτοι η δύναμις του αναπλάττειν αισθητάς εικόνας ή του ζωογονείν νεκρά αισθήματα. 2) **βουλευτική** ή **λογιστική**, ήτοι η δύναμις του πλάττειν τας την νόησιν συνοδευούσας εικόνας εκ στοιχείων πάντοτε, τα οποία παρέχει η αίσθησις.↩

124. Πρώτας ευρίσκομεν τας ενεργείας, και εκ τούτων νοούμεν έπειτα τας δυνάμεις. Φύσει όμως προηγείται η δύναμις. Σαφέστερα όμως και των ενεργειών είναι τα αντικείμενα, λ.χ. η τροφή.↩

125. Εάν λ.χ. η ευδαιμονία είναι σκοπός, ο σκοπός ούτος πραγματοποιείται εν εκάστω ημών και ούτω έκαστος ημών είναι ο τελικός σκοπός.↩

126. Διά της γεννήσεως αναγεννάται και διαμένει τα έμψυχον ον, ούτω δε διαιωνίζεται ουχί άτομόν τι δεδομένον, αλλά το είδος.↩

127. Η ψυχή λοιπόν δεν είναι υλική αιτία. Ύλη αυτής είναι το σώμα.↩

128. Καθώς εις τα ζώα είναι άνω η κεφαλή εν η το στόμα και τα όργανα προς τροφήν, ούτω εις τα φυτά είναι άνω αι ρίζαι, δι' ων έλκουσι την τροφήν (Θεμίστιος).↩

129. Συνεργεί με άλλα αίτια.↩

130. Και η έννοια της υγιείας δεν νοείται ειμή διά της εναντίας ιδέας της νόσου και αντιστρόφως.↩

131. Τα υγρά, οίον το έλαιον, κλπ. τρέφουσι το πυρ.↩

132. Εννοεί το λογικώς πρότερον.↩

133. Η φαντασία είναι 1) **αισθητική**, ήτοι η δύναμις του αναπλάττειν αισθητάς εικόνας ή του ζωογονείν νεκρά αισθήματα. 2) **βουλευτική** ή **λογιστική**, ήτοι η δύναμις του πλάττειν τας την νόησιν συνοδευούσας εικόνας εκ στοιχείων πάντοτε, τα οποία παρέχει η αίσθησις.↩

134. Το ζώον τροφής χρήζει πάντοτε, ουχί όμως και αυξήσεως· ως ίππος ή άνθρωπος χρήζει τροφής, ως πώλος δε ή παις χρήζει και αυξήσεως, έως ου έλθη εις ακμήν, τότε δε την αύξησιν διαδέχεται η γέννησις ομοίων όντων.↩

135. Τρεις είναι και αι ενέργειαι του θρεπτικού, θρέψις, αύξησις, γέννησις.↩

136. Ομοίου με το έχον αυτήν σώμα.↩

137. Η ψυχή τρέφει το σώμα διά της συμφυούς θρεπτικής και πεπτικής δυνάμεως και διά του θερμού, όπως ο κυβερνήτης κυβερνά το πλοίον διά της συμφυούς χειρός αυτού και διά του χωριστού πηδαλίου. Η θερμότης, ως η χειρ, κινουμένη υπό της δυνάμεως κινεί την τροφήν, αναλογούσαν προς το πηδάλιον.↩

138. Διότι πάσα αλλοίωσις γίνεται διά πάθους και κινήσεώς τινος.↩

139. Ή των αισθητηρίων, ταύτα όμως είναι δυνάμει το αισθητόν και η αίσθησις. Το χωρίον εξηγείται και ούτω: διατί αι αντιλήψεις δεν πηγάζουσιν εξ αυτών των αισθήσεων.↩

140. Η αίσθησις δεν είναι πράγματι και διαρκώς εν ενεργεία, αλλά δυνάμει ούσα γίνεται ενεργός, όταν ερεθίζηται έξωθεν.↩

141. Η ύλη και η δύναμις χρήζουσι πάντοτε, ως ποιητικού αιτίου, ενός πραγματικού και ενεργεία όντος, ίνα κινηθώσι και γίνωσιν ωρισμένον τι. Ιδού διατί το είδος είναι πρότερον της ύλης.↩

142. Το αισθητικόν, ακίνητον ον και απαθές κατ' αρχάς, είναι απλώς εν δυνάμει· άμα όμως πάθη και κινηθή υπό των εκτός, τότε είναι ενεργεία.↩

143. Η κίνησις γίνεται χάριν του τέλους (της οικίας λ.χ. η κατασκευή), όταν δε πραγματοποιηθή ο σκοπός, τότε η ενέργεια είναι τελεία.↩

144. Η αίσθησις, πριν ή αντιληφθή το αισθητόν, είναι δυνάμει αυτό, ουχί ενεργεία, άρα ταύτα είναι ανόμοια· αφού όμως αντιληφθή, αφωμοιώθη αυτό και είναι ομοία με αυτά.↩

145. Ήτοι α') ο δυνάμενος να γίνη επιστήμων, διότι είναι άνθρωπος, λ.χ. ο παις, β') ο μαθών την επιστήμην, αλλά μη χρησιμοποιών αυτήν, δυνάμενος όμως να την μεταχειρισθή, όταν θελήση, γ') ο ενεργεία μεταχειριζόμενος τα μεμαθημένα.↩

146. Φθοράν πάσχει του προϋπάρχοντος ο εξ επιστήμης μεταβαίνων εις άγνοιαν. Ο δε εξ αγνοίας μεταβαίνων εις επιστήμην προβαίνει εις την τελείωσιν της φύσεως αυτού.↩

147. Όπερ τέλος έχει να είναι επιστήμων, Ή άλλως· διότι το προστιθέμενον στοιχείον ανήκει εις αυτήν την φύσιν αυτού και τείνει εις την εντελέχειαν αυτού.↩

148. **Διάθεσις** δηλοί μεταβατικήν κατάστασιν, **έξις** δε έμμονον, κατάστασιν. Η διάθεσις είναι απλή δύναμις ή ατελής βαθμίς πράγματός τινος προς την εντελέχειαν του, είναι λοιπόν στέρησις, άρνησις εν συγκρίσει προς την έξιν ή την εντελέχειαν. Ούτως ο μεν άρτι μανθάνων αποβάλλει ην έχει διάθεσιν, δηλ. την άγνοιαν, και ενεργεί πρώτην μεταβολήν (εκ του μη όντος εις το είναι). Ο δε μαθών έχει μεν ήδη την έξιν, κατέχει την επιστήμην, χρήζει δε ενεργείας προς τελείωσιν.↩

149. Ως πρώτη μεταβολή εννοείται το ότι γεννάται ο παις έχων την δύναμιν να αισθάνηται και να γινώσκη.↩

150. Ήτοι μόνον νοητά όντα ή τα καθαρά νοήματα, τα οποία δεν είναι, όπως τα αισθητά, έργα της φύσεως.↩

151. Ουχί όπως ο παις λέγεται δυνάμει στρατηγός, αλλ' όπως ο ενήλιξ και κατέχων (έξις) την στρατηγίαν.↩

152. Εν τω Γ' βιβλίω αναπτύσσει κάλλιον την ταυτότητα του υποκειμένου και του αντικειμένου, της ψυχής και του αισθητού. Η αίσθησις δέχεται τα είδη και τας εννοίας των αισθητών, χωρίς να πάσχη και να αλλοιούται, τουναντίον μάλιστα γινομένη ενεργός τελειοποιεί την προτέραν κατάστασιν αυτής.↩

153. Η αφή, ήτις διακρίνει τας ιδιότητας του σώματος ως σώματος, έχει πολλά αντικείμενα: σκληρά και μαλακά, λεία και τραχέα, θερμά και ψυχρά, υγρά και ξηρά. Είδος αφής είναι η γεύσις.↩

154. Ή άλλως διότι εις τον υιόν Διάρους συνέβη να είναι λευκός το χρώμα.↩

155. Δηλ. υιός Διάρους.↩

156. Όρασις είναι η εν ενεργεία όψις.↩

157. Εννοεί τα εν τω σκότει φωσφορίζοντα σώματα, άτινα δεν έχουσιν ίδιον όνομα.↩

158. Το χρώμα είναι ορατόν, ουχί καθ' εαυτό, διότι δεν είναι ουσία, υπόστασις, αλλά είναι πάντοτε εν σώματι ως ιδιότης αυτού.↩

159. Διότι ούτε ο ορισμός αυτής περιέχει το ορατόν, ούτε ο του ορατού περιέχει αυτήν.↩

160. Το αίτιον τούτο είναι το χρώμα.↩

161. Διαφανή είναι ο αήρ, το ύδωρ κλπ., αλλά καθ' εαυτά είναι δυνάμει διαφανή και διά τούτο είναι σκοτεινά· δρώντος όμως του φωτός γίνονται διαφανή. Το φως κάμνει το διαφανές ενεργεία διαφανές, όταν το διαπερά και το κινή. Το διαφανές είναι άχρουν, δέχεται δε χρώμα εξ άλλων εγχρώμων σωμάτων.↩

162. Όπερ είναι ο ουρανός ή ο αιθήρ.↩

163. Ουχί δε ως εκτεταμένου ή χρωματιστού κλπ.↩

164. Το διαφανές και το φως, εάν ήσαν σώματα, θα ήσαν εν τω αυτώ τόπω και θα απετέλουν έν σώμα.↩

165. Διά την ταχύτητα της κινήσεώς του.↩

166. Η όψις διακρίνει και το σκότος. Και εν γένει πάσα αίσθησις την στέρησιν του ιδίου αυτής αισθητού αντικειμένου αισθάνεται.↩

167. Διότι πάντα έχουσι την αυτήν όψιν, καθ' όσον πάντα είναι λαμπρά και φωσφορικά.↩

168. Άλλως πολλώ μάλλον θα έπασχεν η αίσθησις, εάν το χρώμα επετίθετο επί του αισθητηρίου.↩

169. Φαίνεται ότι υποθέτει ειδικόν τι διάμεσον της οσμής (δίοσμον) και τούτο λέγει πάθος του αέρος και του ύδατος, όπερ διαβιβάζει την οσμήν, όπως έτερον κοινόν πάθος, το διαφανές, διαβιβάζει το φως. Της όψεως το διάμεσον, το διαφανές, είναι ιδιότης του αέρος και του ύδατος. Το της ακοής, το διηχές, είναι ωσαύτως ιδιότης του αέρος και του ύδατος. Της αφής διάμεσον είναι η σαρξ και της οσφρήσεως είναι ο αήρ, και μόνον εις τους ιχθύς είναι το ύδωρ.↩

170. Του αέρος.↩

171. Ίνα ούτω αντιτάξη αντίστασιν σώματος στερεού κατά του πλήττοντος σώματος και ούτω παραχθή ήχος.↩

172. Όστις αποτελεί σώμα έν και συνεχές εξ αιτίας των ορίων του αγγείου.↩

173. Ήτις αναπηδά ή αναρρίπτεται· ή ως σφαίρα, εξ ης ουδαμόθεν δύναται να εκφύγη ο αήρ.↩

174. Το φως εξ ανακλάσεως εις ανάκλασιν πληροί πάντα τον φωτιζόμενον χώρον.↩

175. Το μέρος του αέρος, όπερ άπτεται της ηχηράς επιφανείας, δέχεται εξ αυτής παραχρήμα κίνησιν, ήτις τον καθιστά ενότητα διακρινομένην από της μάζης του κύκλου αέρος. Ο αήρ εκείνος παλλόμενος γίνεται εις και αντηχεί διά της επιδράσεως της επιφανείας του ηχούντος σώματος.↩

176. Τουναντίον, η τραχύτης διαιρεί και ποιεί πολλάς επιφανείας.↩

177. Κατά τον Αριστοτ. υπάρχει εν τω ωτί μέρος έχον κίνησιν ιδίαν και συνεχή, ως ο αήρ έχει την ιδικήν του, όταν κινήται υπό του ήχου.↩

178. Ο αήρ ο υπάρχων εις τα βάθη του ωτός έχει άμεσον σχέσιν προς τον ήχον, όστις φέρεται υπό του εξωτερικού αέρος.↩

179. Ή: καθώς όταν πλησιάσωμεν εις αυτό κέρας.↩

180. Έξωθεν ερχόμενος.↩

181. Η μάζα του αέρος, ήτις είναι εις επαφήν με την επιφάνειαν του ηχούντος σώματος.↩

182. Μεταφορικώς· διότι η χειρ ή η πνοή του ανθρώπου είναι η δίδουσα εις τα άψυχα μέλος και γλώσσαν.↩

183. Έντομα, οστρακόδερμα, μαλακόστρακα, ήτοι τα έχοντα λευκόν αίμα.↩

184. Εις την πέψιν.↩

185. Τα όργανα της ψύξεως είναι ο εγκέφαλος και οι πνεύμονες εις τα χερσαία, τα βράγχια δε εις τους ιχθύς. Η ψύξις είναι απαραίτητος προς μετριασμόν της εκ των τροφών και του αίματος αναπτυσσόμενης θερμότητος. Το θερμότατον των οργάνων είναι η καρδία.↩

186. Τα έντομα, λ, χ., τα οστρακόδερμα και τα ζώα, των οποίων ο οφθαλμός δεν καλύπτεται υπό μεμβράνης ή βλεφάρου.↩

187. Διότι ανάλογος είναι και η γεύσις ή ο χυμός των πραγμάτων τούτων.↩

188. Ως είπομεν πρότερον, η όψις, η ακοή και η όσφρησις έχουσι χρείαν της μεσολαβήσεως ξένου τινός, ίνα λειτουργήσωσι, και όπερ είναι χωριστόν απ' αυτών. Είναι δε ταύτα (το διαφανές το διηχές και το δίοσμον) πάθη του αέρος και του ύδατος. Της αφής όμως, ης είδος είναι η γεύσις, το μεταξύ ή διάμεσον τούτο πράγμα δεν είναι εκτός των οικείων αισθητηρίων, αλλ' ανήκει εις αυτά ταύτα, είναι η σαρξ ή ανάλογόν τι και προσέτι ο αήρ και το ύδωρ, υφ' ων περικυκλούται το αισθητόν. Το κυρίως αισθητήριον της αφής κείται μάλλον εσωτερικώς κατά τον Αριστοτέλη, είναι δηλ. η καρδία.↩

189. Άπουν λέγομεν ζώον τι ίνα δηλώσωμεν και ότι έχει κακούς πόδας. Ομοίως π.χ. απύρηνος λέγεται και χώρα παράγουσα ολίγα σπέρματα.↩

190. Του θερμού ή ψυχρού κλπ.↩

191. Ούτως η σαρξ αποτελεί περί το αισθητήριον της αφής κυκλικόν σκέπασμα.↩

192. Η γεύσις αισθάνεται τα απτά όπως και τους χυμούς. Αλλ' η αφή δεν αισθάνεται αντιστρόφως τους χυμούς όπως τα απτά.↩

193. Αι διαστάσεις είναι μήκος, πλάτος, βάθος.↩

194. Το ρευστόν είναι ο αήρ, όστις κατά τον Αριστ. συνίσταται εξ ύδατος. ↩

195. Το όργανον (πρώτον) της γεύσεως και της αφής είναι η καρδία, το διάμεσον δε είναι η γλώσσα και η σαρξ.↩

196. Ούτω και το αισθητόν μεταδίδον την ποιότητά του εις την αίσθησιν, την κάμνει ομοίαν προς εαυτό, διότι αύτη έχει ήδη την φύσιν του πράγματος.↩

197. Διότι τότε είμεθα ενεργεία ό,τι είναι το αντικείμενον, το οποίον μας /εκ παροράματος λείπει η συνέχεια της φράσης/↩

198. Ο κηρός δέχεται τον τύπον του χρυσού, αλλά δεν γίνεται διά τούτο χρυσούς· ούτω και η αίσθησις.↩

199. Κατά την λειτουργίαν εκάστου αισθητηρίου.↩

200. λ.χ. το ύδωρ, ίνα δεχθή σταγόνα μέλιτος, πρέπει να δεχθή **υλικώς** το μέλι. ↩

201. Αίσθησίς τις δεν δύναται να αντιλαμβάνηται τα ειδικά αισθήματα άλλης, λ.χ. η όψις τους ήχους· ούτω δεν δύνανται να οσφραίνωνται αι άλλαι αισθήσεις και εκείνα τα όντα, άτινα δεν έχουσιν όσφρησιν.↩

202. Όσφρησις είναι η ενέργεια, οσμή η δύναμις.↩

203. Δεν έχουσι μορφάς ακριβείς απτάς ή ορατάς.↩

204. Ο αήρ όζει, αλλά δεν οσφραίνεται.↩

205. Ο Έγελος (Ιστορία της Φιλοσ.) παρατηρεί ότι παρενοήθη πολλάκις η εν αρχή του κεφαλαίου τούτου ομοίωσις του Αριστ. λέγοντος, ότι η αίσθησις δέχεται τα αισθητά είδη άνευ ύλης, ως ο κηρός δέχεται το σημείον του (σφραγιστικού) δακτυλίου άνευ του μετάλλου. Εκ της παρανοήσεως ταύτης εγεννήθησαν πολλαί άτοποι θεωρίαι. Αλλά το είδος είναι το αισθητόν αντικείμενον θεωρούμενον ως καθολικόν · εν τη θεωρία εξυψούμεθα υπεράνω του ατομικού και αισθητού εις το καθολικόν (το άυλον και νοητόν). Διάφορος είναι η θέσις ημών εις τας πρακτικάς σχέσεις, καθ' ας ως υλικά μεμονωμένα άτομα σχετιζόμεθα ολικώς προς υλικά πράγματα και η ολική ημών ύπαρξις τίθεται εις ενέργειαν. Ούτω λέγει ο Αριστ. περί της φυτικής ψυχής, ότι με υλικόν τρόπον μόνον σχετίζεται προς την ύλην (καθώς ημείς όταν τρώγωμεν και πίνωμεν), και διά τούτο δεν δύναται να δεχθή τα είδη των αισθητών. Όταν όμως η ψυχή δέχηται είδη (τους αισθητούς διορισμούς ή ποιότητας του πράγματος, χρώματα, σχήματα κλπ.), τότε αφανίζεται η ύλη, ήτις δεν είναι θετικόν τι παρέχον αντίστασιν προς την ψυχήν.

Τω όντι η ψυχή αισθάνεται, διότι είναι φύσις καθολική, ήτις αναφέρεται μεν είς τι εξωτερικόν πράγμα και έχει εν εαυτή διορισμόν τινα, αλλά μένει πάντοτε μεθ' εαυτής και δύναται να αισθάνηται και άλλο τι και πάντα χωρίς να ταυτίζηται με ουδέν αποκλειστικώς. Το άψυχον όμως ον απορροφάται όλως εις τον διορισμόν του. Το έγχρωμον ύδωρ λ.χ. μόνον υφ' ημών διακρίνεται ως έγχρωμον και άχρωμον ύδωρ. Αν όμως το εν γένει ύδωρ και το ειδικόν, το έγχρωμον ύδωρ, ήσαν έν και το αυτό ύδωρ, η ειδοποιός αύτη διαφορά θα ήτο προς αυτό το ύδωρ και το ύδωρ θα ησθάνετο. Και αν και εγώ δεν ηδυνάμην να βλέπω ειμή μόνον το κυανούν, ο περιορισμός ούτος θα ήτο ποιότης, ήτις θα εταυτίζετο με εμέ, θα απερρόφα το είναι μου. Αλλ' επειδή είμαι ον καθολικόν, δύναμαι να βλέπω το χρώμα εν γένει, ή κάλλιον ειπείν τα χρώματα πάντα.

Υλικών σχέσεων εκφράσεις δύνανται βεβαίως να χρησιμεύσωσι προς διασάφησιν πνευματικών σχέσεων. Αλλά δεν έπεται, ότι παν ό,τι εμπεριέχεται εις τας αισθητάς σχέσεις αληθεύει και εις τας πνευματικάς. Η ψυχή δεν είναι πίναξ, εφ' ου τα αισθητά χαράττουσι τας μορφάς των ως επί του κηρού. Ο δε Αριστοτέλης διά της παρομοιώσεως του κηρού ηθέλησε να δηλώση μόνον την παθητικότητα του αισθητικού, όπερ δέχεται μόνον το είδος. Αλλ' εξ άλλου η αίσθησις δεν μένει ως προς το είδος εις την σχέσιν, την οποίαν έχει το είδος με τον κηρόν. Ο κηρός δεν δέχεται εντός εαυτού το είδος. Η εντύπωσις του δακτυλίου μένει όλως εξωτερική και επιπολαία χωρίς να γίνηται μορφή του πραγματικού όντος του κηρού. Άλλως θα έπαυεν ούτος να είναι κηρός. Η ψυχή όμως αφομοιοί το είδος εις ιδίαν αυτής ουσίαν, ούτως ώστε αύτη είναι εν

εαυτή τρόπον τινά πάντα τα αισθητά. Και ως ανωτέρω είπομεν (σελ. 52 /δηλ. Βιβλίο Δεύτερο - τέλος κεφαλαίου Α'/, αν ο πέλεκυς είχε το είδος αυτού διωρισμένον ως ουσίαν του, το είδος τούτο θα ήτο η ψυχή αυτού. Η ψυχή όμως δεν είναι παθητική ως ο κηρός, ούτε δέχεται τους προσδιορισμούς της έξωθεν. Η ψυχή είναι το είδος, η μορφή, ήτις είναι το καθολικόν. Η ψυχή, ως λέγει κατωτέρω ο Αριστοτέλης αναπτύσσων έτι μάλλον ταύτα, απωθεί αφ' εαυτής (αντιφράττει) την ύλην και διατηρεί εαυτήν κατά της ύλης ούτως ώστε δεχομένη το είδος ε ν ε ρ γ ε ί συνάμα, διότι αναιρεί την παθητικότητα και ούτω μένει ελευθέρα. Η ψυχή μεταβάλλει την μορφήν (τας ποιότητας) των εξωτερικών σωμάτων εις ιδία αυτής στοιχεία και συνταυτίζεται μετ' αυτών (ελευθερούται), διότι αυτή είναι το καθολικόν, είναι είδος ειδών. (Όρα και I. Caird. Φιλοσ. της θρησκείας. Μετάφρασις Π. Γρατσιάτου, σελ. 73-74 «Φιλοσοφ. και Κοινωνιολ. Βιβλιοθήκη Φέξη»). ↩

206. Τα επιχειρήματα του Αριστ. είναι σκοτεινά. Εν ολίγοις, ισχυρίζεται ότι τα ζώα έχουσι μόνας τας συνήθεις 5 αισθήσεις, διότι 5 αισθήσεις έχει το τελειότατον ζώον, ο άνθρωπος.↩

207. Το ον, όπερ αισθάνεται διά μέσου του αέρος, πρέπει να δύναται να αισθάνηται και τους ήχους και τα χρώματα, ων αναγκαίον διάμεσον είναι ο αήρ.↩

208. Η θερμότης είναι απαραιτήτως αναγκαία εις την πέψιν και την θρέψιν.↩

209. Δύνανται δήλα δή ταύτα να αισθάνωνται διά δύο διαμέσων σωμάτων, του αέρος και του ύδατος.↩

210. Διάφορον των δύο, αέρος και ύδατος, ή, κατ' άλλους σχολιαστάς, διάφορον των 5 στοιχείων αέρος, πυρός, ύδατος, γης και αιθέρος.↩

211. Η κίνησις αντιληπτή ούσα υπό πασών των αισθήσεων χρησιμεύει ως μέσον προς αντίληψιν πάντων των κοινών.↩

212. Αισθάνεται την μονάδα και επομένως τον αριθμόν, ο οποίος είναι ένωσις μονάδων. ↩

213. Τα κοινά θα ήσαν αισθητά υπό εκάστης των αισθήσεων. Ούτως η όψις, ήτις, καίπερ ειδική ούσα, αντιλαμβάνεται αλλότρια. Βλέποντες σώμα ξανθόν (όπερ διά της αισθήσεως γνωρίζομεν ότι είναι μέλι) γνωρίζομεν και ότι είναι γλυκύ. Ούτω δε βλέπομεν την γεύσιν αυτού, όπως το χρώμα του. Αλλά την γεύσιν μόνον κατά συμβεβηκός γνωρίζομεν. Ούτω, και αν τα κοινά ήσαν αισθητά δι' ειδικής αισθήσεως,

τότε κατά συμβεβηκός μόνον θα εγνωρίζομεν αυτά διά των άλλων αισθήσεων.↩

214. Ούτω βλέποντές τινα ενδεδυμένον λευκά ενθυμούμεθα, ότι είναι υιός του Κλέωνος. Η παρούσα αίσθησις γνωρίζει ημίν άνθρωπον ενδεδυμένον λευκά και αφυπνίζει την μνήμην, ήτις πληροφορεί, ότι ούτος είναι υιός του Κλέωνος.↩

215. Αισθητήν υπό των 5 αισθήσεων, και η ενότης των 5 αισθήσεων αποτελεί την ενότητα της αντιλήψεως των κοινών.↩

216. Ούτε η όψις δύναται να είπη ότι η χολή είναι ξανθή, ουδέ ότι αι δύο ιδιότητες ανήκουσιν εις το αυτό αντικείμενον.↩

217. Τα όντα και αι ιδιότητες, ας αισθανόμεθα δι' εκάστης των άλλων αισθήσεων.↩

218. Η ενέργεια της αισθητικής αντιλήψεως δεν τελειούται εν τοις εξωτερικοίς αισθητηρίοις, αλλ' εν τη κοινή αισθήσει. Εκάστη ατομική αίσθησις αντιλαμβάνεται ίδιον αισθητόν, χρώμα η όρασις, ήχον η ακοή, οσμήν η όσφρησις κτλ.· αλλά ταύτα είναι αισθηταί ποιότητες, ουχί αντιλήψεις. Διά της όψεως λ.χ. έχομεν το αίσθημα του πρασίνου, αλλ' ουχί την παράστασιν μήλου, ήτις αποτελείται εκ διαφόρων διορισμών χρώματος, σκληρότητος, γεύσεως, μεγέθους κλπ. Οι διορισμοί όμως ούτοι ενούνται είτα εις έν και αποτελούσι συγκεκριμένον τι αντικείμενον, το μήλον. Την λειτουργίαν ταύτην της ενώσεως των διαφόρων ποιοτήτων εκτελεί η κ ο ι ν ή α ί σ θ η σ ι ς . Επομένως μία των λειτουργιών ταύτης είναι, ο σχηματισμός αντιλήψεων ή παραστάσεων. Δι' αυτής πάλιν αναγνωρίζομεν ότι μερικά αισθήματα ανήκουσιν εις ημάς, δι' αυτής γινώσκομεν ό,τι βλέπομεν, ακούομεν κτλ. Ούτως η συνείδησις είναι άλλη λειτουργία της κοινής αισθήσεως. Αυτή πάλιν αντιλαμβάνεται τα κοινά αισθητά αντικείμενα, ήτοι στάσιν, κίνησιν, αριθμόν, σχήμα και μέγεθος, τα οποία καλούνται κοινά, διότι είναι αντιληπτά αμέσως υπό της κοινής αισθήσεως και εμμέσως υπό των ατομικών αισθήσεων. Πάλιν αι ατομικαί αισθήσεις δίδουσιν ημίν χρώμα, ήχον κλπ., αλλά δεν διακρίνουσι μεταξύ ηδέος λ.χ. και λευκού, ούτε διαστέλλουσι διαφόρους βαθμούς πικρίας. Τούτο είναι έργον κρίσεως και αποδίδεται υπό του Αριστοτέλους εις την κοινήν αίσθησιν. Η διάκρισις μεταξύ αληθούς και ψευδούς, μεταξύ πραγματικού και μη πραγματικού εις τας αντιλήψεις ημών γίνεται υπό της κοινής αισθήσεως. Το αίσθημα, επειδή είναι γεγονός μόνον και ως αισθητική κίνησις δεν ποιεί κρίσιν, είναι πάντοτε αληθές, αλλά όταν η αισθητή ποιότης κατηγορήται κατά τινος και σχηματίζηται κρίσις, τότε είναι

δυνατή η πλάνη.— Της κοινής αισθήσεως το διάμεσον είναι το αίμα και τα μερικά αισθητήρια, όργανον δε είναι η καρδία.↩

219. Τα χρώμα θα βλέπη 1ον η συνήθης όψις και 2ον η όψις της όψεως.↩

220. Υποτιθεμένου ότι η νέα αίσθησις η βλέπουσα την όψιν θα βλέπηται και αυτή από την άλλην. Άλλως η νέα αίσθησις, εκείνη ήτις ορά την όψιν, δεν θα οράται υπό άλλης, αλλά θα ορά αύτη εαυτήν.↩

221. Ότι δηλ. η συνήθης όψις ορά και εαυτήν και το χρώμα.↩

222. Ούτως, η όψις δεν έχει ανάγκην να βλέπη ως συνήθως, διά να ίδη πράγματά τινα, λ.χ. εαυτήν.↩

223. Επειδή η ενέργεια του αισθητικού είναι η αυτή και του αισθητού, διότι, αν η αίσθησις αντιληφθή το αισθητόν τούτο, δέον να αντιληφθή και εαυτήν.↩

224. Διότι είναι διάφορα αυτά τα πράγματα, εις α αι ενέργειαι ανήκουσιν· εκατέρα δε είναι όρος της ετέρας.↩

225. λ.χ. ο κώδων δεν ηχεί, ειμή ότε κρούεται.↩

226. Εν δυναμική καταστάσει.↩

227. Η ενέργεια γίνεται επί όρου τινός εν δυνάμει όντος.↩

228. Δυνάμει και ενεργεία.↩

229. Η ενέργεια.↩

230. Η δύναμις του ενός δεν είναι αναγκαίως συνδεδεμένη με την του άλλου. Το έν δύναται να διατηρή την δύναμιν του και το άλλο όχι. Αλλ' η ε ν έ ρ γ ε ι α του ενός είναι αναποσπάστως συνδεδεμένη με την του άλλου.↩

231. Ίσως ο Εμπεδοκλής, ο Δημόκριτος και ο Πρωταγόρας.↩

232. Ενεργεία όντα είναι έν, δυνάμει όμως όντα είναι διάφορα.↩

233. Και τι άλλο είναι η αίσθησις ειμή αναφορά και σχέσις του αισθητού και της αισθήσεως, εάν δε ο είς των όρων τούτων πάθη ή εκλείψη, συμπάσχει ή συνεκλείπει το όλον, η αναφορά.↩

234. Κρίνει ομοειδή, ήτοι χρώματα, όπως και η γεύσις πάλιν ομοειδή, ήτοι χυμούς.↩

235. Ταύτα είναι ετεροειδή. Το λευκόν γνωρίζει η όψις, ουχί η γεύσις, ήτις πάλιν μόνον το γλυκύ γνωρίζει. Απαιτείται λοιπόν άλλο τι, ίνα συγκρίνη και διακρίνη τας ετεροειδείς αντιλήψεις. Τούτο δε το κρίνον είναι η κοινή εσωτερική αίσθησις κατ' Αριστοτέλην.↩

236. Αι αναφοραί όπως και αι διαφοραί των αισθητών δεν είναι αισθηταί και μόνον το πνεύμα συλλαμβάνει αυτάς. Αν λ.χ. πολλαί αντιλήψεις αποτελώσιν ενότητα, αν η μία είναι αίτιον και η άλλη αποτέλεσμα, η ενότης και η σχέσις της αιτιότητος είναι μόνον προς την συνείδησιν, η δε αίσθησις είναι όλως ξένη προς αυτάς.↩

237. Αλλά πώς να κρίνη η αφή το χρώμα και τον ήχον; Αλλά ούτε και τα άλλα όργανα είναι τα έσχατα αισθητήρια. Ταύτα μεσολαβούσιν. Έσχατον μόνον είναι η εσωτερική αίσθησις.↩

238. Η κρίνουσα αίσθησις ή δύναμις.↩

239. λ.χ. περί του λευκού και του γλυκέος.↩

240. Η εσωτερική αίσθησις είναι μία και αδιαίρετος σχετικώς προς τας ειδικάς αισθήσεις και προς τον χρόνον. Εν μια και αδιαιρέτω στιγμή διακρίνει και κρίνει τας διαφόρους αντιλήψεις.↩

241. Η ουσία δέχεται τα εναντία δυνάμει, ουχί όμως συγχρόνως (ενεργεία).↩

242. Διότι το πικρόν είναι εναντίον του γλυκέος, ενώ το λευκόν είναι απλώς διάφορον.↩

243. Είναι δηλ. έν.↩

244. Είναι διαιρετόν, καθ' όσον δύναται να γινώσκη συγχρόνως πολλάς αντιλήψεις, ας συγκρίνει μεταξύ των.↩

245. Τας διαφόρους αντιλήψεις.↩

246. Καθ' ην στιγμήν τας ενώνει.↩

247. Η καθό ύλη.↩

248. Το σημείον είναι δύο και άρα διαιρετόν, διότι ον εν τω άκρω μιας γραμμής δύναται να θεωρηθή και ως αρχή άλλης' ή άλλως το σημείον,

ως κέντρον κύκλου, είναι αρχή και τέλος πασών των ακτίνων, αίτινες άγονται από του κέντρου εις την περιφέρειαν και τανάπαλιν.↩

249. Η κυρία και πρώτη αίσθησις, ενιαίον κέντρον πάντων των αισθημάτων, δέχεται τας διαφόρους αντιλήψεις διά των 5 αισθητηρίων και συγκρίνει και διακρίνει αυτάς. Διά ταύτης λοιπόν αισθανόμεθα και ότι ορώμεν διά της όψεως και ότι ακούομεν διά της ακοής, διότι διά της δυνάμεως, δι' ης αισθανόμεθα τας διαφοράς των ενεργειών, διά ταύτης αισθανόμεθα και αυτάς τας ενεργείας.↩

250. Καθ' όσον η ψυχή θεωρεί το ενιαίον τούτο πράγμα εκ δυο απόψεων, ως αρχήν και τέλος, ενεργεί κατά τρόπον διάφορον της αντιλήψεως, αλλά καθ' όσον το θεωρεί ως έν αντικείμενον, άνευ διαφορών, συμπίπτει με την ενέργειαν της αντιλήψεως.↩

251. Το αίσθημα λοιπόν είναι και αποτελείται καθ' όσον η ενέργεια του αισθητικού και του αισθητού τίθενται ως έν. Το οράν, ακούειν κλπ. είναι μ ί α ενέργεια, αλλά κατά την άμεσον ύπαρξιν είναι διαφορά δύο στοιχείων. Υπάρχει έν σώμα, όπερ λ.χ. ηχεί, και εν υποκείμενον, όπερ ακούει· η ύπαρξις λοιπόν είναι διπλή, αλλά η ακοή είναι έν και είναι μία μόνη ενέργεια αμφοτέρων. Ομοίως έχω το αίσθημα του σκληρού, του ερυθρού τ. έ. το αίσθημα μου είναι σκληρόν ερυθρόν. Ευρίσκω εμαυτόν ούτω διωρισμένον. Καίτοι η σκέψις λέγει ορθώς ότι εκτός εμού υπάρχει ερυθρόν σκληρόν πράγμα και ότι τούτο και ο δάκτυλός μου είναι δύο διάφορα, αλλ' είναι και έν· ο οφθαλμός μου, η όρασίς μου είναι ερυθρά και το πράγμα. Την διαφοράν και την ταυτότητα ταύτην αποδεικνύει ο Αριστ. και επιμένει εις αυτήν. Τω όντι η αίσθησις είναι μορφή ταυτότητος, είναι η κατάλυσις της διακρίσεως, του χωρισμού του υποκειμενικού και του αντικειμενικού. Το απλούν, η ατομική ψυχή ή το εγώ αισθανόμενον είναι ενότης διαφορών ή εν ταις διαφοραίς. (Εγέλου Ιστορία της Φιλοσ. σελ. 382 έκδ. 1833.)↩

252. Ώφειλον να μη είπωσι μόνον πως η ψυχή γινώσκει, θίγουσα το όμοιον, αλλά και πως εξαπατάται.↩

253. Επειδή τα εναντία είναι αχώριστα, ο γινώσκων το έν αυτών γινώσκει και το άλλο, και ο απατώμενος περί του ενός απατάται και περί του άλλου.↩

254. Οι άνθρωποι μόνοι και εκ τούτων ουχί πάντες έχουσι νόησιν.↩

255. Του νοείν είδη είναι α') φρόνησις, όταν έχη αντικείμενον πρακτικόν σκοπόν· β') επιστήμη, όταν η νόησις είναι θεωρητική και το συμπέρασμα αποδεικτόν· γ') δόξα αληθής, όταν το συμπέρασμα (η

κρίσις) είναι αληθές, αλλά δεν προκύπτει δι' επιστημονικής πορείας ή δεν είναι αποδεικτόν.↩

256. Υπόληψιν λέγει ο Αριστοτέλης. Είδη της υπολήψεως είναι επιστήμη, δόξα, φρόνησις και τα εναντία αυτών.↩

257. Να φέρωμεν κρίσιν επί αντιλήψεως.↩

258. Η φαντασία είναι ελευθέρα εις την μόρφωσιν εικόνων, η κρίσις όμως δεν είναι αυθαίρετος. Δι' ο η κρίσις είναι αναγκαίως αληθής ή ψευδής, οφείλει δε να είναι αληθής.↩

259. Δεν υπάρχει δύναμις, διότι βλέπομεν υπνώττοντες την εικόνα, αλλ' ούτε και ενεργεία όψις υπάρχει, διότι κοιμώμεθα.↩

260. Αναιρεί την διδασκαλίαν του Πλάτωνος, λέγοντος ότι, όταν αισθανώμεθά τι και προσέτι έχωμεν την δόξαν ότι τούτο ούτως έχει, τότε αυτό είναι η φαντασία.↩

261. Πρέπει άρα η αίσθησις και η δόξα να συμφωνώσι και να μη αντιμάχωνται, ίνα ενωθώσι και αποτελέσωσι την φαντασίαν, αλλ' αν η μία αληθεύη και η άλλη ψεύδηται, ως εν τω παρατιθεμένω παραδείγματι του ηλίου, αδύνατον να συμπλακώσιν εις μίαν φαντασίαν.↩

262. Όπερ αδύνατον.↩

263. Ανάγκη ή να αποβάλη τις την αληθινήν δόξαν περί ηλίου, ή φυλάττων αυτήν να αμελή της αισθήσεως. Αλλά είναι αδύνατον να αποβάλη την δόξαν, ενώ και το πράγμα δεν μετεβλήθη, αλλά διατηρείται και αυτό ομοίως, ως και ο δοξάζων· ούτε πάλιν φυλάττων την δόξαν δύναται να πιστεύη εις την φαντασίαν, ότι είναι ποδιαίος ο ήλιος.↩

264. Το να είναι αληθής ή ψευδής η φαντασία.↩

265. Της αντιλήψεως των ιδιαζόντων εις έκαστον, ως λ.χ. το φως είναι ίδιον της όψεως.↩

266. Τα στάδια της γνώσεως είναι τρία: Πρώτον είναι η αίσθησις, δεύτερον η φαντασία, η δύναμις της χρήσεως εικόνων απόντων αντικειμένων, και τρίτον ο νους. Η φαντασία προϋποθέτει αναγκαίως την αίσθησιν και ο νους την φαντασίαν. Η αίσθησις χορηγεί εις την ψυχήν πληθύν εντυπώσεων και εικόνων του εξωτερικού κόσμου, και

αναφέρεται εις παρόν αντικείμενον. Η φαντασία είναι η δύναμις του φυλάττειν και αναπλάττειν τας εντυπώσεις και τας εικόνας, όταν τα αντικείμενα δεν είναι παρόντα. Είναι δε φανερόν, ότι άνευ της φαντασίας ούτε μνήμη ούτε νόησις δύνανται να λειτουργήσωσιν. Η λέξις φαντασία δηλοί και την δύναμιν και το φάντασμα, ήτοι την εσωτερικήν εικόνα απόντος αισθητού αντικειμένου. Προσέτι δηλοί και την εμφάνειαν και το ψευδές φάσμα. Η πιστή εικών του πραγματικού είναι τόσον αληθής, όσον και το αίσθημα. Ούτως η φαντασία παρέχει εικόνα και φως εντός της ψυχής. Είναι δε διττή, φαντασία αισθητική, ήτοι αναπλαστική των εικόνων του πραγματικού κόσμου, και φαντασία λογιστική, ήτοι πλαστική ή δημιουργική, ήτις ανήκει μόνον εις τον άνθρωπον, ενώ την πρώτην έχουσι και τα κτήνη. Η φαντασία, ως δύναμις δεχόμενη ή τηρούσα τας εικόνας, είναι η πηγή της μνήμης και της αναμνήσεως. — Φαντασία και μνήμη διαφέρουσι κατά δύο τινά· α') η μνήμη θεωρεί το φάντασμα ως εικόνα, ως αντίτυπον πράγματίς τινος, ενώ η φαντασία θεωρεί αυτό απλώς ως εικόνα, β') η μνήμη θεωρεί ότι το πράγμα, ου αντίτυπον είναι το φάντασμα, έχομεν ίδει ή μάθει, αναγνωρίζομεν αυτό ως μέρος παρελθούσης εμπειρίας.— Ανάμνησις είναι η βεβουλευμένη και συνειδητή αναπόλησις της εικόνος, εξαρτάται δε εκ του αρχικού συνειρμού των κινήσεων ή των στοιχείων. Δυνάμει του συνειρμού τούτου μία εικών αναπλάττεται υπ' άλλης πρότερον συνδεθείσης μετ' αυτής. Οι νόμοι αυτού είναι 1) ο του ομοίου, 2) ο του εναντίου, 3) ο του σύνεγγυς ή συνεχομένου. Η δημιουργική φαντασία πλάττει εικόνας, αίτινες δεν αντιστοιχούσι προς παρελθούσας εμπειρίας ή αισθήσεις, αλλ' έχουσι μόνον ιδανικήν ή υποκειμενικήν ύπαρξιν. Τοιαύται εικόνες είναι και αι φαντασίαι καθ' ύπνους και εν παραφροσύνη, αλλά και αι της καλλιτεχνίας κλπ. Η φαντασία αύτη χορηγεί εις τον νουν γενικάς εικόνας προς σχηματισμόν γενικών εννοιών. ↩

267. Το παρόν κεφάλαιον είναι το σπουδαιότερον της όλης συγγραφής.↩

268. Κατά τόπον.↩

269. Από των άλλων μερών της ψυχής.↩

270. Ουχί κυρίως πάθημα, αλλά προαγωγή εκ δυνάμεως εις ενέργειαν και τελείωσιν.↩

271. Ούτε να υφίσταται κυριολεκτικώς πάθος, ούτε να έχη ίδιον είδος, αλλά να είναι δυνάμει πάντα τα είδη.↩

272. Ο νους μόνον αφού νοήση γίνεται ως τα πράγματα α νοεί, όπως και η αίσθησις γίνεται ως τα αισθητά, όταν αισθανθή αυτά.↩

273. Μόνον σώμα μίγνυται με σώμα.↩

274. Ο Πλάτων και η Ακαδημία.↩

275. Μεταφορικώς λέγεται η ψυχή τόπος ειδών, ουχί όλη, αλλά μόνον η αισθητική και η νοητική δύναμις αυτής, και ουχί διότι η ψυχή περιέχει, αλλά διότι γίνεται τα νοητά και τα αισθητά. Ο νους όμως είναι δυνάμει τα νοητά (αι ιδέαι), ενεργεία δε νοών ταύτα νοεί εαυτόν.↩

276. Δεν έχει όργανα ειδικά ως η αίσθησις, αλλά λειτουργεί ανεξάρτητος από του σώματος.↩

277. Ο αμαθής είναι δυνάμει επιστήμων, έχει την δύναμιν να γείνη επιστήμων. Όταν όμως μάθη την επιστήμην, κατέχει (έξις) αυτήν, και είναι μεν και τότε δυνάμει, αλλ' όχι όπως πριν να μάθη. Όταν δε ενεργοποιή την επιστήμην ην έχει (λ.χ. ο ιατρός την ιατρικήν), τότε είναι ενεργεία ή εντελέχεια επιστήμων.↩

278. Τότε δεν έχει ανάγκην διδασκαλίας, αλλ' εξ ιδίας ενεργείας νοεί τα πράγματα και εαυτόν.↩

279. Πρότερον ήτο απλή δύναμις, πριν να νοήση ήτο μηδέν. Πριν να μάθη= διδαχθή. Πριν να εύρη=ανακαλύψη τι εξ ιδίας ενεργείας. ↩

280. Ο νους νοήσας ήδη έγεινεν αυτά τα πράγματα, τα οποία νοεί, και τώρα νοών αυτά νοεί εαυτόν.↩

281. Μία δύναμις διαφόρως διατιθεμένη, ήτοι υπό διαφόρους όρους δρώσα, δύναται να γινώσκη ότε μεν το αισθητόν, λ.χ. τούτο το ύδωρ, ότε δε το καθόλου, την ουσίαν και το είδος των πραγμάτων, το ύδωρ εν γένει. Αλλ' εις μεν τα φυσικά πράγματα η ύπαρξις του πράγματος και το είδος ή η έννοια αυτού είναι χωριστά, ενώ εις τα άυλα, τα νοητά, λ. χ. εις το άπειρον, τα δύο στοιχεία, είναι αχώριστα.↩

282. Η σαρξ αύτη ην βλέπομεν ή εγγίζομεν, είναι αισθητή, καθ' όσον σύγκειται εξ υλικών στοιχείων.↩

283. Η σιμότης δεν είναι άνευ της ρινός, διότι είναι μορφή αυτής.↩

284. Λογικώς χωριστή, ο νους.↩

285. λ.χ. η ευθεία γραμμή.↩

286. Το κοινόν των δύο όρων είναι η αναφορά η ενούσα αυτούς, των οποίων ο πρώτος είναι ικανός να δρα επί του δευτέρου, ούτος δε να δέχηται την ενέργειαν του πρώτου, ων δυνάμει ό,τι είναι ο πρώτος ενεργεία.↩

287. Τα νοητά. Ο νους νοών εαυτόν νοεί ή δι' εαυτού ή δι' άλλου. Εάν νοή δι' εαυτού, τότε νοών άλλα νοητά ανευρίσκει εαυτόν εις ταύτα, άτινα τότε γίνονται αυτά νωούντα άμα και νοητά.↩

288. Εν η το έν είναι το νοούν και το άλλο είναι το νοούμενον.↩

289. Τα οποία δεν είναι ο νους, αλλά νοούνται μόνον υπ' αυτού.↩

290. Καθ' ην ο νους είναι δυνάμει ό,τι τα νοητά είναι ενεργεία.↩

291. Αι τοιαύται μεταφοραί υλικών σχέσεων εις τα όλως νοητά δεν πρέπει να λαμβάνονται κατά γράμμα, άλλως γίνονται παραίτιαι παρεξηγήσεων. Ο νους είναι δύναμις άμα και ενέργεια, είναι μορφή άμα και περιεχόμενον.↩

292. Αι έννοιαι του νου, τα καθ' όλου, και αι μαθηματικαί αφαιρέσεις.↩

293. Ήτοι η νόησις, ήτις θεωρεί τα όλως νοητά και απηλλαγμένα παντός υλικού στοιχείου.↩

294. Δεν νοεί συνεχώς (πάντοτε) ως ων απλή δύναμις.↩

295. Το νοητόν υπάρχει μόνον δυνάμει εις τα υλικά όντα, ενεργεία δε υπάρχει μόνον εν τω νω.↩

296. Δεν είναι υλικός ο νους.↩

297. Η διάνοια λοιπόν είναι δυνάμει το περιεχόμενον του νοητού αντικειμένου, και ενεργούσα ταυτίζεται προς εαυτήν· αλλ' ο αυτοσυνειδώς νους είναι ουσιωδώς ενεργεία τοιούτος, αφού είναι πάντα εν εαυτώ. Ούτως ο Αριστοτέλης είναι καθαρός ιδεοκρατικός και ουχί εμπειρικός. Κακώς δε ενοήθη η παρομοίωσις του νου προς βιβλίον, εις το οποίον ουδέν ακόμη έχει γραφή. Η παθητικότης του νου σημαίνει μόνον την δύναμιν προ της ενεργείας. Ο νους δεν είναι βέβαια πράγμα τι αισθητόν, δεν έχει την παθητικότητα γραμματείου ή χάρτου αγράφου. Ο νους είναι α υ τ ή - η - ε ν έ ρ γ ε ι α, ήτις άρα δεν είναι εξωτερική προς αυτόν, ως συμβαίνει προς τον χάρτην. Η παρομοίωσις

λοιπόν περιορίζεται μόνον εις τούτο: ότι η ψυχή περιεχόμενον έχει μόνον καθ' όσον πραγματικώς ενεργεί η νόησις. Η ψυχή είναι το άγραφον τούτο βιβλίον· τ. έ. Η ψυχή είναι δυνάμει πάντα, αλλά δεν είναι εν εαυτή η ολότης αύτη· είναι ως βιβλίον, όπερ περιέχει δυνάμει πάντα, αλλ' ουδέν ακόμη ενεργεία πριν ή ενεργηθή γραφή επ' αυτού. Προ της πραγματικής ενεργείας ουδέν αληθώς υπάρχει· αλλ' αυτός ο νους είναι νοητός, όπως τα νοητά εν γένει αντικείμενα, διότι εις το μη έχον ύλην (εις τον νουν) το νοούν (υποκείμενον) και το νοούμενον (αντικείμενον) είναι το αυτό. Η θεωρητική επιστήμη και το αντικείμενον αυτής, το επιστητόν, είναι το αυτό. Αλλ' εις το έχον ύλην η νόησις είναι μόνον δυνάμει, ούτως ώστε ο νους δεν ανήκει εις αυτό, διότι ο νους είναι δύναμις άνευ ύλης, αλλά το νοητόν υπάρχει εν αυτώ. Ο νους είναι πάντα τα νοητά εν εαυτώ· εν ω η φύσις περιέχει μεν την ιδέαν, είναι ν ο υ ς, αλλά μόνον εν δυνάμει, εν αυτή ο νους δεν γίνεται προς εαυτόν, δεν γινώσκει εαυτόν. Ο νους όμως δεν είναι υλικόν, αλλά το καθολικόν, η καθολική δύναμις άνευ ύλης και είναι ενεργεία μόνον όταν νοή. Εκ τούτων είναι φανερόν, ότι η παρομοίωση εξηγήθη όλως αντιθέτως προς τον νουν του Αριστοτέλους. (Έγελος Ιστορ. Φιλοσοφ. σελ. 387).↩

298. Δεν εννοεί την αισθητήν και εξωτερικήν ύλην. Παν ον έχει δύο στοιχεία, την ύλην (δύναμιν) και το είδος (ενέργεια), όπερ είναι και το αίτιον (ειδικόν, και ποιητικόν και τελικόν). Και ο νους είναι νους παθητικός ως ύλη, και νους ποιητικός είναι ως αίτιον.↩

299. Τη νοητική ψυχή.↩

300. Ο δυνάμει νου γίνεται ενεργεία πάντα, όσα νοεί.↩

301. Βλέπε Βιβλίον Δεύτερον 71./δεν βρίσκω την αντιστοιχηση - ίσως παράγραφοι 5 και 6/↩

302. Ουχί υλικώς. Αλλά νοητώς.↩

303. Ο ποιητικός νους είναι υπέρτερος του παθητικού και λόγω χρονικής προτερότητος. Η ενέργεια είναι προτέρα της δυνάμεως, διότι η δύναμις δεν γίνεται ενεργεία τι ειμή δι' αιτίου ενεργεία υπάρχοντος, οίον είναι η τέχνη ή η φύσις (άνθρωπος γεννά άνθρωπον).↩

304. Τούτο συμβαίνει μόνον εις τον παθητικόν νουν.↩

305. Η μνήμη είναι μνήμη εικόνων ή άλλων παθημάτων προτεροχρόνων. Αλλ' ο ποιητικός νους είναι απαθής και αΐδιος, δεν έχει λοιπόν πρότερον και ύστερον χρονικώς.↩

306. Ο παθητικός νους διαλύεται και δεν υφίσταται εν τη νέα ζωή, εις ην εισέρχεται η νοούσα ψυχή.↩

307. Πάσα γνώσις είναι κατά πρώτον γνώσις άμεσος, δεδομένη, εμπειρική, και ως τοιαύτη είναι ατελεστάτη, ίνα δε μεταβληθή εις επιστημονικήν γνώσιν, απαιτείται η ενέργεια του ποιητικού νου ή του λόγου, όστις τας εποπτείας και παραστάσεις του παθητικού νου μετατρέπει εις καθαρά νοήματα. Ούτω προέρχεται νέος κόσμος, όλως νοερός. Ο ποιητικός λοιπόν νους είναι προς τον παθητικόν ως είδος προς ύλην. Ο νους, ως παθητικός μεν, γίνεται ή δέχεται πάσαν πραγματικότητα, ως ποιητικός δε δημιουργεί πάσαν πραγματικότητα, παρέχων αυτή είδος λογικόν, νοητόν (διακοσμών την ύλην). Η νόησις και η αισθητική αντίληψις δεν είναι το αυτό, αλλά δεν είναι όλως κεχωρισμέναι. Εν τη νοήσει νοούμεν ό,τι δίδοται δυνάμει εν τη αντιλήψει, αλλά το αντικείμενον τούτο της νοήσεως πρέπει πρώτον να γείνη νοητόν διά δημιουργικής ενεργείας του νου. Ο νους δημιουργεί, τον κόσμον του εις όρους ιδικούς του (τ. έ. νοητόν κόσμον), και επειδή τα υλικά του είναι νοήματα, νοεί εαυτόν, και ούτως υποκείμενον και αντικείμενον είναι ταύτα. Ο Αριστοτέλης ενιαχού φαίνεται δοξάζων, ότι πάσα η γνώσις ημών είναι εκ των υστέρων. Εν τοις Αναλυτικοίς όμως θεωρεί τας υψίστας αρχάς της γνώσεως ως αμέσους και ως προϋποθέσεις της εμμέσου και παραγωγού γνώσεως. Αι έσχατοι αύται αρχαί είναι προτάσεις, ων τα κατηγορούμενα είναι δεδομένα εν τω υποκειμένω, και είναι αναγκαίως αληθείς. Ο αποδεικτικός συλλογισμός ως προκειμένας έχει τας εσχάτας ταύτας αρχάς του νου. Της επαγωγής υπερτέρα είναι η εξαγωγή, διότι είναι η ερμηνεία των φαινομένων διά των εσχάτων αρχών της γνώσεως και της υπάρξεως, ήτοι διά καθολικών νόμων και αιτίων.

Αι αρχαί και τα νοητά είδη είναι και εν τω νω και εν τοις πράγμασιν, ανακαλύπτονται δε υπό του νου εν τω φαινομενικώ κόσμω. Ούτως ο νους ανευρίσκει εαυτόν εν τω κόσμω, και νοών το αντικείμενον νοεί εαυτόν. Όπως δε το φως ποιεί ορατά τα χρώματα, ούτως ο νους ποιεί νοητά τα καθόλου είδη. Το υλικόν αυτού, όπερ διαπλάσσει ως καλλιτέχνης, είναι τα περιεχόμενον της παραστατικής συνειδήσεως. Αντίληψις και νόησις συμπληρούσιν αλλήλας· η μεν νόησις απαιτεί την φαντασίαν, η δε αντίληψις μένει τυφλή, εάν δεν φωτίζηται και δεν ανυψούται εις έννοιαν υπό του νου.

Ο ποιητικός νους είναι το θείον εν τω ανθρώπω, είναι χωριστός από της οργανικής ζωής και τρόπον τινά εισέρχεται εις το σώμα έξωθεν. Μη ανήκων δε εις τον φυσικόν οργανισμόν, δεν απόλλυται μετ' αυτού και

δεν είναι ατομικός, αλλ' είναι απαθής και αμιγής, αναλλοίωτος και αθάνατος. ↩

308. Τοιαύτη είναι η πρότασις, ήτις καίτοι έχει διάφορα στοιχεία είναι μία ενότης.↩

309. Διάμετρος νοείται η διαγώνιος του τετραγώνου ή και η διάμετρος του κύκλου. Διότι και εκείνη είναι ασύμμετρος προς την πλευράν του ορθογωνίου τριγώνου και η διάμετρος προς την περιφέρειαν. Ούτως: η διάμετρος είναι ασύμμετρος είναι πρότασις αληθής. Η διάμετρος δεν είναι ασύμμετρος: είναι ψεύδος.↩

310. Είτε εις το παρελθόν είτε εις το μέλλον αναφέρεται νυν.↩

311. Η έκτασις δύναται να διαιρήται, αλλ' εφ' όσον δεν διαιρείται, η συνέχεια αυτής δύναται να παριστάνηται ως αδιαίρετος και ως ολότης εις τα όμματα της διανοίας.↩

312. Μη διηρημένη.↩

313. Ο νους νοεί το μήκος ως αδιαίρετον υλικώς και χρονικώς.↩

314. Το μήκος, καίτοι αδιαίρετον ενεργεία, είναι όμως διαιρετόν δυνάμει.↩

315. Ο νους νοεί το μήκος (την γραμμήν) ως έν και νοεί ουχί τούτο μεν εις τον ήμισυν χρόνον, τούτο δε εις άλλον ήμισυν χρόνον, διότι ούτω θα είναι δύο μήκη και ουχί έν μήκος, διαιρών δε το μήκος εις μήκη θα διήρει και τον χρόνον.↩

316. Το υλικόν ον είναι διαιρετόν ποσοτικώς ουχί κατά το είδος του, όπερ είναι έν και αδιαίρετον.↩

317. Ενεργείας ή δυνάμεως.↩

318. Το είδος εις το υλικόν ον, και η συνέχεια εις τον χρόνον.↩

319. Οία η γραμμή, ην ορίζει: μήκος άνευ πλάτους, και η επιφάνεια, ην επίσης στερητικώς ορίζει: μήκος και πλάτος άνευ βάθους.↩

320. Όπως η στιγμή, ήτις είναι αδιαίρετος δυνάμει και ενεργεία.↩

321. Η μεν στιγμή δεν έχει μήκος ούτε πλάτος ούτε βάθος, η γραμμή δεν έχει μήκος και βάθος, αλλά κλπ.↩

322. Το κακόν γινώσκεται διά του εναντίου του, του αγαθού, το μέλαν διά του λευκού, ούτω δε και τα απλά και αδιαίρετα.↩

323. Εις το οποίον δεν λείπει έν των εναντίων, ίνα νοή το έτερον (επομένως) όπερ νοεί και γινώσκει τα δύο εναντία συνάμα.↩

324. Τοιούτος είναι ο νους του ανθρώπου.↩

325. Διότι ούτω γίνεται συμπλοκή, εις ην δύναται να συμβή απάτη.↩

326. Ομοίως βλέπομεν την αλήθειαν εις πάντα τα άυλα, τα είδη δηλ. και τα νοητά.↩

327. Το κεφάλαιον τούτο έχει πολλά τα ασυνάρτητα, φαίνεται δε ότι συγκρίνει τον θεωρητικόν και τον πρακτικόν νουν.↩

328. Ούτως η επιστήμη έρχεται τω μαθητή εκ διδασκάλου κατέχοντος και διδάσκοντος ή εφαρμόζοντος αυτήν.↩

329. Το τετελεσμένον δεν χρήζει πλέον κινήσεως, ίνα φθάση εις τα τέλος του, εις την τελειότητα του, αλλ' ενεργεί άλλως.↩

330. Χωρίς να καταφάσκωμεν ή να αρνώμεθα την ύπαρξιν ή τα προσόντα αυτών (απλούν αίσθημα).↩

331. Δεύτερος βαθμός του αισθητικού (συναίσθημα).↩

332. Τρίτος βαθμός του αισθητικού (ορμή προς ενέργειαν), ότε η απλή έννοια μεταβάλλεται εις κρίσιν, λαμβάνει θεωρητικώς την μορφήν καταφάσεως ή αρνήσεως, πρακτικώς δε την της διώξεως ή φυγής. Εκεί έχομεν αλήθειαν ή ψεύδος, εδώ δε αγαθόν ή κακόν.↩

333. Εξακολουθεί την σύγκρισιν νου και αισθήσεως.↩

334. Ουχί πλέον εξωτερικόν τι, αλλ' εικών την οποίαν η ψυχή έχει εν εαυτή.↩

335. Αι εικόνες είναι προς τον νουν ό,τι αι μεταβολαί της κόρης είναι προς την όρασιν, και ό,τι αι του ωτός είναι προς την ακοήν. Αι εικόνες μεσολαβούσιν ως διάμεσα, όπως η κόρη ή το ους.↩

336. Είναι η κοινή αίσθησις, η συνενούσα απάσας τας αντιλήψεις και δρώσα επί των αισθημάτων ως ο νους επί των εικόνων.↩

337. Όπως η κοινή αίσθησις είναι ως κέντρον ή όριον, ένθα συγχέονται αι διάφοροι αισθήσεις, ούτω και ο νους είναι το όριον, ένθα συνενούνται αι διάφοροι εικόνες ή παραστάσεις.↩

338. Διά τούτων ο Αριστοτέλης φαίνεται εξηγών, ότι, όπως αι ποιότητες συμπλέκονται έν τινι πράγματι και αποτελούσιν ενιαίον τι αντικείμενον, ούτως υποκειμενικώς αποτελούσι μίαν και την αυτήν έννοιαν ή σύλληψιν. Κατά την σημασίαν είναι αι αυταί, διαφέρουσι δε μόνον κατά τον τρόπον της υπάρξεως.↩

339. Τα οποία η αίσθησις αμέσως αντιλαμβάνεται.↩

340. Πρώτος βαθμός, η όψις.↩

341. Δεύτερος βαθμός, η κοινή αίσθησις γνωρίζουσα την κίνησιν.↩

342. Τρίτος βαθμός, ο νους.↩

343. Τον οποίον δέον ν' αποφύγη, και ο νους αποφασίζει ν' αποφύγη.↩

344. Ουχί πλέον διά των εικόνων παρόντων αντικειμένων.↩

345. Την γραμμήν, επιφάνειαν κλπ., τα οποία νοούνται άνευ των φυσικών σωμάτων, των οποίων είναι πέρατα.↩

346. Σιμή λέγεται η ανασεσυρμένη και κοίλη ρις, τουναντίον δε λέγεται γρυπή.↩

347. Και επομένως ψυχικά.↩

348. Όταν η αίσθησις ή ο νους είναι μόνον δυνάμει, δεν αισθάνονται ούτε νοούσι πράγματι τα όντα. Ταύτα λοιπόν, καθό αισθητά και νοητά, δεν είναι τότε, ειμή δυνάμει.↩

349. Ο νους είναι προς τα αισθητά είδη, τα οποία δέχεται η αίσθησις, ό,τι η αίσθησις είναι προς τα αισθητά αντικείμενα, των οποίων δέχεται το είδος.↩

350. Τα είδη δεν είναι χωριστά. Ο Πλάτων όμως εδίδασκεν ότι αι ιδέαι έχουσι χωριστήν ύπαρξιν.↩

351. Ήτις είναι έργον του νου.↩

352. Τα πρώτα νοήματα του νου, τα απλά και αδιαίρετα, χρονικώς είναι ύστερα των εικόνων, αφού είναι ταύτα αναπόσπαστα από των εικόνων.

Κατ' ουσίαν όμως τα νοήματα είναι υπέρτερα των εικόνων, όσω ο νους είναι υπέρτερος της φαντασίας και της αισθήσεως. Τα νοήματα είναι ενέργειαι του νου περί τας υποκειμένας εικόνας. Αι εικόνες καθ' εαυτάς δεν είναι ούτε αληθείς, ούτε ψευδείς. Αλήθεια και ψεύδος ανήκει μόνον εις τας κρίσεις ή εις εικόνα, όταν κατηγορήται τι κατ' αυτής.↩

353. το κριτικόν λοιπόν, περιλαμβάνει το αισθητικόν, το φανταστικόν και το διανοητικόν.↩

354. Περί του θρεπτικού θα ομιλήση έπειτα.↩

355. Ο Πλάτων.↩

356. Ο Πλάτων ως βάσιν των διαιρέσεων τούτων της ψυχής ελάμβανε τας χρείας του σώματος.↩

357. Ο Πλάτων θέτει το λογιστικόν εις την κεφαλήν, τον θυμόν εις το στήθος και την επιθυμίαν εις το υπογάστριον.↩

358. Αν η θρέψις ήτο η αιτία της τοπικής κινήσεως, έπρεπε και τα φυτά να κινώνται, διότι και αυτά τρέφονται.↩

359. Όστις μόνον έργον έχει το νοείν.↩

360. Ουχί η επιστήμη αλλ' η φύσις θεραπεύει. Η επιστήμη εξηγεί τας αρχάς και τους νόμους της ενεργείας της φύσεως.↩

361. Ούτε η όρεξις ούτε ο λόγος κεχωρισμένοι, αλλά μόνον ηνωμένοι (η λογική όρεξις) είναι η αρχή της κινήσεως [του πράττειν] εν τοις ανθρώποις.↩

362. Το πρώτον αίτιον της κινήσεως είναι το αντικείμενον της ορέξεως, το ορεκτόν πράγμα.↩

363. Ουχί νους, αλλ' ενέργεια του νου.↩

364. Διότι, ως είπεν ανωτέρω, ο νους του ανθρώπου ουδέν δύναται να συλλάβη άνευ εικόνος.↩

365. Ήτις αναπληρούσα τον νουν γεννά την κίνησιν.↩

366. Ούτος είναι ο επιτακτικός λόγος (φρόνησις επιτακτική. Ηθ. Νικομ., VI 102.) Ο θεωρητικός λόγος αντικείμενον έχει την αναγκαίαν αλήθειαν, ο δε πρακτικός το ενδεχόμενον και αιρετόν.↩

367. Το τέλος της πράξεως είναι ελατήριον ή αφετηρία.↩

368. Η βούλησις είναι όρεξις διανοητική ή ορθή ή μετά λόγου.↩

369. Και διά τούτο όρεξις και λόγος δεν παράγουσι κίνησιν κατά κοινήν μορφήν.↩

370. Ζωηρά όρεξις.↩

371. Όπερ κινεί τον νουν.↩

372. Όπερ κινεί την επιθυμίαν και τον θυμόν.↩

373. Δεν είναι το απόλυτον και το αΐδιον αγαθόν.↩

374. Είναι το μερικόν αγαθόν, όπερ δύναται να γίνη και να μη γίνη, και είναι αγαθόν πρός τινα και ουχί πάντοτε αγαθόν.↩

375. Εν τη ψυχή · πρώτη δε αιτία είναι το ορεκτόν.↩

376. Και ανωτέρω ερρήθη: Καθ' όσον η όρεξις γεννάται εκ του λόγου, ή του θυμικού, ή της επιθυμίας, εμφανίζεται υπό τρεις ενεργείας.↩

377. Μόνος ο άνθρωπος έχει συνείδησιν του χρόνου κατά τας τρεις διαστάσεις, τα άλλα δε ζώα κατά συμβεβηκός αισθάνονται τον χρόνον, αισθανόμενα πρότερα παθήματα.↩

378. Πρέπει πρώτον να νοήση τις ή να παραστήση εαυτώ αντικείμενον, ίνα έπειτα ορεχθή αυτού.↩

379. Αντιθέτως προς το κατ' αριθμόν.↩

380. Ούτω πηγή της ορέξεως είναι ο νους ή η αίσθησις ή η φαντασία.↩

381. Γιγγλυμός λέγεται, ως γνωστόν, η διάρθρωσις των οστών, καθ' ην το μέλος κινείται κατά μίαν διεύθυνσιν, ως είναι η του αγκώνος και της κνήμης.↩

382. Ούτω και εν τω ζώω ανάγκη να μένη τι εν τω μέσω και από τούτου να γίνηται η κίνησις των μερών.↩

383. Η αισθητική υπάρχει και εις τα άλογα ζώα, η δε λογική μόνον εις τους ανθρώπους, οίτινες αντεξετάζουσι διαφόρους παραστάσεις και κρίνουσι ποία είναι η προτιμοτέρα. Ο νους είναι το ακίνητον, όπερ κινεί και ωθεί. Το ορεκτόν αντικείμενον έλκει την όρεξιν↩

384. Ο λόγος ή ο νους καθ' όσον ενεργεί εν τω κύκλω της γνώσεως λέγεται θεωρητικός, ενεργών δ' εν τω κύκλω της ηθικότητας λέγεται πρακτικός. Έργον του μεν θεωρητικού είναι να κρίνη μεταξύ αληθείας και ψεύδους, του δε πρακτικού μεταξύ αγαθών και κακών. Εκείνος γινώσκει μόνον, ούτος κρίνει, σταθμίζει, εκτιμά, βουλεύεται, αποφασίζει και προστάττει. Η αρετή τούτου είναι η φ ρ ό ν η σ ι ς, αντικείμενον δε τα πρακτά αγαθά, τα καθ' έκαστον, αντιθέτως προς τον θεωρητικόν, όστις αντικείμενον έχει τα καθ' όλου, τας αρχάς και τους νόμους. Ο πρακτικός λόγος και τα προστάγματα αυτού είναι αχώριστα από της βουλήσεως. Ως νομοθετική δύναμις ούτος οδηγεί και φωτίζει την βούλησιν, ήτοι την προς το αγαθόν προσπάθειαν, ης κατωτάτη μορφή είναι η ορμή, υψίστη δε η λογική όρεξις. Τα συστατικά στοιχεία της ηθικής βουλήσεως είναι ο πρακτικός λόγος ή νους και η όρεξις, της ορέξεως ή επιθυμίας συστατικά στοιχεία είναι: 1) παράστασίς τις ή γνώσις, «το ορεκτικόν ουκ άνευ φαντασίας"· 2) συναίσθημα ηδονής ή άλγους· 3) προσπάθεια ή ενέργεια. Η όρεξις περιέχει αίρεσιν ή φυγήν, το αντικείμενον δ' αυτής είναι το ελατήριον της πράξεως. Αλλ' όπως μόνος ο λόγος δεν γεννά πράξιν, ούτως η επιθυμία μόνη δεν είναι λογική και ηθική. Διά τούτο ο Αριστοτέλης ορίζει την προαίρεσιν όρεξιν διανοητικήν ή νουν ορεκτικόν, ορίζει δηλ. ότι η ηθική βούλησις είναι σύνθετος εκ λόγου και ορέξεως. Και ο λόγος ενταύθα ενεργεί εν μορφή πρακτικού συλλογισμού, ου το συμπέρασμα είναι επιτακτικόν· λ. χ. «πάντες οι πολίται οφείλουσι να υπακούωσι τοις νόμοις». Εγώ είμαι πολίτης, άρα οφείλω κλπ. Εκ των όρων του συλλογισμού τούτου, ουχί ο μείζων και γενικός, αλλ' ο ελάσσων, η μερική έννοια είναι η κινούσα εις πράξιν· ο λόγος, δι' ον υπακούω τοις νόμοις, είναι ότι εγώ ειμι πολίτης (Όρα το τέλος του επομένου κεφαλαίου).↩

385. λ.χ. των ζωοφύτων, των μαλακίων κλπ.↩

386. Άρα έχουσι και όρεξιν επομένως και φαντασίαν.↩

387. Προδήλως νοεί κίνησιν εν τη ψυχή. Το ζώον αισθάνεται μόνον, ότι αντικείμενόν τι προξενεί αυτώ ηδονήν ή λύπην, αλλ' ουδέν γινώσκει περί του αντικειμένου τούτου, δι' ο πάντα είναι αδιόριστα εν τω ζώω.↩

388. Οίον είναι η ηδονή, ή το συμφέρον ή το καθήκον.↩

389. Ο Αριστ. ακολουθών την έννοιαν του μέτρου λέγει το «μεγαλύτερον».↩

390. Το λογικόν αντεξετάζει τας παραστάσεις προς το μέτρον, κρίνει πολλάκις, και ούτως εκ πολλών συμπεραίνεται έν, μία απόφασις.↩

391. Η πράξις του αλόγου κινείται υπό απλής φαντασίας, άνευ συλλογισμού, άνευ κρίσεως (δόξης). Αλλ' η όρεξις του λογικού ζώου είναι και μετά δόξης και άνευ δόξης, αλλά διά τούτο ουχί πάσα όρεξις είναι βούλησις (λογική όρεξις).↩

392. Η νικώσα.↩

393. 1ον ο λόγος κινεί την όρεξιν, 2ον η όρεξις τον λόγον, 3ον όρεξις την όρεξιν. Ή άλλως. Υπάρχει α') Το παράγγελμα του απαθούς νου, όπερ ενεργεί επί της ορέξεως κίνησιν ωθιστικήν· β') όταν αντικείμενόν τι διεγείρη την όρεξιν και διά ταύτης εξεγείρεται ο νους, η κίνησις είναι ανάλογος προς έλξιν· γ') η πλήρης κίνησις καταλήγει εις πράξιν σωματικής ή φυσικής κινήσεως.↩

394. Η μερική έννοια κινεί εις πράξιν. Όρα Ηθ. Νικ. VII, 3. 6.↩

395. /Λείπει η υποσημείωσις/↩

396. Η αφή απαιτεί α') Την αισθανομένην ψυχήν, β') Το αισθητόν σώμα. Ή άλλως· απλούν είναι το σώμα το εξ ενός μόνου στοιχείου, πυρός, αέρος κ.λ. αποτελούμενον.↩

397. Ακριβώς διότι η αίσθησις είναι η δύναμις του δέχεσθαι τα είδη άνευ της ύλης.↩

398. Το ζώον, εάν μη είχεν αισθήσεις, ίνα διακρίνη τα ωφέλιμα και τα επιβλαβή, και ίνα κινήται προς εύρεσιν των μεν και αποφυγήν των άλλων, δεν θα έφθανεν εις το τέλος του, δηλ. να γεννά όμοια αυτού όντα.↩

399. Και αυτά τα αγέννητα και αΐδια σώματα, τα άστρα, έχουσι την δύναμιν της αισθήσεως (Αριστοτ. περί Ουρανού 285 α 29, 292 β 2).↩

400. Δι' ης κρίνει τα ωφελούντα και τα βλάπτοντα αυτό.↩

401. Είναι ωφέλιμοι αι αισθήσεις αυταί, αλλ' ουχί απαραίτητοι όσον η αφή.↩

402. Η αφή και η γεύσις.↩

403. Τα ζωόφυτα π.χ. μένοντα ακίνητα δεν έχουσι χρείαν των αισθήσεων τούτων.↩

404. Οίον είναι ο αήρ ή το ύδωρ.↩

405. Ως ο Πλάτων και ο Εμπεδοκλής, όστις παρεδέχετο διττήν απορροήν εκ του όμματος και εκ του αισθήματος.↩

406. Εφ' όσον διάστημα είναι μία συνεχής μάζα.↩

407. Η οπτική δηλ. εικών διαχωρεί διά της μάζης του αέρος μέχρι του αντιθέτου άκρου αυτής και ούτω μεταβαίνει εις το οπτικόν όργανον, καθ' ον τρόπον δύναταί τις να συλλάβη την σφραγίδα μετά του σημείου αυτής διαπερώσαν διά της μάζης του κηρού εις τι πράγμα ικανόν να δεχθή αυτήν.↩

408. Αίτινες δεν είναι πλέον διαφοραί της γης, αλλά του πυρός.↩

409. Την ενέργειαν του οργάνου και ενίοτε αυτό το όργανον. Φως λίαν ζωηρόν δύναται να τυφλώση και ήχος λίαν ισχυρός φέρει κώφωσιν.↩

410. Ουχί π.χ. η βροντή δύναται να φονεύση τα ζώον, αλλ' ο αήρ και ο άνεμος ο συνοδεύων αυτήν.↩

411. Αι άλλαι αισθήσεις είναι τροποποιήσεις της αφής.↩

412. Υπερβολικόν ψύχος κλπ. φονεύει.↩

413. Ουχί δε μόνον προς την γεύσιν. ↩

Gutenberg"), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg-tm License (available with this file or online at http://gutenberg.org/license).

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg-tm
electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg-tm electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg-tm electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg-tm electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. "Project Gutenberg" is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who
agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg-tm electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg-tm electronic works if you follow the terms of this agreement
and help preserve free future access to Project Gutenberg-tm electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation ("the Foundation"
or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg-tm electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is in the public domain in the United States and you are
located in the United States, we do not claim a right to prevent you from
copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg

are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg-tm mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg-tm works in compliance with the terms of
this agreement for keeping the Project Gutenberg-tm name associated with
the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg-tm License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in
a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg-tm work. The Foundation makes no representations concerning
the copyright status of any work in any country outside the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg-tm License must appear prominently
whenever any copy of a Project Gutenberg-tm work (any work on which the
phrase "Project Gutenberg" appears, or with which the phrase "Project Gutenberg" is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org

1.E.2. If an individual Project Gutenberg-tm electronic work is derived from the public domain (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied
and distributed to anyone in the United States without paying any fees

or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase "Project Gutenberg" associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg-tm trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg-tm electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg-tm License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg-tm License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg-tm.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg-tm License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg-tm work in a format other than "Plain Vanilla ASCII" or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg-tm web site (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original "Plain Vanilla ASCII" or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg-tm License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying,

performing, copying or distributing any Project Gutenberg-tm works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg-tm electronic works provided
that

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg-tm works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg-tm trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, "Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation."

- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg-tm License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg-tm works.

- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.

- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg-tm works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg-tm electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from both the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and Michael Hart, the owner of the Project Gutenberg-tm trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable
effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread
public domain works in creating the Project Gutenberg-tm
collection. Despite these efforts, Project Gutenberg-tm electronic
works, and the medium on which they may be stored, may contain
"Defects," such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or
corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual
property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a
computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by
your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the "Right
of Replacement or Refund" described in paragraph 1.F.3, the Project
Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project
Gutenberg-tm trademark, and any other party distributing a Project
Gutenberg-tm electronic work under this agreement, disclaim all
liability to you for damages, costs and expenses, including legal
fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT
LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE
PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE
TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE
LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR
INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH
DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a
defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can
receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a
written explanation to the person you received the work from. If you
received the work on a physical medium, you must return the medium with

including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg-tm's goals and ensuring that the Project Gutenberg-tm collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg-tm and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation web page at http://www.pglaf.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Its 501(c)(3) letter is posted at http://pglaf.org/fundraising. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's principal office is located at 4557 Melan Dr. S. Fairbanks, AK, 99712., but its volunteers and employees are scattered throughout numerous locations. Its business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887, email business@pglaf.org. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's web site and official page at http://pglaf.org

For additional contact information:
Dr. Gregory B. Newby
Chief Executive and Director
gbnewby@pglaf.org

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg-tm depends upon and cannot survive without wide spread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations
($1 to $5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up
with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit http://pglaf.org

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg Web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations.
To donate, please visit: http://pglaf.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg-tm electronic works.

Professor Michael S. Hart is the originator of the Project Gutenberg-tm concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For thirty years, he produced and distributed Project Gutenberg-tm eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg-tm eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as Public Domain in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our Web site which has the main PG search facility:

http://www.gutenberg.org

This Web site includes information about Project Gutenberg-tm, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.

Το schooltime.gr ξεκίνησε να λειτουργεί τον Νοέμβριο του 2011 ως χώρος συλλογής και διάθεσης ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού με ελεύθερη διανομή. Σήμερα, αποτελεί έναν διαδικτυακό πολυχώρο εκπαιδευτικής – πολιτισμικής θεματολογίας, αλλά και κοινωνικού προβληματισμού, που παρέχει στους επισκέπτες του ελεύθερη πρόσβαση σε περισσότερους από 700 τίτλους ψηφιακών βιβλίων, αρχείων και εκπαιδευτικών βοηθημάτων.

Τον Απρίλιο του 2013 ιδρύθηκαν οι «Εκδόσεις schooltime.gr» με «σχέδιο δράσης» την έκδοση ψηφιακών βιβλίων ελεύθερης και δωρεάν διαμοίρασης.